

ББК 74.262.0
Д 99

Автор:
вчитель початкових класів,
вчитель вищої категорії, вчитель-методист,
Відмінник освіти України *Л. М. Дяченко*

Дяченко Л. М.
Д 99 Матеріали до уроків. Я і Україна. 3 клас. —
Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. — 288 с.
ISBN 966-670-593-1.

Уроки спрямовані на розвиток творчої особистості учнів. Методичний посібник має високий виховний потенціал на уроках, що дає позитивну можливість поліпшення якості знань учнів та рівня їх вихованості, підвищує ефективність і результативність уроків.

Для вчителів початкових класів, вчителів-методистів та студентів педагогічних ВНЗ.

ББК 74.262.0

ISBN 966-670-593-1

© Дяченко Л. М., 2005
© «ТОРСІНГ ПЛЮС», 2005
© Жубр М. С., дизайн обкла-
динки, 2005

УРОК 1

Тема уроку. Введення в курс предмету природознавства. Готуємось вести спостереження.

Мета уроку: ознайомити дітей з тим, що вивчає природознавство, для чого треба вивчати цей предмет; зацікавити дітей планом спостереження за погодою, природою; формувати у дітей уміння бачити, порівнювати, узагальнювати; розвивати навички зв'язного мовлення, охайного виконання будь-якої справи; виховувати почуття відповідальності за свої дії, любові до всього живого.

Обладнання: 1. У кожного на парті: підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, ручка, кольорові олівці, атлас. 2. Прилади для ведення спостереження: термометр, компас, гномон, рулетка. 3. Магнітофон, аудіокасета із записом пісень: «Сонце-літо», «Вместе весело шагать». 4. Стенди «Календар погоди», «Природа і ми».

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. Дитячі малюнки на тему «Літо». 3. Таблиця «Природознавство в III класі».

Повинні знати:

- що вивчає природознавство;
- предмети спостереження;
- прилади, які використовуємо для спостереження.

Повинні вміти:

- підтримувати порядок на парті;
- користуватись підручником, робочим зошитом;
- спостерігати за погодою, охайно відмічати у щоденнику результати.

Хід уроку

I. Організація класу

Перевіримо вашу готовність до роботи. Перелічіть обладнання, що є на кожній парті. Чому «кожній речі своє місце»? (Так, це красиво, ми не гаємо часу, швидко знаходимо потрібну річ).

Зверніть увагу учнів на оформлення дошки і прокоментуйте малюнки на тему «Літо» (2—3 учні).

Згадаємо літо! Нам радісно і сумно... Послухайте пісню «Сонце—Літо» у виконанні М. Гнатюка.

II. Повідомлення теми і мети уроку

Прочитати тему уроку. Які питання у вас виникли?

План уроку

1. Що вивчає курс природознавства.
  2. Підручник і робочий зошит — наші найперші помічники на уроці.
  3. Вибір форм навчальної діяльності.
  4. Готуємося спостерігати.
  5. Вибір екологічної стежини.
- Ви згодні з таким планом? Надалі план уроку будемо складати разом.

— Як ви думаєте, що ми повинні знати і повинні вміти?

Цілі нашого уроку складемо разом. (Діти пропонують, а вчитель допомагає грамотно сформулювати і записати таблицю «Повинні знати, повинні вміти»).

III. Урок природознавства. Наші помічники на уроці

Висловіть свої думки щодо змісту уроку і зверніть увагу на таблицю «Природознавство в III класі». (Діти розповідають, що будемо вивчати в III класі).

- Природа і ми
- Нежива природа
- Жива природа
- Охорона природи

— Що допоможе вам вивчати природу? (Це підручники, атласи, робочі зошити, спостереження за природою).

1. Робота з підручником.

Прочитайте прізвища авторів і назву, розгляньте малюнки. Зверніть увагу на обкладинку, на якій надрукована карта України. З'ясуйте всі дані про підручник: хто працював над створенням, виданням, скільки і де надруковано підручників. Прочитайте звертання авторів. Перегорніть увесь підручник. Відкрийте його на с. 74. Ми будемо вивчати теми, починаючи саме з цієї сторінки.

2. Бесіда з учнями.

- Чому в книзі зображено саме такі малюнки?
- Якого підручник року видання?
- Яка інформація повторюється після кожної статті? (Словничок, перевір себе, спостерігай, поміркуй, практичне завдання).

— Чи зможемо ми проводити досліди, як це пропонують автори підручника? (Так, у нас є для цього наочні приладдя).

— Чи сподобався вам підручник? Чому?

3. Візьміть робочі зошити, атласи.

Розгляньте по парах, приготуйтеся задати по одному питанню щодо змісту завдань.

IV. Вибір форм навчальної діяльності

У третьому класі ви інколи самі будете вибирати форму діяльності на уроці. На переносній дошці записано, які бувають форми діяльності:

- індивідуальна;
- фронтальна;
- групова;
- парна;
- усна;
- письмова.

— Яка вам найбільше подобається і чому?

V. Фізкультхвилинка

Звучить музика «Вместе весело шагать». Діти під цю музику роблять фізичні вправи.

VI. Готуємось спостерігати

1. Слово вчителя.

Щоб знати природу, треба спостерігати за предметами, явищами природи. У природі весь час відбуваються різноманітні зміни: сходить і заходить сонце, іде дощ, ростуть дерева, летить птах. Ці зміни називаються явищами природи. Істоти живої природи, частини неживої, за якими ви будете спостерігати, називаються предметами спостереження.

2. Ознайомлення з основними правилами спостереження.

Спостерігати за явищами природи будете завжди вранці, коли йдете до школи.

Відкрийте щоденники спостереження (учитель користується календарем погоди).

Згадайте, що явища природи позначаються спеціальними умовними позначками (учитель показує, діти хором називають).

Відмітьте сьогоднішню погоду: стан неба, температуру повітря, опади, вітер. Позначайте все кольоровими олівцями.

У класному календарі погоди результати спостереження відмічає певна група дітей (5 осіб). Діти однієї групи спостерігають за явищами погоди протягом тижня. Тому необхідно об'єднатися в групи по 5 учнів у кожній.

Спостерігайте не тільки за явищами погоди, а й за предметами живої і неживої природи, знаходьте в природі цікавинки, підмічайте, кому треба допомогти, яку корисну справу треба зробити у довші.

Про це ви відмічаєте на стенді «Природа і ми». Слідкують за цим учні чергової групи.

3. Поетична хвилинка.

(вірш А. Костецького читає учень).

Буває все

На світі все буває —
І сніг, і дощ, і вітер.
Буває злива навіть
Тоді, як сонце світить.
Бува, що втраять колір
Всі квіти у саду...
Лиш не бува ніколи,
Щоб друг тебе забув.
А як забуде раптом
Тебе твій друг,
то що ж:
Ніякий він не справжній,
А просто так —
ніщо!

Прислухайтесь до поради: підбирайте у свою групу справжніх друзів. Тоді вам легко буде спостерігати, робити висновки, допомагати не тільки один одному, а й кожній живій істоті, що потребує вашої уваги.

4. Як проводити спостереження?

За допомогою власних органів чуття та спеціальних приладів. Якими повинні бути спостерігачі? Звичайно, розумними, терплячими, уважними, точними, охайними. І тому вчіться бути такими. Які ж прилади вам допоможуть? (Термометри, лупа, рулетка, компас, гномон).

— Хто хоче розповісти про якийсь із цих приладів?

VII. Вибір екологічної стежини — природничого майданчика

Вийдемо на шкільний майданчик для того, щоб вибрати екологічну стежину. Це те місце, де ми будемо спостерігати за предметами живої і неживої природи; будемо проводити уроки серед природи; спостерігати за висотою сонця — довжиною тіні.

Діти відшукують найкраще місце для екологічної стежини. Вчитель заздалегідь визначив таке місце. І коли якийсь учень запрошує на це місце, вчитель пропонує йому обґрунтувати свій вибір. (Тут затишно, є дерево, кущ, трава; це місце люблять пташки, тут поселились комахи).

1. Проведення дослідів.

Установлюємо гномон. Зробіть коло навколо гномона. Заміряємо довжину тіні. Довжину тіні обов'язково вимірюємо о 12 годині дня і, звичайно, коли світить сонце.

2. Куточок спостереження.

— Подивіться уважно, які цікавинки ви помітили?

— Придивіться до стовбурів дерев, кущів; до листочків. Що цікаве ви бачите?

— Щоб вам хотілось покращити на цій стежині?

VIII. Підсумок уроку (в класі)

Зверніть увагу на план уроку.

— На якому етапі вам було найцікавіше працювати? Чому?

— Що нам заважало працювати злагоджено? Що треба зробити інакше?

Тема наступного уроку «Що таке природа» (с. 74). Яким би ви хотіли бачити урок? Які форми роботи є для вас найбільш цікавими?

IX. Домашнє завдання

Ведіть спостереження за змінами в природі, відмічайте результати спостереження за погодою і відшукуйте цікавинки. Чергова п'ятірка щодня має відмічати погоду у календарі.

УРОК 2

Тема уроку. Що таке природа. Якою буває природа. Охорона природи.

Мета уроку: закріпити розуміння понять *природа, нежива природа, жива природа*; формувати уявлення про моральну, естетичну цінність природи для людей; уміння розрізняти предмети живої і неживої природи та предмети, зроблені людьми; розширити уявлення про те, що загрожує природі, про шляхи збереження природних багатств і правила поведінки в природі; виховувати почуття відповідальності за природою рідного краю, країни, прагнення берегти, примножувати, охороняти природу; розвивати пізнавальний інтерес до вивчення природи.

Обладнання: 1. У кожного на парті: підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, ручка, олівці, алгоритм роботи в парах, моделі термометрів. 2. Картки «Умовні знаки»:

∴ ✕ ≡ -8° 0° $+6^{\circ}$ ↗ ↓ ↑ ↘ → ← ↙ ↘

3. Аудіокасета із записом пісні «Вместе весело шагать». 4. Малюнки різних предметів: неживої, живої природи і предметів, зроблених людиною. 5. Ілюстрація картини (пейзаж із зображеннями тварин, людей). 6. Тематична павутинка.

Оформлення дошки: тема уроку.

Повинні знати:

- предмети живої і неживої природи;
- цінність природи;
- як берегти природу;
- що негативно впливає на природу.

Повинні вміти:

- розрізняти предмети неживої природи і живої природи;
- спостерігати за явищами і предметами природи;
- порівнювати, узагальнювати і робити висновки;
- бачити, милуватись красою природи;
- берегти, захищати і примножувати природні багатства.

На переносній дошці: план уроку.

План уроку (зразок)

1. Вивчення нової теми.
2. Засвоєння знань, формування вмінь і навичок.
3. Контроль та оцінювання знань.
4. Підсумок уроку.

Хід уроку

I. Організація класу

II. Наші спостереження за природою

1. *Бесіда з учнями.*

— Якою була погода за тиждень?

— Які цікавинки знайшли в природі?

— Які спостереження за погодою повідомлять учні І групи?

(Усі діти відмічають в щоденниках, а діти І групи — чергові — на дошці).

— Хто має якісь цікаві доповнення?

2. *Психологічна розминка.*

Учитель показує умовний знак, а учні хором відповідають (показує картки з позначенням стану неба, опадів, температури, вітру); а далі, використовуючи моделі термометрів, показують ту температуру, яку вчитель записує на дошці: $+18^{\circ}$, 0° , -8° , -12° , $+6^{\circ}$.

III. Повідомлення теми і мети уроку

Учитель повідомляє тему уроку (читає з дошки).

— Про що дізнаєтесь на сьогоднішньому уроці?

— Чи важливі ці знання для вас? Чому?

— Що ви повинні знати і що ви повинні вміти?

(Дитячі міркування вчитель вислуховує, приймаючи чи відкидаючи. Ті висловлювання, які правильно називають знання і уміння, вчитель грамотно формулює і записує).

1. *Робота в парах.*

На переносній дошці записані зразки планів. Учитель пропонує учням перечитати, посперечатися і зупинитися на якомусь одному варіанті. Після п'яти хвилин обговорення, дискусії зупиняються на певному планові, звичайно, прислухаючись до порад вчителя.

IV. Вивчення нової теми

Можна різними прийомами ознайомлюватись з новою темою: проблемні питання; робота з підручником удвох. (Учні вибирають один з прийомів).

1. *Слово вчителя.*

Що таке природа? Сидячи в класі, кімнаті ви можете відповісти на це запитання? Чому? Так, побачити, зрозуміти природу можна лише на стежині до-

вкілля. І ми обов'язково підемо на екскурсію наступного уроку. Але ж учені, сидячи в кабінеті, роблять відкриття. Що їм для цього потрібно? Так, книги, малюнки, схеми, предмети вивчення і прилади. Розгляньте малюнки — це природа? Доведіть. Чим вони різняться? Зробимо висновки.

Отже, що таке природа? Це все, що навколо нас, крім ... (Діти кажуть).

2. Практичні справи. Бесіда з учнями.

1. Ось квітка і вода. Це предмети природи? Доведіть. Чим вони подібні? У чому їх відмінність? (Один учень розповідає про подібність, а інший — про відмінність).

2. Отже, в природі зустрічаються предмети, що мають ознаки води і ті, що мають ознаки квітки. Назвіть ці ознаки.

вода	квітка
------	--------

Подумайте, які ознаки мають предмети лівого стовпчика, а правого?

Отже: це предмети неживої природи, а це — живої. Значить, предмети живої природи ... (Діти кажуть: народжуються, живляться, ростуть, розмножуються, умирають).

А як же людина? Це частина природи, істота живої природи? Доведіть.

3. У природі все взаємозв'язане. Хто доведе?

Що потрібно, щоб росло дерево? Щоб жила людина? А від чого залежить чистота води? Повітря? Чому пересихають ріки?

4. Чи завжди природа була такою? Що змінилося? Хто винен у цьому? Це добре чи погано?

Так, природа змінилася і, на жаль, не на краще. Людина — найрозумніша, найчутливіша частина природи, але саме вона завдає природі найбільшої шкоди.

Чому так виходить? Людина хоче покращити своє життя, створює різні побутові речі. Це добре, але часто шкодить іншим об'єктам природи. Наведіть приклад нераціонального використання природних ресурсів.

Людина повинна добре знати природу. Природа — це цікава, таємнича, загадкова книжка. Її треба

вивчати, розуміти і, звичайно, любити. Тільки досконало знаючи і люблячи природу, людина може користуватися її благами.

V. Фізкультхвилинка

Діти виконують вправи під музику «Вместе весело шагать».

VI. Засвоєння знань, формування вмінь і навичок

На переносній дошці записані завдання на вибір:
— працюємо індивідуально, фронтально чи в групі;
письмово чи усно;
— роздуми за «круглим столом», тестові завдання.

(Учні вибрали роботу в парі і тестові завдання).

1. Робота з підручником.

У підручнику (с. 74) прочитайте текст удвох за абзацами, користуючись алгоритмом.

Алгоритм роботи в парах

1. Учень читає перший абзац, а другий учень слідкує.
2. Той, який читав, задає питання.
3. Другий абзац читає той учень, який слідкував.
4. І він же задає питання.
5. Так опрацьовують всю статтю.
6. Якщо хто не зміг задати чи відповісти на питання, читають удруге.
7. Коли учні виконали завдання, то повідомляють учителю.

2. Самостійна робота.

Прочитайте підручник (с. 75–76). Працюйте самостійно й індивідуально: кожен читає вдумливо. Підкресліть той абзац, зміст якого вам найбільш сподобався. (Після 10 хвилин читання).

3. Перевірка якості засвоєння:

- Прочитайте той абзац, що вибрали. Чому?
- Прочитайте абзац під рубрикою «Пам'ятай».

4. Усне тестування:

- 1) Предмети живої природи
— народжуються, ростуть, живляться;
— не змінюються.
- 2) До природи належать предмети, що
— створила людина;
— створені Творцем.

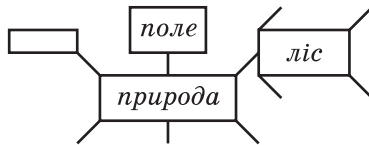
3) Хто найбільший шкідник живої природи?

- звірі;
- людина;
- рослини;
- повітря, вода, сонце.

4) Що допоможе людям зберегти природу?

- різні прилади;
- тварини;
- знання;
- любов.

5. Складіть тематичну павутинку до слова *природа*.

6. Гра «Жива, нежива природа, не природа».

Учні I ряду називають предмети неживої природи, II ряду — живої, а III ряду — предмети, що зробила людина. Переможцем стане той, хто більше і правильно назве предметів за певний час.

7. Робота з картиною.

Біля картини працюють два учні: один називає предмети живої природи, а інший — неживої.

VII. Контроль і оцінювання знань

Виберіть одну з форм оцінювання знань: оцінювання знань вчителем, однокласниками і самооцінка.

Так, ви вибираєте, щоб вчитель оцінив ваші знання?

Робочі зошити с. 22, 24. Виконайте індивідуально.

Якщо є питання, вчитель допомагає.

Зошити збираються. (Якщо учні вирішили, що їх знання оцінює вчитель).

VIII. Підсумок уроку

Зверніть увагу на те, що ви «повинні знати» і «повинні вміти». Скажіть, у чому полягає цінність природи, що негативно впливає на природу? (Оцінюється відповідь учня, враховуючи його активність на уроках). На якому етапі уроку вам було найцікавіше?

ІХ. Домашнє завдання

1. У підручнику: с. 76—79, прочитайте три рази. Дайте відповідь на запитання. Зверніть увагу на практичне завдання.

2. У зошиті: завдання на с. 23.

УРОК 3

Тема уроку. Якою буває природа. Спостереження за предметами і явищами природи.

Мета уроку: уміти розрізняти предмети живої і неживої природи; розширити уявлення про те, що загрожує природі, про шляхи збереження природних багатств і правила поведінки в природі; формувати вміння спостерігати за неживою і живою природою; виховувати в учнів прагнення берегти, примножувати, охороняти природу; виховувати почуття прекрасного, уміння бачити і відчувати красу навколишньої природи.

Форма уроку. Урок — екскурсія.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, аркуш паперу, дощечка — засіб зворотного зв'язку (З.З.З), ручка, кольорові олівці, блокнот спостерігача, щоденник спостереження; для кожної групи — альбомний аркуш паперу.

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. Завдання для індивідуальної роботи.

Хід уроку

I. Організація класу

II. Перевірка домашнього завдання

1. Контроль і оцінка якості засвоєння теми «Жива і нежива природа. Збережемо природу».

— Біля дошки працює три учні (протягом 5 хвилин), використовуючи підручник, словник.

Завдання для індивідуальної роботи

№ 1

1. Як дбає держава про охорону природи?
2. Що таке заповідники?
3. Які рослини і тварини занесені до Червоної Книги України?

№ 2

1. Що таке довкілля?
2. Від чого страждає і хворіє довкілля?
3. Що таке Червона Книга України?

Словничок: *природа, мікроскоп, нежива природа, жива природа, природознавство.*

— Всі учні підготували 3.3.3: перевіримо, чи умієте ви розрізнити предмети живої і неживої природи. Подивіться на малюнок або предмет природи, відповідно запишіть на дошці букви **ж** або **н**, якщо це предмет, який виготовила людина, нічого не пишетьь: заєць, берізка, муха, айстра, хлопчик, вода, гора, трава, олень, комар, вітер, хмара, будинок, вікно і т. п.

— Оцініть свою відповідь, показуючи відповідно кількість пальчиків (якщо вчитель не згодний з учнем, вправляє, доводячи, що саме учень оцінив неправильно).

— Прослухайте відповіді трьох учнів. Задайте питання з вивченої теми. Оцініть відповіді.

2. Самостійна індивідуальна письмова робота.

— Запишіть на аркуші паперу ті правила, які запам'ятали зі статті «Запам'ятай і виконуй правила!» (с. 78 підручника). На виконання завдання відводиться 5 хвилин.

— Вкладіть аркуші в робочі зошити і здайте.

3. Робота з підручником.

У підручнику (с. 78) прочитайте чітко і виразно статті «Пам'ятай», «Запам'ятай і виконуй правила» (два учні). Запам'ятайте і виконуйте!

III. Ознайомлення з темою і метою уроку

1. Слово вчителя.

Тема сьогоднішнього уроку «Якою буває природа. Спостереження за предметами і явищами природи». Другу половину уроку ми проведемо серед природи — на нашій екологічній стежині. З якою метою? Як ви думаєте? Так, щоб побачити предмети неживої і живої природи на місці, навчитись їх розрізнити; вчитись спостерігати, бачити і помічати явища природи на початку осені, красу природи осінньої пори; вчитись знаходити цікавинки; помічати, кому ми маємо допомогти, кого повинні захистити, що ми можемо покращити у навколишньому середовищі.

Перш ніж вийти на нашу екологічну стежинку, прошу ознайомитись з Правилами поведінки на екскурсії.

Правила поведінки на екскурсії

1. Йдемо до екологічної стежини групами: не відставай від своєї групи.
2. Під час екскурсії не галасуй, не бігай, розмовляй тихо.
3. На екологічній стежині слухай уважно слова вчителя, однокласника; виконуй всі завдання спокійно, вдумливо; задавай питання спокійно, зрозуміло, розсудливо і відповідно до теми уроку.
4. Не рви рослини, не топчи траву, не сміти.
5. Записуй у Блокнот спостерігача, Щоденник спостереження те, що пропонує вчитель, охайно, грамотно, старанно.

Не забудьте взяти з собою Блокнот спостерігача, щоденник спостереження, ручку, олівці. У блокноті записуйте тільки те, що стосується спостереження у природі, можете робити малюнки, наклейки. Заведіть папку, щоб зберігати у ній все, що потрібно для екскурсії — уроку серед природи.

IV. Урок на стежині довкілля

Треба вживати і термін *екологічна стежина*, щоб діти зрозуміли — це одне і те ж.

1. Поетична хвилинка (вірш читає учень).

Осінь наша, осінь

Осінь наша, осінь —
Золота година,
Неба ясна просинь,
Пісня журавлина,
Бабиного літа
Довгі білі коси...
І дорослі й діти
Люблять тебе, осінь.

(М. Познанська)

Опишіть свої враження від природи.

2. Запишіть у щоденник спостереження, висновки щодо погоди: стан неба, опади, вітер (вчимося визначати за флюгером), висота сонця за гномоном, температура повітря.

3. Спостереження за природою.

а) Назвіть предмети неживої природи: яке небо, сонце, повітря, земля? Придумайте порівняння, метафори, щоб красивіше про них сказати. Складіть загадку, віршик про будь-що.

б) Зверніть увагу на предмети живої природи. Що ви скажете про них? Придивіться, які дерева ростуть на нашій стежині? Торкніться їхньої кори, роздивіться листочки. Чим вони відрізняються, в чому схожі? Знайдіть кущ. Чим кущ схожий на дерево, а чим відрізняється? А тепер зверніть увагу на трав'янисті рослини. Назвіть їхні ознаки.

Рослини — дерева, кущі, трава — які вони восени? Пошукайте «золото» осені. На яких деревах воно уже є? А які листочки, жовтогарячі, лимонні, жовто-зелені.

в) Підійдіть до клена. Подивіться на нього: розлогі крона, візерунчасте листя. На що схоже листя? Може, на долоню людської руки?

А зараз придивіться, як палають червоні кольори в осінньому золоті. Це пломеніють ягоди горобини.

Весною зеленіла,
Влітку загоріла,
Червоні коралі
Восени наділа.

Що вам хочеться сказати про горобину?

А це кущ бузку. Листочки на ньому ще всі зелені — не боїться бузок холоду. Що ви знаєте про цю рослину?

г) Ось подув вітерець. Помилуйтеся, як красиво летять листочки. Ніби ...!

Золоті метелики з дерева летять.
Крильцями своїми сумно шелестять.

Про яку рослинку ми не поговорили? Ось про цю. Будь ласка, візьміть листочок. Вдома приготуйтеся розповісти про цю рослину: казка, опис, наукове спостереження (на вибір).

д) Спостерігайте за рослиною всією групою, посперечайтесь, подискутуйте, порадьтесь.

4. Зверніть увагу на тварин, які живуть на нашій стежинці або заходять в гості. Кого ви помітили за час нашого уроку? Горобця, синичку, ворону, бджілку, муху, комашку; а жабку побачили? А собачку?

Якої пташки вже немає? Ластівки. А що це за пташка і чому вона прилетіла? Синичка. А що скаже про бджілку, муху, комашку, жабку?

Не забувайте заглядати на нашу стежинку кожного дня.

5. *Запишіть у Блокнот спостерігача наступні дані:*

— Дату.

— На яких рослинах листя зелене, жовто-зелене.

Яких тварин бачили?

— Намалюйте листочки наших рослин (обведіть).

Вдома намалюєте ілюстрацію екологічної стежини.

Придивіться до кожної дрібниці.

6. *Робота в групах.*

— Знайдіть цікавинки, про які вам би хотілося розповісти всім.

— Придивіться, що треба зробити, щоб покращити, збагатити, зберегти нашу стежину;

— Що цікавого ви побачили сьогодні; опишіть це прекрасне словами у вигляді загадки, вірша, слів-порівнянь (на вибір).

7. *Перевірка самостійної роботи.*

Розкажіть про ваші спостереження (або один із групи, або всім колективом).

V. *Засвоєння знань, формування умінь і навичок*
(Урок у класі, парти розставлені для роботи групами)

1) **Завдання** (записані на переносній дошці):

— назвіть предмети живої природи, що є на нашій стежині;

— назвіть предмети неживої природи, що є на нашій стежині;

— назвіть рослини, що ростуть на нашій стежині;

— назвіть тварин, яких ми побачили (діти вибирають собі завдання, повідомляють вчителю).

2) Виберіть листочок, щоб описати рослинку (на столі лежать листочки).

3) Подумайте, що можна зробити для покращення стежини довкілля.

4) Намалюйте і опишіть будь-який предмет природи.

2. Після десятихвилинної самостійної роботи доповідає учень, обраний групою.

Учитель оцінює роботу групи.

VI. Підсумок уроку

Учитель підбиває підсумки уроку. Називає кількість балів, яку набрав кожний з учнів (11, 10, 9, 8, 7 балів), називає імена.

VII. Домашнє завдання

1. Оформіть Блокнот спостерігача.
2. Доберіть по одній загадці чи прислів'ю про предмет природи.
3. На окремому аркуші паперу намалюйте ілюстрацію нашої екологічної стежини.
4. Підготуйте розповідь про вибрану вами рослину (усно).

УРОК 4

Тема уроку. Тіла. Речовини. Молекули.

Мета уроку: формувати поняття тіла, речовини, молекули; вміння розрізняти тіла і речовини в природі; формувати вміння виконувати досліди за інструкцією; виховувати зосередженість та охайність під час виконання дослідів; виховувати почуття любові до краси природи; розвивати вміння спостерігати, узагальнювати і робити висновки із спостереження.

Форма уроку: проведення дослідів.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, кольорові олівці, ручка. 2. На століку: п'ять підносів (для кожної групи), на кожному — цукор, сіль, квасолина чи насінина соняшника, дві склянки (одна з водою), чайна ложка, крейда, повітряна кулька, аркуші паперу. 3. У вчителя на столі: квітка; малюнки бджілки, дерева, людини; духи, дріт; предмети або малюнки предметів. 4. Стенди «Календар погоди», «Природа і ми». 5. Ілюстрації малюнків осінньої пори.

Оформлення дошки: тема уроку.

Повинні знати

— що таке тіло, речовина, молекула;

— стан тіла;

— з чого складаються тіла, речовини.

Повинні вміти

- виконувати досліди;
- спостерігати, узагальнювати, робити висновки;
- розрізняти стан тіла.

План уроку: 1. Вивчення нового матеріалу.

2. Засвоєння знань, формування вмінь і навичок. Вибір засобів діяльності: у групах, індивідуально, письмово або усно. Вибір завдання і способів їх виконання; роздуми за «круглим столом»; вікторина «Упізнай тіло».

3. Контроль та оцінювання знань.

Вибір: а) робота з підручником чи в робочих зошитах; б) самооцінювання чи взаємооцінювання.

4. Домашнє завдання: вибір — письмово чи усно.

5. Підсумковий етап.

Хід уроку

I. Організація уроку

II. Підсумки спостереження за вересень

1. Поміркуйте над змістом вірша:

Наш дивний світ такий, як казка:
Он в небі хмаронька пливе.
Тож бережи його, будь ласка,
Все в ньому гарне і живе.
Он квітка полум'ям палає,
І ясне сонечко блищить,
Чарівна пташечка співає,
Все в дивосвіт прийшло, щоб жить.

Людина прийшла у світ, щоб не тільки користуватись ним, а досконально знати його, бо вона повинна бути бережливим господарем.

2. Бесіда з учнями.

Учні чергової групи, підбийте підсумки спостереження за погодою за минулий тиждень, всі інші — перевірте.

Вийдіть по одному учневі від кожної групи. Підб'ємо підсумки за вересень — перший місяць осені:

— стан неба; яким був вересень — ясним, хмарним, похмурим, з огляду на те, скільки яких днів було;

— опади; яким був вересень — дощовим чи сухим;

— температура; яким був вересень — холодним, помірним, теплим;

— вітер; яким був вересень — тихим, помірним, вітряним.

Хто і які цікавинки знайшов; хто і в чому допоміг; хто найцікавіше написав про вересневий день. Які прикмети осені співпали (прогностика). Познайомтесь з прикметами жовтня.

Продовжуйте спостерігати за погодою, шукайте цікавинки, спробуйте бути справжніми господарями природи: захищайте, допомагайте всьому живому. Милуйтеся красою навколишнього світу і вчіться розповідати про красу словом, фарбами і музичними звуками.

III. Ознайомлення з темою, метою і планом уроку

Тема сьогоднішнього уроку «Тіла. Речовини. Молекули».

Проведемо урок у формі дослідів. Користуючись планом, подумайте, що ви повинні знати.

План

1. Які є тіла.
2. Чим подібні і відмінні тіла: стан тіла.
3. З чого складаються тіла.
4. З чого складаються речовини.

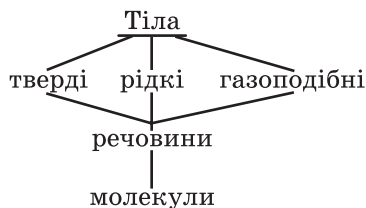
Розставте парти по дві для кожної групи. Чергові, поставте на парти підноси з обладнанням для дослідів.

IV. Вивчення нової теми

1. Слово вчителя.

Ми живемо на Землі. Навколо нас — сонце, хмари, повітря, квіти і трави в полі, свійські тварини на подвір'ї і дикі в лісі. Нас оточують знайомі і незнайомі люди. Що це? Так, це предмети неживої і живої природи. Які предмети не названі? Це предмети, зроблені руками людини. Це все *тіла*.

Подивіться на підноси, назвіть тіла: крейда, вода, повітря в кульці — це тіла неживої природи; квасолина, квітка, людина, дерево, бджілка — це тіла живої природи.

Візьміть в руки крейду. Яка вона? А вода? Повітря в кульці? Чим вони подібні? Чим вони відрізняються? (Випускають повітря із кульки, воду переливають в іншу склянку).

Кожне тіло складається із різноманітних речовин: з однієї або з декількох.

Візьміть квасолину, подавіть на аркуші паперу — мокро; подавіть насінину — жир. Живі організми, наприклад квасолина і насінина, складаються з багатьох речовин: білок, жир, крохмаль, вода.

Повітря — з кисню, азоту, вуглекислого газу.

Візьміть ручку. Це тіло? Так, тіло, зроблене людиною. Яке це тіло? З якої речовини воно зроблено?

2. Проведення дослідів.

I група: дослід з крейдою;

II група: з рідиною;

III група: з повітрям;

IV і V групи: з тілами живої природи.

Використовуйте тести (переносна дошка):

Крейда, повітря, вода. Які це тіла?

— тверде; міцне, має форму;

— рідке; розтікається, не має форми;

— газоподібне; не бачимо, є скрізь, має запах.

Тіла живої природи. З яких речовин складаються?

— розтовкти;

— спробувати на смак.

Цукор, сіль — це речовини. Вони однакові? Доведіть. Так, тверді. Але це зовсім різні речовини. Можна перевірити. Розлийте воду у дві склянки. У першу всипте 1 чайну ложку цукру, а в іншу — 1 чайну ложку солі. Розмішайте. Що спостерігаєте? Чому цукру і солі не видно? Чому так сталося? Ваші припущення? Чи можна відрізнити, в яку склянку ви насипали сіль, а в яку — цукор? Як?

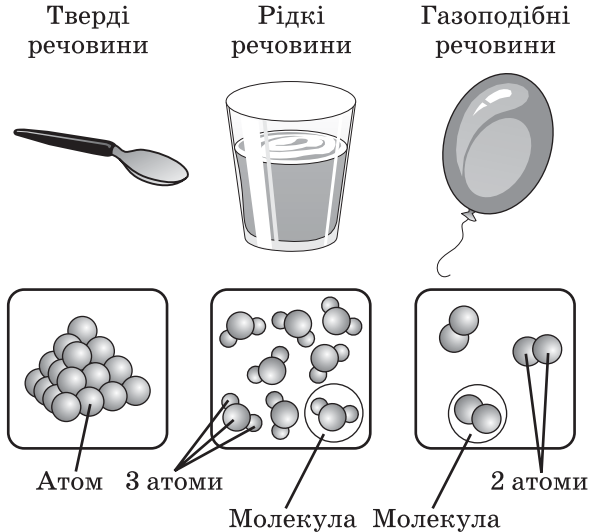
Речовини складаються з дрібних, невидимих оком частинок і вони (частинки солі, цукру) змішалися з частинками води — розчинилися. Ці маленькі, невидимі оком частинки називаються молекулами, атомами.

У твердих речовинах частинки знаходяться близько одна від одної. Вони тісно взаємозв'язані між собою і займають одна відносно іншої постійне положення (не бігають, не літають). І ці взаємозв'язки між частинами твердої речовини важко розірвати. Спробуйте на прикладі дроту.

У рідинах частинки знаходяться далі одна від одної, ніж у твердих тілах. Вони слабше зв'язані між собою. В рідинах частинки можуть змінювати своє положення одна відносно другої. Тому рідини текучі.

У газах частинки знаходяться порівняно далеко одна від одної і майже не мають взаємозв'язків між собою. Вони можуть вільно рухатись.

Зверніть увагу на цей схематичний малюнок.

V. Фізкультхвилинка

(На переносній дошці записаний вірш, підготовлений учень виконує вправи, а всі діти повторюють).

Ранок стукає в віконце,	<i>(Сидячи, стукають).</i>
«Час вставати»,— каже сонце.	<i>(Встають, піднімаючи руки вгору).</i>
І промінчиком лоскоче —	<i>(Пальчиками торкають щічки, посміхаються).</i>
Привітатись першим хоче!	<i>(Уклін).</i>
Як знайомих я зустріну,	<i>(Посміхаються).</i>
Посміхнусь їм неодмінно!	<i>(Руки притиснути до серця).</i>
Гарний настрій принесе	
«Добрий день» чи «Здрастуйте».	

VI. Засвоєння знань, формування вмінь і навичок

Ознайомтесь, які засоби діяльності, завдання і способи їх виконання вам пропонуються, оберіть.

1. Робота в групах.

Вікторина «Впізнай тіло». Командири кожної групи вибирають предмет. Всі готуються охарактеризувати це тіло таким чином, щоб опоненти змогли упізнати його.

Що це?

1. Це предмет живої природи.
2. Це рідина. Складається з однієї речовини.
3. Для людини ця речовина корисна — з нею смачніша страва.

(Олія)

Що це?

1. Це предмет неживої природи.
2. Це тверде тіло. Складається з однієї речовини.
3. Використовують під час будівництва, діти — в школі.

(Крейда)

Хто це?

1. Це предмет живої природи.
2. Це тверде тіло. Складається з множини речовин.
3. Живе у лісі. Змінює колір свого хутра, всього боїться.

4. Живиться, росте, розмножується.

(Зайчик)

Діти IV і V груп «сильні». Одержують завдання: роздуми за «круглим столом».

IV група (малюнок квітки). Це квітка, живий організм. Доведіть, що живий і що це організм.

V група (вода). Це речовина, рідина, яка складається з молекул, атомів. Доведіть, що в цій речовині багато молекул. Доведіть, що вода перебуває у трьох станах: яких, коли і чому.

Роботи виконуйте групою, усно. Порадьтеся, хто буде захищати ваші міркування.

— Після хвилини підготовки виступають по одному учневі від кожної групи, якщо це I, II і III групи. Учні IV і V груп вирішують самі. Оцінюється робота кожного учня.

VII. Контроль і оцінка якості засвоєння

1. Робота в зошитах.

Це самостійна, індивідуальна письмова робота (с. 25—26). Якщо не знаєте відповіді, вивчіть удома, потім запишіть.

Після семи хвилин роботи зошити здайте вчителю.

VIII. Підсумок уроку

Учитель дає оцінку роботи кожного. Скажіть, який вид роботи сподобався? Подумайте, яким би ви хотіли бачити наступний урок.

IX. Домашнє завдання

У підручнику опрацюйте с. 79—81, зверніть увагу на рубрики після статей.

Не забувайте спостерігати за погодою, природою і охайно, правильно відмічайте в щоденнику.

УРОК 5

Тема уроку. Сонячне світло і тепло.

Мета уроку: розширити уявлення про сонячні промені, особливості їх падіння на поверхню Землі, про висоту Сонця на небосхилі, про значення світла і тепла в природі; формувати

вміння вимірювати довжину тіні від гномона, встановлювати залежність між висотою Сонця на небосхилі й довжиною тіні від гномона, між висотою Сонця і кількістю тепла, яке воно посилає на Землю; формувати вміння порівнювати, спостерігати і встановлювати причиново-наслідкові зв'язки в природі; виховувати бажання пізнавати природу, бачити її красу та охороняти й примножувати природні багатства.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, ручка, кольорові олівці, щоденник спостереження, засоби зворотного зв'язку (з.з.з): картки-бали. 2. Телурій, гномон. 3. На переносних дошках: питання для роботи в парах, віршик для фізкультхвилинки. 4. Малюнки, ілюстрації картин природи «Жовтень». 5. Магнітофон, аудіокасети з пісню «Вместе весело шагать».

Оформлення дошки: тема уроку.

Повинні знати

- залежність нагрівання поверхні Землі від висоти Сонця;
- Сонце — основне джерело енергії на Землі.

Повинні вміти

- визначати висоту Сонця;
- порівнювати, спостерігати і встановлювати причиново-наслідкові зв'язки в природі.

План уроку: 1. Підсумки спостереження.

2. Перевірка домашнього завдання.

3. Стимулювання та мотивація навчально-пізнавальної діяльності.

4. Визначення мети та завдань уроку.

5. Вивчення нового матеріалу.

Прийоми:

- вихід із створених ситуацій;
- використання рольової гри;
- прес-конференція.

6. Засвоєння знань, формування вмінь і навичок.

Вибір засобів навчальної діяльності.

— індивідуальна фронтальна;

— робота в групах.

7. Контроль, корекція і оцінювання знань учнів.

8. Підсумки уроку і аналіз домашнього завдання.

Хід уроку

I. Організація класу

1. Готовність класу до уроку (доповідають чергові).

2. Поетична хвилина (вірш Д. Гуліа читає учень).

Розум, знання і сила

Знання — це гість, а розум — це хазяїн,
У добрій спілці треба жити їм.
Хто має розум та багато знає, —
Той завше буде сильним і міцним.
А сила, що без розуму — недужа,
Бо все робити буде навманя.
Тож для творіння, для роботи, друже,
Виховуй розум і бери знання.

3. Закінчіть речення.

(згідно віршу, що прослухали учні)

У кожного з нас є ... *(розум)*;

він... *(хазяїн)*;

а знання — це... *(гість)*.

Вони прийдуть тільки коли?

І тому для творіння, для роботи,

треба ... .. і ... .. .

(виховувати розум і брати знання)

II. Підсумки спостереження

Приготуйте щоденники спостереження. Учні чергової групи, підбийте підсумки спостереження за тижнем. Доповідає прогностик. Який місяць прийшов?

1. Поетична хвилинка.

(Вірш Н. Забіли, в якому розкриті основні ознаки жовтня, читає учень із чергової групи).

Подивись: на видноколі мов змінилися ліси.

Хто це їх у жовтий колір так барвисто прикрасив?

Ось край річки — жовті клени і берези золоті,

Ялинки лише зелені залишилися в самоті.

І пишаться дерева золотим своїм вбранням.

— Це якийсь маляр, напевно, догодити хоче нам.

А маляр цей — місяць Жовтень: у відерцях чарівних

Жовту фарбу перебавив і розбризкує по них.

2. Доповідь прогностика.

Прогностик знайомить дітей з народними прикметами жовтня, нагадує, що їх треба перевірити.

III. Перевірка домашнього завдання

1. Індивідуальна робота.

На дошці записані завдання №№ 1, 2 і Словничок.
(Троє учнів за бажанням готуються до відповіді біля дошки).

Завдання для індивідуальної роботи

№ 1. Тема «Тіла»

1. Що таке тіло?
2. Якими бувають тіла?
3. Чим відрізняються тіла одне від одного?
4. Назвіть *тверді, рідкі і газоподібні тіла*, що оточують вас.

№ 2. Тема «Речовини»

1. Із чого складаються тіла?
2. Зі скількох речовин може складатися тіло?
3. Із яких речовин складається повітря?
4. Які речовини входять до живих організмів?

Словничок: *Тіло, речовина, молекула, нежива природа, жива природа*

2. Робота в парах.

Задавайте один одному питання, написані на переносній дошці, перевірте відповіді за підручником (с. 80—81). Поставте оцінки, користуючись алгоритмом.

1. З чого складаються речовини?
2. Молекули — це які частинки?
3. Чим молекули кожної речовини відрізняються одна від одної?
4. Як молекули розташовані у твердих, рідких і газоподібних речовинах?

Алгоритм оцінювання (у «перевіряючого»)

- 1) Якщо учень відповів правильно і повним реченням на всі чотири питання — 11 балів.
- 2) Якщо учень відповів правильно на всі питання, але не повним реченням — 10 балів.
- 3) Якщо учень відповів правильно і повним реченням на 3 питання — 10 балів.
- 4) Якщо учень відповів правильно на 2 питання повним реченням або на 3 питання коротко — 8 балів.
- 5) Якщо учень відповів на одне питання повним реченням, а на 2 питання коротко — 7 балів.
- 6) Якщо учень відповів тільки на 1 питання коротко — 5 балів.

3. Фронтальне опитування.

Приготуйтеся назвати спочатку тіла, а потім речовини: *склянка, огірок, цукор, кисень, літак, лимонна кислота, залізо;*

— назвіть речовини, з яких складаються такі тіла:
залізний ключ, мідний гудзик, краплина води.

IV. Фізкультхвилинка

- 1) Хто там? Хто там вже стомився?
І направо похилився?
Треба дружно всім нам встати,
Фізкультхвилинку розпочати!
- 2) Діти виконують вправи під музику «Вместе весело шагать».

V. Визначення мети та завдань уроку

Щоб визначити, про що ми сьогодні будемо говорити, розгадайте ребус.

А для цього відгадайте такі загадки:

1. Йшла зоряниця, красна дівиця, через покоси, гублячи сльози. Місяць дивися і засмутився, сонечко встало, слізки збрало.
2. Маленьким, кругленьким докинеш до неба.
3. Хто найраніше встає?
4. Хто спить, а очей не закриває?
5. Хто на зиму роздягається?

VI. Вивчення нового матеріалу

1. Бесіда з учнями.

Ви прийшли до школи, слухаєте, думаєте — що для цього у вас є? Так, енергія. Звідки береться енергія? Ваші думки, пропозиції?

Діти пропонують: я поснідав — значить енергія з'явилась у моєму тілі завдяки рослинній чи тваринній їжі. А звідки з'явилась енергія у рослинах, тваринах?

Ви одержали енергію, яку вам через рослини, через тварин подарувало Сонце.

Висновок: «Сонце — основне джерело енергії на Землі».

Уявіть, що зникло Сонце. Що б було на Землі? — розшифруйте цю ситуацію.

Чому рослини ростуть у теплі пори року? Чому тварини виводять малят весною? Як річки і струмки дістають енергію від Сонця?

2. Казка «Дбайливий господар Сонечко».

Жив-був собі господар Сонечко. І було в нього багато дітей: старші — то дерева, середні — то кущі, а молодші — то прекрасні квіти. Сонечко всіх пестило та обігрівало.

Ще були в Сонечка брат Вітер і сестричка Водиця, які допомагали йому в роботі. Разом з ними Сонечко руйнує міцне каміння граніту, перетворюючи його на глину і пісок.

Особливо Сонечкові подобається літо, хоч і роботи літом дуже багато. Як добрий господар, воно піклується і про людей, допомагає виростити високі врожаї. Недарма в народі кажуть: «Сонечко пригріє, все дозріє».

У вільний від роботи час Сонечко любить слухати, як Вітер шепоче казки, а струмочки співають веселі пісні.

3. Робота з приладами.

Чи завжди однаково Сонце віддає Землі енергію?

Телурій — це прилад, який допоможе нам це зрозуміти.

(Діти спостерігають, як по-різному падають сонячні промені на земну поверхню).

За допомогою гномона ми можемо виміряти довжину тіні, а значить — як високо Сонце над Землею ходить, від чого залежить кількість тепла, що отримує поверхня Землі.

4. Загадка.

Жовтий котиться клубок,
Та клубок цей — без ниток!
Ані його розмотати,
Ні нового намотати:
Спершу піднімається,
Згодом опускається.

Ця загадка нам говорить, що Сонце схоже на клубок, але ми не маємо ніякого впливу на нього: коли йому треба — піднімається, без нашого впливу — опускається.

VII. Засвоєння знань, формування вмінь і навичок

1. Робота з підручником (с. 82–83).

2. Робота в парі.

Прочитайте статтю абзацами. Поясніть один одному незрозумілі моменти. Якщо ніхто не пояснив, залиште це питання класу.

3. Відповіді на запитання.

— Від якого предмета утворюється тінь? Чому? Хто продемонструє?

— Чому влітку всі предмети теплі?

— Для чого сонячне світло потрібне рослинам?

4. Робота на екологічній стежині.

Вимірювання висоти Сонця — довжини тіні.

VIII. Контроль, корекція і оцінювання знань учнів

1. Виконайте завдання і оцініть свою роботу в балах (Робочий зошит, с. 27).

Після п'яти хвилин зошити збираються.

IX. Підсумки уроку і пояснення домашнього завдання

Чи одержали ви ті знання, які повинні одержати; а вміння — умієте вимірювати висоту Сонця, спостерігати, порівнювати, робити висновки?

— Скажіть, що вам не сподобалось на уроці? Чому?

X. Домашнє завдання

С. 82–83 у підручнику. Незрозумілі моменти підкресліть олівцем.

Поясніть слова зі Словничка, дайте відповіді на всі запитання. Якщо не задоволені відповідями, прочитайте ще раз статтю.

УРОК 6

Тема уроку. Термометр.

Мета уроку: сформулювати поняття *термометр*, уявлення про властивості рідин розширюватись під час нагрівання та стискуватись під час охолодження; формувати вміння користуватись термометром; цілеспрямовано сприймати перебіг і результати дослідів, доводити власну думку; виховувати зосередженість і уважність під час виконання практичної роботи.

Форма уроку: досліді, практична робота.

Обладнання: 1. У кожного на парті: підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, ручка, кольорові олівці, модель термометра, аркуш паперу. 2. На столику: 4 термометри — надвірний, кімнатний, для вимірювання температури води, медичний; дві склянки з водою — холодною і гарячою; пробірка із зафарбованою водою, термоскоп. 3. Малюнки, ілюстрації картин осінньої природи.

Оформлення дошки: тема.

Повинні знати

- що таке термометр;
- які бувають термометри;
- як побудовані термометри;
- як користуватися термометром.

Повинні вміти

- як вимірювати температуру тіла, повітря, води;
- користуватися термометром;
- визначати температуру.

Словничок: «*термо*» — теплота, «*метр*» — міра, *термометр* — вимірювач теплоти, *шкала Цельсія* (С), — термометри: *надвірний, кімнатний, медичний і для вимірювання температури води*.

- План роботи:**
1. Підсумки спостереження за погодою за тиждень.
  2. Перевірка домашнього завдання.
  3. Стимулювання та мотивація навчально-пізнавальної діяльності.
  4. Вивчення мети і завдань уроку.
  5. Вивчення нового матеріалу.
  6. Засвоєння знань, формування умінь і навичок учнів.
  7. Контроль, корекція та оцінювання знань.
  8. Підсумок уроку і пояснення домашнього завдання.

На переносних дошках: № 1. Завдання для самостійної індивідуальної роботи (тести для письмового виконання).

№ 2. Завдання для роботи в групах.

Хід уроку

I. Організація класу

Чергові учні доповідають про якість підготовки класу до роботи.

II. Підсумок спостереження за погодою, осінньою природою.

1. Поетична хвилинка.

(Вірш Н. Приходько читає учень із чергової групи).

Жовтень

Тихо осінь ходить гаєм,
Ліс довкола аж горить.
Ясен листя осипає,
Дуб нахмурений стоїть.
І берізка над потоком
Стала, наче золота,
Вітер, мовби ненароком,
Їй косиці розпліта.

2. Бесіда з учнями.

- Які цікавинки знайшли в природі?
- Що цікавого помітили в змінах осінньої природи? (Послухаємо прогностика).
- Якою була погода за минулий тиждень? (Послухаємо дітей чергової групи).

III. Перевірка домашнього завдання

1. Самостійна індивідуальна робота (тестові завдання).

На виконання завдань виділяється 5 хвилин.

І варіант

1. Які сонячні промені дужче нагрівають земну поверхню?
  - косі;
  - прямовисні;
  - розсвівні.
2. Як сонячна енергія передається тваринам і людям?
  - через рослини;
  - через повітря;
  - безпосередньо променями.

3. Яке значення для рослин має сонячне тепло?
— для проростання насіння і досягання плодів;
— щоб не замерзли;
— для створення краси.

II варіант

1. Що дає Сонце Землі?
— повітря;
— світло і тепло;
— радість.
2. Яке значення у природі має сонячне тепло?
— для утворення поживних речовин;
— щоб було видно;
— щоб було не страшно.
3. Яким приладом вимірюється висота Сонця?
— термометром;
— гномоном;
— барометром.

IV. Стимулювання та мотивація навчально-пізнавальної діяльності

Ознайомтесь з планом, завданнями уроку. Від вашого вибору залежить, як ми будемо працювати.

Подумайте над питанням: Сонце віддає тепло всім предметам Землі. Це теплова енергія Сонця. Скажіть, чи однаково нагріваються предмети? Від чого це залежить? Чи має значення, як (нормально, мало чи дуже) нагрівся предмет? Як визначити, чи досить нагрівається предмет, тіло?

Так, за допомогою приладу — термометра. Чи важливо знати температуру тіла, повітря, води? Чому?

V. Визначення мети і завдання уроку

На вашу думку, про що ви маєте дізнатися на цьому уроці, які вміння отримати?

(Діти пропонують, а вчитель, редагуючи, записує).

Які види діяльності допоможуть вам виконати цілі уроку? Так, тільки досліди і практична робота.

VI. Вивчення нового матеріалу

1. Слово вчителя.

Це термоскоп. У трубочці крапельки рідини. Я доторкаюсь рукою до колби. Що сталося з крапельками

рідини? Чому? Так, рука тепла і вона передала тепло рідині. Отже, рідина від нагрівання розширилась — займає більше місця. А тепер прикладемо до колби клаптик тканини, змочений холодною водою. Що сталося з крапельками?

2. Проведення досліду.

Приготуйтеся робити висновки.

У цій скляній трубочці зафарбована вода, а в склянці — холодна вода. Помітимо рівень, до якого піднялася зафарбована вода. А тепер вставимо трубочку в холодну воду. Слідкуйте, що відбулося? Вода опустилася.

Помітимо рівень. А тепер трубочку вставимо в гарячу воду. Що ви помітили?

Отже, робимо висновок: що відбувається з рідиною (водою, олією, спиртом, ртуттю) при охолодженні, нагріванні?

При нагріванні рідина розширюється, а при охолодженні — стискається.

На цій властивості і працюють термометри.

Ось термометри. Чим вони схожі? Чим відрізняються? Як були створені термометри?

Зверніть увагу на словничок.

Це надвірний термометр, ним вимірюємо температуру повітря надворі. В кульці міститься зафарбований спирт або ртуть, це скляна трубочка, по якій, залежно від температури повітря, рухається зафарбована ртуть чи спирт. А це шкала. Цельсій — це прізвище шведського вченого, що придумав цей прилад, на якому записані градуси. Як розміщені ці градуси?

- 0° — це температура плавлення снігу, льоду;
- 100° — це температура кипіння води.

Відстань між 0° і 100° розділена на 100 поділок, кожна з яких відповідає 1 градусу Цельсія (С).

Порівняйте всі чотири термометри. Чим схожі? Чим відрізняються?

VII. Фізкультхвилинка

Використовуючи віршик, будемо робити вправи.

Ми берізки і кленці,
В нас тоненькі стовбурці.

Ми в стрункі стаєм рядки,
Виправляємо гілки.
Ледь зіп'явшись з корінців,
Дістаєм до промінців.
Ми стискаєм їх вогонь
В зелені своїх долонь.
Хилять свіжі вітерці
Вліво, вправо стовбурці,
Ще й верхівки кожен ряд
Нахилила вперед, назад.

VIII. Засвоєння знань, формування умінь і навичок

1. Робота в групах.

Командири, одержіть алгоритми роботи і оцінювання термометра.

Завдання: який це термометр? Як він побудований, чим він схожий на інші, а чим відрізняється?

Будемо вчитися користуватися термометром. Перед вами модель надвірного термометра, яким вимірюється температура повітря. Працюємо в групах.

Покажіть на термометрах:

- 0° , -10° , $+2^{\circ}$, -30° , $+28^{\circ}$.
- 5° тепла, 8° холоду.

IX. Контроль, корекція та оцінювання знань

1. Робота з підручником.

Прочитайте статтю в підручнику на с. 83–86; відмітьте, будь ласка, що читати.

2. Питання командирам.

1. Що відбувається з рідиною при нагріванні, охолодженні?

2. Де використана ця властивість рідини?

3. Будова термометра.

4. Які є термометри?

5. Чому важливо знати температуру тіла?

6. Яка нормальна температура нашого тіла?

7. Покажіть, а це яка температура?

(Максимальна оцінка — 10 балів).

3. Робота в групах.

Командири перевіряють і оцінюють рівень засвоєння знань та умінь у своїх групах. (Питання записані на переносній дошці, командири отримали алгоритм).

Для оцінювання немає значення, якщо дехто буде повторювати відповіді товариша.

Диференційовані завдання для роботи в групах.

1 гр. (с.)

1) Чому в термометрах використовують ртуть?

2) Як поводитись з ртуттю? Чому?

2 гр. (с.)

1) Хто винайшов цей прилад?

2) Будова термометра.

3 гр. (с.)

1) Чим схожі всі термометри?

2) Чим вони відрізняються?

4 гр. (сл.)

Покажіть:

0°

+6° – 18°

5° холоду

8° тепла

5 гр. (сл.)

+50°

–6° 0°

2° тепла

8° холоду.

Після 7 хвилин роботи командири подають учителю список учнів своєї групи, де кожному виставлені бали.

Х. Підсумок уроку і пояснення домашнього завдання

1. Загальні підсумки.

Учитель підбиває підсумки уроку, оголошуючи кількість балів, набрану кожним учнем. А вони непогані. Так що, як ви гадаєте, діти, виконали ми мету? Що нам допомогло?

2. Домашнє завдання.

1. У підручнику с. 83–86. (Якщо ви зможете відповісти на питання, виконати певне завдання, то читати статтю можна один раз);

2. У робочому зошиті с. 28 виконайте письмово, крім останнього завдання.

УРОК 7

Тема. Повітря навколо нас. Властивості повітря. З чого складається повітря.

Мета: розширити і поглибити уявлення дітей про значення і місцезнаходження повітря на Землі, про властивості повітря, його склад, джерела забруднення; формувати вміння виконувати досліди, спостерігати за ходом і результатами досліду, робити висновки, міркувати за аналогією; виховувати пізнавальний інтерес до вивчення природи, здатність спілкуватись у процесі спільної діяльності.

Форма роботи: фронтальна; в парах.

Форма проведення уроку: досліди.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, алгоритм, ручка, кольорові олівці, модель термометра, сигнальні картки. 2. Магнітофон, аудіокасети з піснями «Доброго ранку». 3. На столику: склянка з водою, порожня пляшка, колба, дві склянки з гарячою водою, термометр для вимірювання температури води, порожня півлітрова банка.

Оформлення дошки: тема уроку.

Повинні знати

- властивості повітря;
- яку користь приносить повітря для живої природи;
- склад повітря.

Повинні вміти

- як довести цінність повітря для всього живого;
- виконувати досліди, робити висновки;
- спостерігати, переконувати у правильності своєї думки.

На переносній дошці: **Словник** — атмосфера, повітря невидиме, прозоре, безбарвне, не має запаху.

Хід уроку

I. Організація класу

1. Музична хвилинка.

(Звучить пісня у виконанні Лариси Федін).

Доброго ранку, моя Батьківщино,
Доброго ранку, Державо моя,
Доброго ранку, моя Україно,
Доброго ранку, рідна земля!

2. Поетична хвилинка.

(Учень читає вірш П. Тичини «Добридень тобі, Україно моя!»)

Струмок серед гаю, як стрічечка.
На квітці метелик, як свічечка.
Хвилюються, маюють, квітують поля —
Добридень тобі, Україно моя!

II. Підсумки спостереження і перевірка домашнього завдання

1. Слово вчителя.

Якою була погода протягом тижня? Прогностик скаже своє слово щодо прогнозування прикмет у жовтні місяці.

Які цікавинки ви знайшли?

(Учитель майже кожного уроку повідомляє щось цікаве із книги Природи).

2. Фронтальна перевірка.

Приготуйте моделі надвірного термометра. Як правильно і швидко ви вмієте користуватися термометром, проконтролюємо.

- Покажіть на моделі: $+7^{\circ}$, $+12^{\circ}$, $+35^{\circ}$, 0° , -8° , -25° , -18° .
- 6° тепла, 14° холоду, 3° нижче нуля, 24° вище нуля.

III. Актуалізація опорних знань

1. Вікторина «Упізнай мене»:

- це предмет неживої природи;
- це те, що оточує нас, але не створене людиною;
- це те, без чого не може існувати будь-який предмет живої природи.

Так, це повітря. Що ви знаєте про повітря?

2. Закінчи речення (фронтальна робота):

- люди, тварини, рослини повітрям ... (*дихають*);
- повітря затримує ... (*тепло*);
- вітер — це рух ... (*повітря*);
- повітря підтримує ... (*горіння*).

Де і коли ви спостерігали цей процес? Про повітря ви дещо знаєте, але ще далеко не все. Ви дізнаєтесь багато цікавого, якщо будете спостережливі, уважні

і допитливі. Як ви думаєте, який вид діяльності допоможе нам дізнатись про властивості повітря?

Так. Спостереження і досліди.

IV. Визначення мети і завдань уроку

Прочитайте тему уроку. Визначте, якими знаннями і уміннями ви повинні оволодіти на цьому уроці. (На дошці з'являється запис: повинні знати і вміти).

На дошці будемо записувати властивості повітря і його склад — результати дослідів.

V. Вивчення нового матеріалу

1. *Бесіда з учнями.*

Існування повітря навколо нас — це істина, але її треба довести. Хто з вас це може зробити?

Діти пропонують свої докази про те, що повітря є скрізь: навколо нас, де б ми не були — помахайте зошитом біля обличчя; де легко дихається, де ростуть рослини, живуть тварини; дерева хитаються від руху повітря.

1) Про що свідчить наступний дослід? У склянку з водою опускаємо порожню склянку догори дном. Що ви помітили? Чому вода не заходить у склянку?

Висновок (записується на дошці): у склянці є повітря і воно займає місце, не пропускає воду.

2) Візьміть пляшечку і опустіть її у склянку з водою. Помітили, що із пляшечки виходять бульбашки? Це повітря. Значить, у воді є повітря.

Як ви ще доведете, що у воді є повітря? (*Пірнаємо у воду і певний час можемо бути у воді.*)

3) Візьмемо грудочку ґрунту. Вкинемо її у склянку з водою. Помітили, що із ґрунту виходять бульбашки — це повітря. Де воно ділося? Молекули повітря перемішалися із молекулами води.

2. *Слово вчителя.*

Ми відчуваємо повітря, коли махаємо біля обличчя зошитом — відчуваємо, але не бачимо, бо повітря **невидиме**. Але подивіться на небо, яке воно? Що таке небо? Так, небо — це товстий шар повітря. Отже, якщо повітря багато, то воно видиме і має приємний блакитний колір. Подивіться на цей малюнок. Це наша планета Земля, навколо неї товстий блакитний шар —

атмосфера. Світить Сонечко. Якщо ясно, сонячне проміння вільно проходить на земну поверхню, Отже, повітря **прозоре**. Повітря безбарвне, не має запаху. Хто доведе, що це так?

3. Проведення дослідів.

Крім цих властивостей повітря має ще й інші. Дізнатись про них допоможуть досліді.

1) Візьмемо колбу, опустимо її у склянку з водою так, щоб не зайшла вода. Будемо нагрівати колбу рукою. Що ви помітили? Так, з колби виходять бульбашки. Чому? А тепер покладемо на колбу холодну мокру тканину. Що змінилося? У колбу заходить вода. Чому?

Висновки: при нагріванні повітря розширюється, йому не вистачило місця в колбі і воно виходило; при охолодженні повітря стискається, піднімається вгору, а його місце займає вода.

2) Повітря має ще одну цікаву властивість, дуже важливу для людей, тварин і рослин.

Візьмемо дві склянки з гарячою водою. Виміряємо температуру води. Температура в обох склянках однакова: $+15^{\circ}$. Одну склянку залишимо відкритою, а іншу — накриємо більшою посудиною, банкою. Через деякий час знову виміряємо температуру в обох склянках, вона різна. Чому?

Висновок: у цій банці є повітря і воно заважало виходити теплу, а у відкритій склянці тепло вільно виходило.

Отже, повітря погано проводить тепло.

Поміркуйте, де можна спостерігати цю властивість повітря?

VI. Фізкультхвилинка

Хто там? Хто там вже стомився?
І направо похилився?
Треба дружно всім нам встати,
Фізкультхвилинку розпочати!

(Учитель читає віршик з дошки, діти повторюють, а вправи виконують за учнем, який цю розминку вивчив раніше).

Встаньте, дітки, посміхніться,
Землі нашій поклоніться
За щасливий день вчорашній

І до сонця потягніться,
В різні боки похиліться,
Веретеном покрутіться.
Раз присядьте, два присядьте
І за парти тихо сядьте.

VII. Робота в парах

1. Робота з підручником.

Працюйте по парах за алгоритмом, с. 89–90.

З чого складається повітря? Самостійно зробіть висновки, уважно читаючи цей текст.

Алгоритм роботи в парі:

- 1) Перший учень читає перший абзац, а другий учень слідує.
- 2) Прочитайте питання з дошки, обоє дайте відповідь.
- 3) Так читайте кожен абзац.
(Через 5 хвилин перевіряється засвоєння знань за питаннями).

VIII. Засвоєння знань, формування умінь і навичок

1. Робота в парах (на вибір).

1) *Поєднайте слова у речення за темою «З чого складається повітря»:*

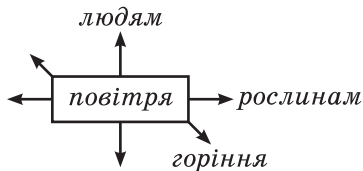
Азот — унаслідок випаровування води.

Кисень — виділяється при диханні, горінні.

Вуглекислий газ — непридатний для дихання.

Водяна пара — потрібна для дихання.

2) *Складіть тематичну павутинку до речення «Повітря потрібне»:*

3) *Терези Добра і Зла.* Один учень з пари пропонує Зло, а інший побиває його злі слова Добром.

— Люди рубають дерева. — Діти садять.

— Лежать купи сміття. — Завод з переробки сміття.

— Восени люди палять листя. — Діти закопують листя, щоб перегнивало.

4) *Аукціон цікавих рішень.*

а) Мити квіти, щоб вони вільно дихали.

б) Протирати підлогу вологою ганчіркою.

в) Зробити ящики для сміття, поставити в найбільш людних місцях.

Після семи хвилин роботи відповідає пара учнів за власним бажанням.

Питання до теми «З чого складається повітря».

1) Повітря — яке це тіло?

З яких газів воно складається?

2) Що ви дізналися про азот?

3) Що ви дізналися про кисень?

4) Як вуглекислий газ потрапляє в повітря?

5) Звідки потрапляє водяна пара в повітря?

IX. Контроль, корекція та оцінювання знань

1. Взаємоконтроль і взаємооцінювання.

— Учні першого ряду працюють над питаннями на с. 87 «Перевір себе»;

— учні другого ряду — завдання «Поміркуй» на с. 89;

— учням третього ряду — завдання на с. 90 «Перевір себе».

(Після 5-хвилинної роботи вчитель прохає дітей показати сигнал — скільки балів заробив його сусіда — і вибірково перевіряє правильність оцінювання).

2. Фронтальна перевірка знань.

Робота в робочих зошитах, с. 29.

Учитель читає питання, на яке хоче почути відповіді. Діти думають, формулюють відповіді, потім піднімають руку. Вчитель запитує будь-кого, прохає доповнити відповідь або виправляє її. Пояснює, чому і скільки балів одержав той чи інший учень.

Після перевірки правильну відповідь записують усі учні.

Деякі завдання вчитель пропонує виконати вдома. Зошити збираються.

X. Підбиття підсумків уроку

12–11 балів — молодець;

10, 9, 8 — добре;

7, 6, 5 — хотілося б краще і задумайтесь, чому так вийшло.

XI. Пояснення домашнього завдання і підведення підсумку уроку

1. Прочитайте три рази статтю на с. 90–91. Дайте відповіді на питання з рубрики «Перевір себе», «Поміркуй», «З'ясуй».

2. Протягом тижня спостерігайте за погодою і відмічайте наслідки спостереження у щоденниках.

3. Якщо хто знайде цікавинку, допоможе комусь, помістіть це у конверт на стенді «Природа і ми».

4. У робочих зошитах с. 29–30 дайте письмові відповіді на питання, що відмітили олівцем.

УРОК 8

Тема. Повітря. Збережемо чистим повітря.

Мета: формувати вміння чітко, правильно, точно висловлювати свої думки; формувати уявлення про джерела забруднення повітря та шляхи збереження його чистоти; продовжити формувати вміння порівнювати, робити висновки, застосовувати знання у новій ситуації; виховувати прагнення охороняти чистоту повітря з метою збереження власного здоров'я і навколишньої природи.

Форма проведення уроку: гра «Що? Де? Коли?».

Обладнання: 1. Парти розставлені так, щоб діти зайняли місця відповідно своєї команди.

2. На столику: колесо із стрілкою, що вказує на певне питання, завдання.

3. Для кожної команди: назва команди, прапорець, ручки, чисті аркуші паперу.

4. У вчителя-ведучого: 3 конверти по 5 завдань у кожному, дерев'яний молоток, годинник з сигналом, картки з яскравими малюнками.

5. Магнітофон, аудіокаета з піснею «Одна», мелодії вальсу.

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. Правила гри «Що? Де? Коли?».

Повинні знати

— властивості і склад повітря;

— як повітря проводить тепло;

— про цінність повітря для всього живого.

Повинні вміти

- довести будь-яку властивість повітря;
- спостерігати і робити висновки;
- бачити і милуватись красою;
- слухати і зрозуміло висловлювати свої думки;
- працювати в групах.

На переносній дощці: пісенька про сонечко.

Хід уроку

I. Розминка

1. Ви прокидаєтесь уранці і починається новий день. А чи відомо вам, коли прокидається все навколо? Звичайно, коли сходить Сонце.

Спробуємо розбудити Сонечко пісню:

Вийди, вийди, Сонечко,
На дідове полечко,
На бабине зіллячко,
На наше подвір'ячко!
На красиві квіточки,
На наші діточки.
Тут вони граються,
Тебе дожидаються.

Сонечко посміхнулося і все навкруги ожило. Посміхніться привітно один до одного.

2. Учитель починає, а учні закінчують: «Хто чим славиться?» (Використовуються яскраві малюнки на окремих картках).

Соловейко — ... (*пісню*).

Джерельце — ... (*чистою, прохолодною водою*).

Колос — ... (*зерном*).

Сонце — ... (*теплом*).

Квітка — ... (*красою, ніжним запахом*).

II. Підсумки спостереження за місяць

Учні чергової групи, використовуючи «Календар погоди» та «Природа і ми», повідомляють і відмічають:

— яким був жовтень: ясним, похмурим чи хмарним; сухим чи дощовим; якою була найвища і найнижча температура;

— повідомляють, хто найбільше знайшов цікавинок, і яка з них найцікавіша; хто допоміг будь-кому живому;

— прогностик повідомляє про прикмети жовтня.
Учні в цей час відмічають результати спостереження у своїх щоденниках.

1. Поетична хвилинка.

Кличуть нас ліси, поля, сади
Розбирати осені плоди.
Із дерев спадає листя жовте,
То землю ходить місяць... (*Жовтень*).
Подивись: на видноколі мов змінилися ліси.
Хто це їх у жовтий колір так барвисто прикрасив?
Ось край річки — жовті клени і берези золоті,
Ялинки лише зелені залишилися в самоті.
І пишаються дерева золотим своїм вбранням.
— Це якийсь маляр, напевно, догодити хоче нам.
А маляр цей — місяць Жовтень: у відерцях чарівних
Жовту фарбу перебрав і розбризкує по них.

(*Н. Забіла*)

III. Повідомлення теми і мети уроку

1. Слово вчителя.

Тема нашого уроку «Повітря. Збережемо повітря чистим». Дізнаємось, як і чому повітря треба зберігати чистим. Закріпимо знання про властивості і склад повітря, бо ці знання для вас важливі. Цей урок допоможе вам зрозуміти, як важливо знати природу, берегти і примножувати її багатства, бо природа — це наше життя.

Учіться бачити та помічати, милуватись та берегти все прекрасне, що оточує вас.

2. Робота в парах.

Поміркуйте удвох і повідомте мені, що ви повинні знати і чому навчитись на цьому уроці.

(Учитель заповнює таблицю пунктами, що визначили учні; якщо треба — підказує їм).

IV. Гра «Що? Де? Коли?»

1. Ознайомлення з планом роботи.

«Що? Де? Коли?» — це турнір знавців, у нашому випадку — знавців природи.

Будуть змагатися знавці 5 команд.

Команди, займіть свої місця.

Теми

1) Що ви знаєте про повітря?

2) Властивості і склад повітря.

3) Збережемо повітря чистим.

Завдання вкладаються у колесо зі стрілкою. На яке питання вкаже стрілка, на те і готує відповідь команда.

Вставте питання в колесо.

Учні ознайомлюються з правилами гри (на дошці).

Правила гри «Що? Де? Коли?»

1) Працюєте в групах — командах спокійно, вислуховуючи один одного, відповідає капітан команди.

2) Капітани команд по черзі одержують завдання, запитання.

3) На обговорення запитання дається 1 хвилина.

4) Право відповіді дістає та команда, яка першою підняла прапорець.

5) За правильну, чітко сформульовану відповідь команда нагороджується призом.

6) Окремо сидять члени журі: трое учнів 5-го класу; в них: аркуші паперу, список членів кожної команди, ручки, призи (блокноти, олівці, 2 книги).

2. I етап гри.

Отже, гра починається. На колесі перші 5 завдань:

1. Чому без повітря неможливе життя на Землі?

2. Де знаходиться повітря?

3. Що таке атмосфера?

4. Як можна довести, що повітря займає місце?

5. Доведи, що повітря — газоподібне тіло.

Капітан першої команди крутить колесо. І так по черзі кожна команда вибирає собі питання. По сигналу учні починають готуватись.

Після 3 хвилин підготовки ведучий подає сигнал молоточком. (Відповідають у тій послідовності, в якій піднімали прапорці).

Члени команди домовляються між собою: як будуть відповідати — чи хто один, чи вся команда, розділивши між собою відповіді.

3. Музична пауза.

Звучить пісня у виконанні Софії Ротару «Одна».

4. II етап гри.

На колесі наступні 5 завдань на тему «Властивості і склад повітря».

1. Доведіть, що повітря прозоре, безбарвне, не має запаху.

2. Чому птахи настовбурчують пір'я під час морозів?

3. Що роблять селяни, щоб зберегти посіви озимих від морозів? Чому?

4. Звідки в повітря потрапляє кисень, вуглекислий газ?

5. Чому під час кожної перерви слід провітрювати класну кімнату?

Після 3 хвилин підготовки вислуховуються відповіді кожної команди.

5. Поетична хвилинка.

Представники від кожної команди декламують вірші на тему «Природа».

6. III етап гри.

На колесі наступні 5 питань на тему «Збережемо повітря чистим».

1. Яке повітря корисне для здоров'я? Чому?

2. Які речовини забруднюють повітря?

3. Як треба дбати про чистоту повітря?

4. Чому рослини є незамінними помічниками людини в очищенні повітря?

5. Що, на вашу думку, треба робити, щоб у нашій місцевості було чисте повітря?

V. Фізкультхвилинка

Звучить вальс. Учні танцюють.

VI. Підсумки гри

Гра закінчилась. Члени журі називають знавців теми «Повітря», враховуючи якість висловлювання, уміння працювати в групі, доповнення до відповідей опонентів.

VII. Домашнє завдання

Прочитайте статтю у підручнику на с. 90—91. Намалюйте екологічну стежину з огляду на майбутнє, коли навколо буде чисте повітря, люди будуть турботливі, навколо — рослини.

УРОК 9

Тема. Без води немає життя. Властивості води — рідини. Вода — розчинник.

Мета: закріпити і розширити уявлення про значення води в природі, про три стани води і її властивості; формувати елементарні поняття: *розчинна у воді речовина, розчинник, розчин, нерозчинна у воді речовина*; формувати вміння робити розчини, самостійно виконувати досліди, робити висновки; виховувати пізнавальний інтерес, самостійність, організованість і відповідальність за виконану роботу.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, ручка, кольорові олівці, щоденник спостереження, сигнали — кількість балів, аркуш паперу. 2. На партах: склянка з водою, чайна ложка; I ряд — на блюдці сіль; II ряд — цукор; III ряд — пісок. 3. Виставка дитячих малюнків на тему «Майбутнє екологічної стежини». 4. У вчителя: склянка з молоком, склянка з томатним соком.

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. Теми для роботи в парах. 3. Малюнок до змісту вірша Т. Шевченка «Тече вода з-під явора». 4. Атлас — планета Земля. 5. Тестові завдання.

На переносній дошці: 1) Властивості води (записуються після проведення досліду — висновок); 2) Розчиняються. Не розчиняються. 3) Віршик «Подольночка».

Хід уроку

I. Організація класу

Чергові доповідають про якість підготовки учнів, класної дошки і відповідного наочного приладдя до уроку.

II. Підсумки спостереження за погодою

1. Перевірка домашнього завдання.

Чергова група дітей відмічає результати спостереження за погодою, а вчитель перевіряє якість ведення щоденника спостереження.

Зверніть увагу на малюнки «Майбутнє екологічної стежини». Експерти (яких вибирають з-поміж учнів класу), оцініть малюнки щодо змісту і якості виконання.

Виступають 3—4 учні (за бажанням), які захищають свій проект, доводячи цінність і правдивість зображеного. Експерти називають переможців, аргументуючи свій вибір.

2. Робота в парах.

Перевіримо якість засвоєння знань з теми «Повітря». Учні I варіанту задають 2 запитання своєму сусідові. А учні II варіанту намагаються відповісти коротко, ясно і точно. Підручники відкриті.

Працюємо за темами (теми записані на дошці).

I ряд — «Властивості повітря».

II ряд — «З чого складається повітря».

III ряд — «Збережемо чистим повітря».

(Через 3 хвилини «вчителі» повідомляють про якість знань сигналами — кількість балів. Заслуховуються запитання — відповіді 3—4 пар дітей, вчитель оцінює).

III. Стимулювання та мотивація навчальної діяльності

1. Поетична хвилинка.

Учень читає вірш Т.Г. Шевченка «Тече вода з-під явора».

Тече вода з-під явора
Яром на долину.
Пишається над водою
Червона калина.
Пишається калинонька,
Явір молодіє,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють.
Тече вода із-за гаю
Та попід горою.
Хлюпочуться качаточка
Поміж осокою.
А качечка впливає
З качуром за ними,
Ловить ряску, розмовляє
З дітками своїми.

2. Слово вчителя.

Зверніть увагу на малюнок. Як ви думаєте, завдяки чому така пишна зелень, чому в цьому місці живе ця качина сім'я? Так, завдяки воді. Ви помітили, що поет оспівує красу рідної природи — червона калина пишається, явір молодіє, а в річці хлюпочуться качаточка. Тарас Шевченко називає річку водою: вода тече із-за гаю, попід горою. І завдяки воді така краса навколо.

В Україні наші предки обожнювали воду.

Первісні люди поклонялися їй, приносили жертви. Вода символізувала здоров'я, чистоту. Народжених дітей у слов'ян при хрещенні занурювали у воду, тобто здійснювали обряд очищення водою. Чиста вода уособлювала чесність, правдивість, тому казали: «На чистій воді не жаль і втонути», каламутна — нечесність, крутість, говорили: «В мутній воді рибу ловити». Плин часу асоціювався з плином води: «спливають роки, як вода» або «води чимало утекло». А яке найкраще побажання? «Будь здоровий, як вода!»

Що ви знаєте про воду? Вода — це предмет якої природи? Чому?

IV. Ознайомлення з темою, метою і завданнями уроку

Як ви розумієте висловлювання: «Без води немає життя»?

Послухайте прислів'я: «Чиста вода для хвороби біда», «Вода все очищає». Отже, вода конче потрібна для всього живого. І тому треба дізнатись, чому вода така цінність для всього живого.

Вода навколо нас — як же про неї не знати? Без води немає життя. Отже, щоб жити, треба навчитись берегти воду. Ми дізнаємось, що слід робити, щоб води було досить. Ви самостійно будете досліджувати воду, робити наукові висновки.

V. Вивчення нового матеріалу

1. Слово вчителя.

Вода — багатство планети Земля. Подивіться на нашу планету. Блакитний колір — це вода. Як ви думаєте, скільки води на планеті?

Так, на нашій планеті так багато води, що коли б на неї поглянули прибульці з космосу, вони назвали б її не Землею, а Океаном. Запаси води становлять близько 150 млрд. м³. Переважна її частина (97 %) — це солоня вода, яку пити не можна. 2 % прісної води перебуває в твердому стані (льодовики). І лише 1 % усіх водних ресурсів — це прісна вода рік, джерел і озер. Про що свідчать ці цифри?

Таким чином, вода необхідна будь-якому живому організму, а її не так і багато.

2. Робота з підручником.

Прочитайте у підручнику статтю на с. 91. Яка найголовніша думка цієї статті? Чи можна сказати: вода є скрізь? Доведіть.

Що вас здивувало? Так, в організмі людини вода становить половину маси тіла, а огірок майже повністю складається з води.

3. Бесіда з учнями.

Ви дізнались, що вода буває в трьох станах.

Відповідайте хором:

у рідкому — це ... (*рідина*);

у твердому — це ... і ... (*сніг і лід*);

у газоподібному — це ... .. (*водяна пара*).

Подумайте і дайте відповідь: коли вода буває у твердому стані? Чому?

Так, вода буває у твердому стані, коли температура нижче 0°C, бо при охолодженні вода стискається — молекули ближче розташовуються одна біля одної.

А коли вода буває у газоподібному стані?

Так, коли температура вище 100°C. Вода при нагріванні розширюється, і відстань між молекулами води стає значно більшою.

Властивості води ви будете досліджувати і вивчати самостійно.

4. Робота в парах.

Відкрийте робочі зошити на с. 32. Вам треба провести чотири досліди. Домовтесь, хто з вас які досліди проводить. Під час дослідження повинна бути тиша, спокій, все слід робити організовано.

Досліди №№ 1–4. Висновки записуємо: ви в зошитах, а я — на переносній дошці. (Записи з'являються поступово).

№ 1. *Вода прозора.*

№ 2. *Вода без кольору.*

№ 3. *Вода без запаху.*

№ 4. *Вода — розчинник.*

(Під час досліду № 2 вчитель показує склянки з локом і томатним соком, діти порівнюють і роблять висновок.

Дослід № 4 проводять учні кожного ряду зі своєю речовиною).

Як ви гадаєте, що сталося з сіллю, цукром?

Молекули цукру і солі змішалися з молекулами води. Ось чому вода стала відповідно солоною і солодкою. Сіль і цукор *розчинилися* у воді.

А пісок? Пісок *не розчинився*.

Отже, вода — розчинник, але не всі речовини розчиняються у воді.

Висновки запишіть у зошиті на с. 32.

З якою властивістю води ми уже ознайомились?

Так, при нагріванні вода розширюється, а при охолодженні стискається. Але ці властивості стосуються тільки води в рідкому стані — рідини.

VI. Фізкультхвилинка

(Учитель читає вірш «Подоляночка», а учні виконують фізичні вправи).

Десь тут була подоляночка,
Десь тут була молодесенька,
Тут вона впала,
До землі припала,
Сім літ не вмивалась,
Бо води не мала.
— Устань, устань, подоляночко,
Устань, устань, молодесенька,
Умий личко так, як скляночку,
Утрись, утрись шовковим рушничком.
Та візьмися в боки,
Покажи нам скоки,
Біжи до Дунаю,
Бери ту, що скраю.

VII. Засвоєння знань, формування умінь і навичок

1. Робота з підручником.

С. 93–94. Читайте вдвох по абзацах. Один одному дайте відповіді на питання с. 94.

2. Робота з зошитом.

С. 31.

3. Фронтальна робота.

Проведемо гру «Так і Ні». Чи всі речовини розчиняються у воді? А ви знаєте, які розчиняються, а які не розчиняються? Учитель називає речовину, якщо вона розчиняється, учні кажуть «так», а якщо не розчиняється — «ні».

Речовина	Розчиняється	Не розчиняється
сіль цукор кисень марганець спирт оцет пісок крейда крохмаль олія бензин нафта		

4. Тестові завдання.

1. Існує вислів, що вода дорожча за золото. Як це довести?

- а) води в природі більше, ніж золота;
- б) воду можна купити за золото;
- в) без води людина проживе не більше, ніж 5 днів;
- г) без води немає життя.

2. На Землі багато води, але її треба економити. Чому?

- а) у природі мало прісної води;
- б) замулюються озера і болота;
- в) вода замерзає;
- г) вода випаровується.

VIII. Підсумок уроку

1. Що ви дізналися про воду?
2. Що було найцікавіше на уроці?
3. Учитель підбиває підсумки роботи кожного учня.

IX. Домашнє завдання

1. У підручнику — с. 91–94.
2. У робочих зошитах — с. 33, завдання 1, 2.

УРОК 10

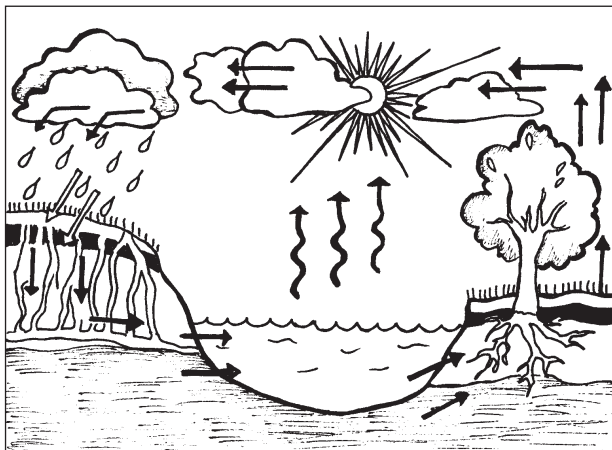
Тема. Перетворення води. Кругообіг води в природі.

Мета: формувати уявлення про умови перетворення води з одного стану в інший, про властивості снігу, льоду, про кругообіг води в природі; вміння застосовувати засвоєні знання в подібній і новій ситуаціях; удосконалювати вміння спостерігати за об'єктами і явищами природи, робити висновки, бачити і милуватись красою навколишнього світу; виховувати прагнення вивчати і берегти природу.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, ручка, кольорові олівці, аркуш паперу. 2. Ілюстрації малюнків «Види хмар».

Оформлення дошки: 1. Тема уроку.

2. Схематичний малюнок кругообігу води в природі.

3. Словник.

Випаровування — перетворення рідини на пару при t° вище $+100^\circ\text{C}$.

Замерзання — перетворення рідини у твердий стан при t° нижче 0°C .

Кругообіг води в природі — перетворення води в природі з одного стану в інший.

Хід уроку

I. Організація класу

Треба всім нам привітатись:
«Добрий день!»

Дружно й голосно сказати:
«Добрий день!»
Вправо, вліво поверніться,
Туди-сюди посміхніться.

II. Підсумок спостереження за погодою

(Доповідають учні чергової групи, відмічають спостереження за погодою у «Календарі погоди»).

Якою була погода протягом тижня? Порівняйте з погодою минулого тижня. Повідомте про природні цікавинки.

Які зміни в природі ви помітили?

III. Перевірка домашнього завдання

1. Теми для перевірки:

- 1) Без води немає життя на Землі.
- 2) Властивості води як рідини.
- 3) Вода — розчинник.

Виберіть тему і готуйтеся 3 хвилини. Дозволяється заглядати в підручник. Відповідати будуть 4 учні, а всі інші мають право задавати питання. Двоє учнів допомагають учителю правильно оцінювати відповіді і запитання дітей. (Ці двоє сидять за однією партою).

Через 3 хвилини визначились чотири учні, яку тему будуть висвітлювати. Учень відповідає біля дошки, діти задають питання. Два учні і вчитель оцінюють.

2. Фронтальне опитування.

1. Вода перебуває у трьох станах, яких?
2. Вода — це... (*рідина*).
3. При нагріванні вода... (*розширюється*) і перетворюється на... (*пару*).
4. У воді деякі речовини... (*розчиняються*).
5. Де на Землі є вода?

3. Гра «Так! Ні!»

Чи це є розчинні речовини? — цукор, сіль, мило, вугілля, пісок, молоко, сир, питна сода, лимонна кислота, олія, крейда, марганець, глина.

4. Поміркуйте.

1. Чому взимку під час сильних морозів можуть руйнуватись водопровідні труби?
2. Чому плями від олії, масла не можна змити водою?

IV. Мотивація навчальної діяльності дітей

1. Проблемні питання.

- 1) Звідки береться вода і куди вона дівається?
- 2) Вчора була калюжа, а сьогодні її немає?
- 3) Чому влітку в ставках, озерах, річках води стає менше?

2. *Поетична хвилинка.* (Віри «Йди, йди, дощику» читає учень).

Йди, йди, дощику,
Зварим тобі борщику,
Поставимо в кутуку
На терновім прутуку.
Йди, йди, дощику,
Відром, цебром, дійницею,
Холодною водицею
Над нашою пашницею.

Це закличка. Закликають кого? Дощ — це...
(вода).

Яка користь від дощу?

3. Слово вчителя.

Сьогодні ви дізнаєтесь, які умови сприяють перетворенню води з одного стану в інший, про важливість цієї властивості води. Будете вчитись коректно сперечатись, доводити свою думку.

Учень читає віри З. Кучерявої.

Не шукай — мене більше нема,
Залишилась канава сама.
Он там далі завод збудували,
Мені дихати нічим стало.
Чи подумав про мене хто? Ні.
Всі відходи зливають мені.
Не ввійшла я у плани і темпи.
Всі гадали: природа стерпить.
Споживацьке вам голови кружить.
Ось — зробили із мене калюжу.
Риба згинула вся до одної.
Я вмираю в таких неспокої,
Захистити себе не можу.

Як ви гадаєте, де ділася річка? Хто винен в цьому?

V. Вивчення нової теми

1. Робота з словником.

Ці слова зустрінуться у процесі вивчення цієї теми. Поясніть, як ви розумієте значення слів. Доведіть вашу думку, а потім прочитайте наукове тлумачення.

- випаровування —...;
- замерзання —...;
- кругообіг води в природі —....

2. Слово вчителя.

У природі весь час відбувається перетворення води з одного стану в інший і перенесення її з одного місця на інше. В повітрі майже завжди є пара. При охолодженні з неї утворюються хмари. З хмар випадає дощ, сніг, град. Після дощу утворюються калюжі, струмки. Струмки течуть у річки, а річки в моря. Припікає сонечко, і вода з моря, річки випаровується, піднімається вгору! Пара збирається в хмари. Якщо пари небагато, хмари легенькі, добре тримаються в повітрі. Піднявшись вище, де холодніше, пара перетворюється на воду. І хмари стають іншими. (Учитель використовує ілюстрації з видами хмар).

Вода не втримується, і падає на землю дощем, або снігом (це взимку, бо температура повітря нижче 0°), а може й градом (це влітку, коли температура повітря вгорі теж нижче 0°).

Перехід води з одного стану в інший, її перенесення з одного місця на інше повторюється знову і знову. Ці явища називаються *кругообігом води в природі*. Вода ніби «перебігає» з одного місця на інше і знову повертається назад. При цьому жодна молекула води не зникає безслідно і не виникає з нічого. (Використовується схематичний малюнок).

Отже, які умови потрібні, щоб вода перетворилась на водяну пару? Щоб вода із газоподібного стану перетворилась на рідину? На лід?

VI. Фізкультхвилинка

(Учні виконують фізичні вправи під вірш «Подольночка»).

Десь тут була подольночка,
Десь тут була молодесенька,
Тут вона впала,
До землі припала,
Сім літ не вмивалась,
Бо води не мала.

— Устань, устань, подоляночко,
Устань, устань, молодесенька,
Умий личко так, як скляночку,
Утрись, утрись шовковим рушничком.
Та візьмися в боки,
Покажи нам скоки,
Біжи до Дунаю,
Бери ту, що скраю.

VII. Закріплення та усвідомлення знань

1. Робота з підручником.

С. 94–95.

Читайте вдвох за абзацами.

2. Гра «Ти — мені, я — тобі».

Учні задають один одному питання на цю тему. Змагаються, хто більше запропонує питань і хто правильно і швидше відповість.

3. Самостійна робота з підручником.

С. 96.

Проконтролюємо, як добре ви зрозуміли зміст цієї статті.

4. Контрольні запитання.

- 1) Де дівається легка водяна пара?
- 2) Прочитайте про сніжинку.
- 3) Що таке кругообіг води в природі?

VIII. Контроль і оцінка якості засвоєння

1. Тестові завдання:

1. Коли рідина перетворюється на пару?
  - а) при температурі $+40^{\circ}\text{C}$;
  - б) при 0° ;
  - в) при $+100^{\circ}\text{C}$.
2. Що таке хмара?
  - а) це багато повітря;
  - б) це водяна пара.
3. Пройшов дощ, де ділась вода?
  - а) випарувалась;
  - б) попала в річки, озера, ґрунт.

У робочих зошитах кольоровими олівцями виконайте завдання № 3 (с. 33).

ІХ. Підсумок уроку

Порадьтеся удвох: яким балом ви оцінили б сьогоднішній урок, враховуючи:

- організованість,
- активність,
- знання і вміння однокласників,
- форму і проведення уроку.

Висловіть ваші пропозиції щодо форми і виду наступного уроку.

(Учитель називає кількість балів, отриману за урок кожним учнем).

Х. Домашнє завдання

1. У підручнику тричі прочитайте статтю на с. 94–97.

2. До наступного уроку прочитайте статтю на с. 97–98, приготуйте альбомний аркуш паперу.

3. Спостерігайте за змінами в живій природі, не забувайте шукати цікавинки, не проходите повз тих, хто потребує вашої турботи, допомоги.

УРОК 11 — УРОК ДОБРОТИ

Тема. Вода має бути чистою.

Мета: формувати уявлення про значення води в природі, про цінність її для людини, про шляхи забруднення і способи охорони від забруднення, про участь дітей в охороні та збереженні води; формувати вміння висловлювати цінні судження; удосконалювати вміння працювати в групах, спостерігати, порівнювати, робити висновки, бачити зміни в природі та вміти їх пояснювати; розвивати усне та писемне зв'язне мовлення; виховувати естетичне сприймання природи, прагнення берегти природу, охороняти її, зокрема воду.

Форма проведення уроку: інтегрований урок: читання, природознавство, музика, малювання (беруть участь учитель класу, учителі музики, малювання).

Форма роботи: в групах.

Обладнання: 1. У групі: альбом, підручник, робочі зошити, ручки, кольорові олівці. Аркуші паперу, надрукований текст «Цілющі озера» (Читанка 3 (2) клас, с. 229). Надрукований додатковий текст для інформації, алгоритм роботи в групах.
2. У вчителя на столі: 5 пляшок газованої води «Березівська»,

одна пляшка звичайної води; склянки з водою, молоком, олією, марганцевим розчином. 3. Магнітофон, аудіокасети із записами тексту «Молитва за Україну», пісні «Чом, чом, чом, земле моя».

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. Ілюстрації малюнків різного виду хмар. 3. Схематичний малюнок «Кругообіг води в природі». 4. Дріт для виставки плакатів. 5. На переносній дошці записані завдання для кожної групи.

Хід уроку

(Парти розставлені для роботи в групах).

I. Організація класу

Правила роботи в групах

1. Працюєте спокійно, тихо, вислуховуючи думку кожного.
2. Командир групи призначає того, хто буде малювати, писати та говорити від імені групи.
3. Перш ніж малювати, писати, говорити слід вислухати думку кожного, обміркувати пропозиції всіх членів групи і вибрати найрозумніше та правильне рішення.
4. Усі члени групи завжди та в усьому прислуховуються до пропозиції командира.

II. Мотивація навчальної діяльності

1. Слово вчителя.

Тема сьогоднішнього уроку Добра «Вода має бути чистою». На цьому уроці (про бережливе ставлення до води) будемо говорити, писати, малювати і співати. Тобто це інтегрований урок.

Будемо робити наукові відкриття, малювати плакати-звернення до людини про бережливе ставлення до води, до всього живого; вдосконалювати свої знання про воду як про речовину, без якої не може жити жодний живий організм; славити воду за допомогою поетичного слова, музичних звуків і фарб.

(Учні-п'ятикласники, відмінники навчання, входять до складу комісії, яка допомагає вчителю контролювати й оцінювати знання і вміння учнів класу).

2. Поетична хвилинка.

(Від кожної групи учень читає вірш, в якому оспівується краса природи).

Дощ із краплі починається

Все — із доброго чи злого —
Починається з малого.
Листя виростає з листочка,
З нитки витчється сорочка.
З пагіньця чи бруньки — гілка,
З гілки — дудочка-сопілка.
Хліб — з маленької зернини,
Дощ — із чистої краплини.
Навіть річечка — ріка
Починається з струмка.
День турботою почнеться,
Все довкола усміхнеться.
Проганяй мерщій дрімоту —
І рукам давай роботу.
І роби невтомно, вміло,
Хоч мале, та добре діло.

(М. Сингаївський)

Дивосвіт

Дивосвіт, дивосвіт...
Хто придумав оцей світ?
Землю красну отаку
У зеленому вінку?
Всі ці квіти і ліси,
І пташині голоси?
Ліс і річка, і поля —
Це ж уся моя земля!

(Л. Забашта)

Тече вода з-під явора

Тече вода з-під явора
Яром на долину.
Пишається над водою
Червона калина.
Пишається калинонька,
Явір молодіє,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють.
Тече вода із-за гаю
Та попід горою.
Хлюпочуться качаточка
Поміж осокою.
А качечка випливає
З качуром за ними,
Ловить ряску, розмовляє
З дітками своїми.

(Т. Шевченко)

Наша річка

Сама собою річка ця тече,
Маленька річка, вузьенька, як долоня,
Ця річечка Дніпра тихенька синя доня,
Маленька дочечка без імені іще.
Вона тече в городі в нас під кленом,
І наша хата пахне їй борщем.
Цвіте над нею небо здоровенно
Солодкими хмарами з дощем.
Ця річечка тече для клена і для мене,
Ї ї тоді я бачу, коли сплю.
Я річечку оцю в городі в нас під кленом,
Як тата й маму, і як мед люблю.

(М. Вінграновський)

3. Акростих.

Про яку річку вірш?

Давно ця річка славна
Народи три єднає
І в Чорне море плине,
Простори України
Розкішно прикрашає,
Очиці милує дитини.

4. Музична пауза.

Учні під керівництвом учителя музики виконують пісню «Стоїть гора високая».

5. Розминка для сірих клітинок.

1) Доберіть спільнокореневі слова до слова *вода*: вода, підводник, водянка, водянистий, підводний, водоспад.

2) На столі стоять 2 пляшки: в одній звичайна вода, а в другій — газована «Березівська». Чим вони схожі? У чому їх відмінність?

3) Хто швидко і правильно відповість на питання: що це? (Учитель показує по черзі склянки — з молоком, чаєм, марганцем). Доведіть.

4) Чим схожі ці речовини? (Учитель показує склянки з водою й олією).

5) Хмари — це що? Чим вони схожі? У чому їх відмінність? (Використовується ілюстративний малюнок «Хмари»).

6) Проведемо гру «Хто швидше?» на тему «Розчинні і нерозчинні речовини». (Учитель звертається до кожної групи, а учні швидко називають речовину,

відповідно, розчинна вона чи ні: сода, сіль, пісок, марганець, крейда і т. п.).

6. Питання на кмітливість.

1) Чому на кришці каструлі, в якій кипить вода, з внутрішнього боку утворюються краплини?

2) Коли мокра білизна висихає швидше, влітку чи восени? Чому?

3) Чому плями від олії, масла не можна змити водою?

4) За якої умови вода з твердого стану переходить у рідкий?

5) За якої умови вода з рідкого стану переходить у твердий?

(Діти кожної групи готують відповідь на питання 3 хв. Після 3 хвилин від кожної групи відповідає учень, призначений командиром).

7. Фізкультпауза.

Під акомпанемент музики діти імітують плавну і бурхливу течію ріки.

III. Опрацювання нового матеріалу

1. Слово вчителя.

Кожному живому організму потрібна вода — це істина. На землі стає все менше чистої води. Чому? З давніх-давен українці шанобливо ставилися до річок, озер, криниць, джерел. Берегли і плекали їх, бо добре знали, що вода — то життя на землі. Та в щоденному ритмі нашого сьогодення ми по-іншому стали дивитись на світ. Усе брали від природи, «не чекаючи милостей», а з віддачею не поспішали. І ось настав час, коли природа вже не може віддавати, а благає: «Людино! Захисти, врятуй мене від самої себе».

2. Виступи учнів.

1) Гарний наш Дніпро, мальовничі його береги. Про Славутич написані оповідання, вірші, співають пісні. Але, на жаль, усе частіше ми чуємо, що вода в ньому не така чиста, як слід, і що її стає менше. Дорослі повинні зберегти, а діти — допомогти їм. Улітку, відпочиваючи на пляжі, треба бути охайними. Не треба залишати після себе залишки їжі, папір, пляшки. Якщо приїхали автомобілем, ні в якому разі не можна мити його на березі річки. Змитий бензин, мастило

потрапляють у пісок, а потім у воду. На воді потрібно поводитись так, як гарна господиня в домі.

2) Стародавні гори Карпати славляться на всю Україну цілючими джерелами.

З-під землі біжить водичка,
Але це не озерце,
Не струмочок, і не річка,
А цілюще джерельце.

Люди помітили, що джерельна вода корисна. Вона допомагає лікувати різні хвороби. Тепер біля цих джерел збудовано санаторії. В них лікуються й відпочивають дорослі і діти.

3. Виступи запрошених.

Воду глибоко шанували наші предки. Особливо магичну силу, вірили вони, мала так звана «непочата» вода, набрана в криниці до схід сонця.

Воду на Водохреща і Стрітєння святили в церкві. Освячену воду колись зберігали в кожній родині упродовж року. Нею кропили в хаті, освячували паску.

Вода, що спливає у струмку чи річці, могла забрати і понести далеко всі хвороби, варто було тільки викупатися в ній до схід сонця у чистий четвер перед Великоднем чи на сам Великдень опівночі.

Отож, прислухайтеся до людських повір'їв і загартовуйте себе цілющою водою.

4. Музична пауза.

Учні разом з учителем музики виконують пісню «Ой у полі криниченька».

5. Слово вчителя.

Проблемою всіх людей на землі є «екологічні» захворювання природи. Природа Землі схожа на організм людини, тільки дуже великий. Як кровоносна система живить усі клітини людського організму, так криниці, ріки і моря несуть воду та поживні речовини до всього живого на планеті. Сьогодні хвилювання людей небезпідставні, бо Земля захворіла з нашої вини. І святий обов'язок кожного із нас — вилікувати Землю, повернути їй усі несплачені борги, як про це йдеться у вірші Петра Грещького.

Криниця

Де стали в ряд стрункі ялиці,
Гойдають зелень молоду,
Там й досі батькова криниця
Хлюпоче в рідному саду.
Було колись, як спрага брала,
Ми — неваговні дітлахи —
До неї низько припадали,
Немов знесилені птахи.
Прийти б до неї знов, напитись
Її прозорі снаги,
І низько, низько їй вклонитись
За всі несплачені борги.

6. Музична пауза.

Звучить пісня «Чом, чом, чом, земле моя» у виконанні Д. Гнатюка (запис на касеті).

7. Турнір «Добро і Зло».

Звертаюсь до вас віршем поета:

Любі діти! Відкривайте
Серце для добра!
Всім, хто поруч, подаруйте
Крихітку тепла!
Сильні будьте! Не лякайтесь
Боротьби зі злом.
Пам'ятайте — перемога
Завжди за добром.

Оголошується турнір Добра зі Злом. У кожній групі визначте одне Зло, що було вчинено воді чи будь-якому живому організму через воду; визначте Добро, яке повинні зробити люди, щоб знищити Зло.

Отже, від кожної групи повинні виступити по два учні. (Учні готуються 5 хвилин, допомагають «вчені»-п'ятикласники). Діти працюють в групах. Від кожної групи виступають двоє: Добро і Зло. Члени комісії оцінюють.

8. Хвилинка малювання.

Кожна група малює плакат на захист води, звернення до людей, прикріплює його на дошці.

Конкурс плакатів. (Члени комісії визначають якість плаката за змістом, назвою і технікою малювання).

9. Фізкультпауза.

IV. Контроль і закріплення якості засвоєння

1. Самостійна робота в групах.

Виконайте завдання в робочому зошиті (с. 34); учні 1 і 2 груп виконують тестові завдання, записані на картках.

Тестові завдання

1. Під час екскурсії ти натрапив на замулене джерело. Що ти зробиш?
  - а) нап'юся води і піду;
  - б) розчищу від мулу;
  - в) обкладу камінням;
  - г) посаджу деревце.
2. На Землі багато води, але її треба економити. Чому?
  - а) у природі мало прісної води;
  - б) замулюються озера і болота;
  - в) вода замерзає;
  - г) вода випаровується.
3. Яких правил треба дотримуватись, щоб вода у водоймах була чистою?
  - а) не розчищати водойми;
  - б) не скидати сміття і відходи у водойми;
  - в) будувати очисні споруди;
  - г) висаджувати рослини на берегах водойм.

Виконану роботу здати комісії для перевірки.

2. Бесіда з учнями.

Поговоримо про те, що нам, жителям містечка... (*назва*) слід зробити, щоб зберегти водоймища нашого довкілля.

(Пропозиції учнів записує один з п'ятикласників).

3. Складіть казку «Крапля-мандрівниця».

Використовується схематичний малюнок «Кругообіг води в природі».

(Один учень записує казку після обговорення всіма членами групи. Після 5 хвилин роботи складену і записану казку здають в комісію).

V. Підсумок уроку Доброти

Члени комісії підбивають підсумки уроку, називають:

- яка група працювала найбільш спокійно, активно, дружно;
- яка група відповідала найбільш правильно і точно, яка була найкмітливішою;
- плакат якої групи є найбільш вдалим;
- самостійна робота якої групи виконана правильно;
- яка група склала найкращу казку;
- хто з учнів був найкмітливіший і найактивніший.

Отже, повідомляємо, скільки балів заробив кожен із вас.

VI. Домашнє завдання

Розповісти рідним про сьогоднішній урок Доброти, про те, як ми вирішили берегти воду нашого довкілля. Запитайте у батьків про те, що вони порадять для збереження чистоти води у наших водоймах.

Прочитайте уважно статтю у підручнику с. 97—98, надрукований текст «Цілющі озера».

Звучить «Молитва за Україну» (запис на касеті).

УРОК 12

Тема. Що таке гірські породи. Що таке корисні копалини. Гірські породи потребують охорони.

Мета: формувати елементарні поняття *гірські породи, корисні копалини, рудні, нерудні*, уявлення про значення гірських порід у природі і цінність для людей; формувати уявлення про участь дітей у збереженні й охороні корисних копалин, уміння розрізняти тверді, рідкі, газоподібні гірські породи, розрізняти окремі горючі, рудні, нерудні корисні копалини; виховувати естетичне сприймання об'єктів природи (класи гірських порід), прагнення до збереження корисних копалин та усвідомлену потребу робити це; гордість за природні багатства своєї країни.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, ручка, кольорові олівці. 2. На парті: атлас, надрукований текст «Цілющі озера» (Читанка 3 (2), с. 229). 3. Малюнки «Кам'яне вугілля. Торф», «Нафта. Природний газ». 4. Колекція «Корисні копалини». 5. Малюнки гірської місцевості, добування корисних копалин. 6. Ілюстрації предметів, зроблених з металу. 7. Схематичний ма-

люнок «Горючі, рудні і нерудні корисні копалини». 8. На столику: склянки з водою, лупа, 2 лійки з ватою, зразки крейди, зубного порошку, мармуру; зразки граніту, піску, глини; кам'яного вугілля, нафти, торфу; гвіздок, мідний дріт, сталева голка.

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. План вивчення нової теми.

Словничок: *корисні копалини, горючі, рудні, нерудні, родовище, гірська порода.*

Хід уроку

I. Організація класу

Вже дзвінок нам дав сигнал:
Працювати час настав!
Тож і ви часу не гайте,
Працювати починайте!

Перевірте один у одного всі речі, що потрібні для уроку.

II. Підсумки спостережень за осінньою природою

1. Бесіда з учнями.

Яка пора року минає? Назвіть місяці осені. Синоптики, підбийте підсумки спостережень за листопадом.

Від кожної групи по одному синоптику підходять до стендів. Підбиваємо підсумки:

Якою була осінь:

— Хмарною, ясною, похмурою? Доведіть.

— Дощовою чи сухою?

— Яка була найвища і найнижча температура?

Синоптики розповідають про найцікавіші знахідки, аналізують, яку допомогу надали діти класу будь-кому.

2. Учні-синоптики читають вірші, загадки про осінь.

3. Оцінювання роботи синоптиків.

Наступає зима. Які зимові місяці?

Прогностик розповідає про прикмети зими. Діти, спостерігайте за предметами живої і неживої природи взимку.

III. Перевірка домашнього завдання

1. Фронтальне опитування.

- 1) У яких трьох станах перебуває вода?
- 2) Назвіть властивості води-рідини.
- 3) Чай — це що?
- 4) Для чого людині потрібна вода?
- 5) Чому на Землі стає менше чистої води?
- 6) Як люди запобігають забрудненню води в природі?

Приготуйте надрукований твір «Цілющі озера»:
— прочитайте найважливіші рядки цієї легенди;
— чому вчить нас ця легенда?

Отже, з давніх-давен українці знали про цілющу силу води і використовували її.

Повідомте, що говорили в сім'ї про бережливе ставлення до води.

IV. Ознайомлення з темою і метою, планом уроку

Тема уроку «Що таке гірські породи. Що таке корисні копалини. Гірські породи потребують охорони».

Що ви знаєте про це? Що вас цікавить? Що зовсім незрозуміло?

На вашу думку, треба вивчати цю тему? Чому? Для чого?

Ознайомтесь з планом вивчення нової теми. Ви згодні? Що вам хотілося б змінити? Чому?

V. Вивчення нової теми

1. Розповідь учителя з елементами бесіди.

Гірські породи — це не тільки «каміння», яке знаходять у горах. Зверніть увагу на ці гори. Звичайно, каміння лежить біля підніжжя, а там, у глибині, люди знаходять різні гірські породи. Які? Як ви думаєте?

Так, граніт, пісок, глина, мармур. (Учитель демонструє колекцію «Корисні копалини»).

Отже, різноманітні природні тіла, з яких складається земна поверхня, називають гірськими (бо знаходяться в горах) породами.

Як ви думаєте, чи всі породи мають користь для людини?

Так, не всі. Таким чином, усі гірські породи, які людина використовує для своїх потреб, називаються корисними копалинами.

(Учитель показує і називає гірські породи: кам'яне вугілля, крейда, нафта, природний газ, а учні називають, в якому стані вони перебувають).

Отже, гірські породи перебувають у твердому, рідкому, газоподібному станах.

Чи знаєте ви, де людина використовує корисні копалини? (Учитель використовує схематичний малюнок «Горючі, рудні і нерудні корисні копалини», ілюстрації предметів, зроблених з металів).

Кам'яне вугілля, торф використовують для опалення наших квартир, нафту — як паливо для машин, природним газом створюють тепло.

Ці породи горючі, бо вони горять.

А залізна, мідна, алюмінієва руди використовують для одержання металу, з якого роблять будь-які металеві предмети — це рудні корисні копалини.

Але є і нерудні: пісок, глина, крейда, граніт, які видобувають і використовують без переробки.

Як ви думаєте, чи багато людині треба корисних копалин? Чому? Так, дуже багато. І людина бездумно черпала із земних надр корисні копалини, вважаючи, що ці поклади нескінченні. Але це не так! Яка ваша думка щодо цього? Чому? Вугілля, нафту й інші корисні копалини треба використовувати економно, бережливо, щоб вистачило й наступним поколінням.

Територія України багата на корисні копалини. Відкрийте сторінку Атласу. Зверніть увагу на умовні позначки. Яких корисних копалин у нас найбільше? Де знаходяться великі родовища нафти, газу?

2. Робота з підручником.

Робота в парах:

I ряд — с. 98—99, читайте за абзацами, відповідайте на питання.

II ряд — с. 99—100, читайте за абзацами, відповідайте на питання, розглядайте на малюнку і в колекції корисні копалини.

III ряд — с. 100—101, читайте вдвох за абзацами, відповідайте на питання.

(Через 7 хвилин учитель перевіряє виконання завдання).

Питання для перевірки

I ряд	1. Що таке гірські породи? 2. У яких трьох станах бувають гірські породи?
II ряд	1. Що таке корисні копалини? 2. Назвіть горючі, рудні і нерудні копалини.
III ряд	1. Чому гірські породи треба витратити ощадливо? 2. На які корисні копалини багата територія України?

3. Інформаційні повідомлення.

1) Руйнація гірських порід.

Як і все у природі, ні високі гори, ні міцний граніт — не вічні. Під дією зміни температури, газів, що входять до складу повітря, води, коренів рослин тощо міцні гірські породи руйнуються, переносяться. Разом зі зміною гірських порід змінюються і форми земної поверхні.

Вам, напевне, доводилося бачити струмочки, що утворюються після дощу або танення снігу. Вода в них каламутна, бо несе дрібненькі частинки гірських порід. Струмочки потрапляють у річки, які далі переносять ці частинки. Спочатку на дно осідають частинки піску, а потім глини.

2) Де беруть металеві речі?

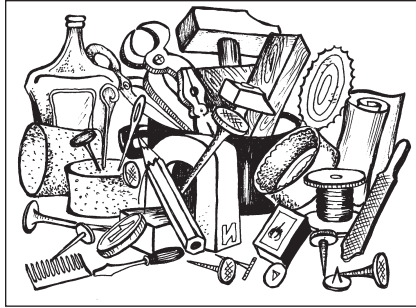
І справді, який шлях проходять вироби із металів до нашої оселі? Скільки перетворень зазнає матеріал, з якого зроблені металеві речі, перш ніж стане холодильником, машиною, ножем...

Спочатку треба видобути руду, що містить невелику частину металу. Руду з глибин землі добувають у шахтах. Іноді руди залягають близько до поверхні землі. Їх добувають у кар'єрах.

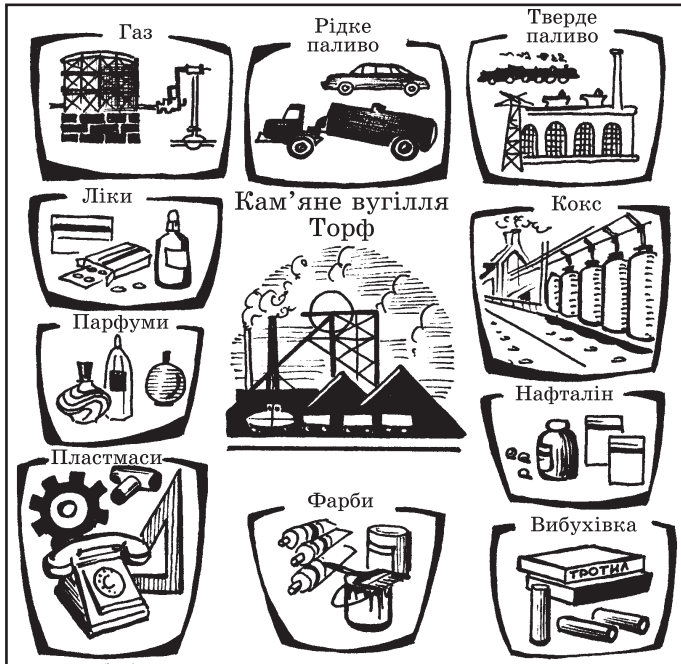
Руду необхідно збагатити — збільшити в ній зміст металу. Із збагаченої руди виплавляють метал. Наприклад, залізну руду збагачують на гірнзбагачувальних комбінатах, а потім із неї у спеціальних печах — домнах — виплавляють чавун. З чавуну виго-

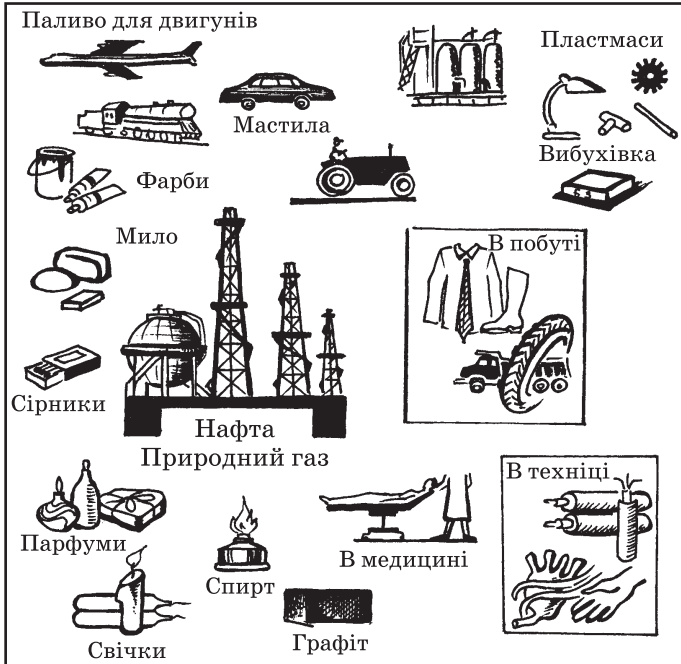
товляють сталь. Інші метали, наприклад, мідь, алюміній, також певним чином видобувають з руди. Скільки людей вкладають свої знання і працю, щоб було зроблено звичайнісіньку ложку!

Першими металами, які навчилися використовувати первісні люди, були мідь і золото. Людина навчилася з міді та золота виготовляти необхідні для неї речі: посуд, інструменти, зброю, монети, прикраси. Біля 1000 років тому вже було відомо сім металів: золото, мідь, срібло, свинець, олово, залізо і ртуть.

4. Ознайомлення зі змістом малюнків «Кам'яне вугілля. Торф», «Нафта. Природний газ».

Роздивіться малюнки, на яких зображені предмети, що виготовляють з різних корисних копалин.

1) Уявіть, що люди вичерпали кам'яне вугілля. Які зміни відбудуться в житті людей? (Діти передбачають).

2) Трапилося так, що зовсім зникли нафта і природний газ. На вашу думку, які зміни відбудуться у житті людей?

VI. Фізкультхвилинка

Віконце ми відкрили,
 Повітря запросили
 До нашої кімнати
 У гості завітають.
 Всі руки піднімаємо
 Та глибоко вдихаємо.
 Раз — два, раз — два, дружніше
 Легені тренувать.

VII. Засвоєння знань, формування умінь і навичок

1. Фронтальна робота з робочим зошитом (с. 35).

(Учні розставляють парти для роботи в групах).

2. Самостійна робота в групах.

Командири, одержіть тестові завдання для самостійної усної роботи й потрібне обладнання.

Завдання

1) Крейда і мрамур (зразки). Розгляньте за допомогою лупи. Чим вони відрізняються?

2) Пісок і глина (зразки). Склянки з водою.

Дошечка. Розмочіть пісок і глину водою. Спробуйте з них виліпити калачик. З чого ліпити легше? Чому?

3) Як утворилися вапняки? Чим відрізняються вапняки від інших твердих тіл?

4) Кам'яне вугілля і торф (зразки). Чим відрізняються і чим схожі?

5) Гвіздок, мідний дріт і голка. Магніт. Чи однакові за твердістю? З чого виготовлені? Як діють на магніт?

(На виконання самостійної роботи дається 7 хвилин).

3. Перевірка самостійної роботи.

Від кожної групи виступає один учень, якого визначив командир.

VIII. Контроль і оцінювання знань

1. Групою складіть казку за вибором: «Розповідь цвяха», «Подорож піщинки».

(Казку здайте вчителю).

2. Тестові завдання (усно).

1. Як відрізнити залізо, мідь, сталь від інших металів?

— за кольором;

— за твердістю;

— магнітом.

2. Із чого зроблена ложка?

— із міді;

— із золота;

— із залізної руди;

— інші пропозиції.

3. Що чи хто найбільше сприяє руйнації гірських порід?

- людина;
- повітря, вода;
- тварини.

4. Які корисні копалини використовуються для виготовлення посуду?

- нафта;
- пісок і глина;
- мармур.

ІХ. Підсумок уроку

- Про що важливе ви дізналися на уроці?
- Чим повчальний був урок?

Х. Домашнє завдання

У підручнику, с. 98–101.

Поговоріть з рідними про те, чи є корисні копалини в нашій місцевості.

УРОК 13

Тема. Що таке ґрунт. З чого складається ґрунт.

Мета: формувати поняття *ґрунт*, уявлення про перегній, склад ґрунту; удосконалювати вміння спостерігати, узагальнювати, самостійно робити висновки, висловлювати думку; виховувати допитливість, доказовість мислення, повагу до думки іншої людини.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, щоденник спостереження, робочий зошит, ручка, олівець. На парті: атлас, аркуш паперу. 2. Ілюстрації малюнків різноманітності природи: гориста місцевість, рівнина, лісова місцевість. 3. На столику: зразки ґрунту у сірникових коробочках: піщаний, чорнозем, глинистий; дві склянки з водою, чайна ложка; спиртівка, сірники, скляна пластинка. 4. Магнітофон, аудіокасети з піснею «Доброго ранку».

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. Схематичний малюнок «Ґрунт». 3. Склад ґрунту (записується поступово).

Словник: *ґрунт, перегній, поживні речовини — мінеральні солі, родючість.*

Повинні знати

- що таке ґрунт;
- які бувають ґрунти, від чого це залежить.

Повинні вміти

- визначати склад ґрунту;
- визначати вид ґрунту;
- спостерігати, робити висновки, узагальнювати;
- слухати думку опонента;
- висловлювати свою думку;
- творчо і активно працювати.

На переносній дощці: вірш для фізкультурозминки.

Хід уроку

I. Організація класу

1. Музична хвилинка.

(Звучить пісня у виконанні Лариси Недін).

Доброго ранку, моя Батьківщино,
Доброго ранку, державо моя,
Доброго ранку, моя Україно,
Доброго ранку, рідна Земля!

2. Учениця читає вірш.

II. Підбиття підсумків спостереження за погодою за минулий тиждень

Повідомляють діти чергової групи.

III. Перевірка домашнього завдання

1. Слово вчителя.

Земля! Що ви уявили? Так, це наша планета, земна поверхня, і ось це теж земля — ґрунт (учитель тримає його у жмені і показує).

Зверніть увагу на карту нашої країни (атлас, фізична карта України). Люди займаються різними видами господарювання залежно від чого? Так, в залежності від складу земної поверхні. Земна поверхня нашої країни різноманітна: тут гориста, а тут рівнинна місцевість, а це ліси. (Учитель використовує ілюстрації малюнків різноманітності природи).

Кожна місцевість по-своєму чарівна і кожна сприяє тому чи іншому виду господарювання.

На минулому уроці ми говорили про людей, що виконували якусь роботу (добування корисних копалин, створення металу, будівництво машин) — шахтарів, сталеварів, металургів і т. п. Чому у цих людей така професія?

А ось на цій рівнинній місцевості, на вашу думку, чим люди займаються? Так, вирощуванням культурних рослин, зерна, овочів.

Ми кажемо: на землі вирости рослини, земля нас годує — це правильно? Не зовсім, бо не на будь-якій землі ростуть рослини, та й не весь пласт земної поверхні сприяє росту рослин. І тому вчені кажуть: *«ґрунт, на цьому ґрунті родять ті чи інші рослини»*.

2. Поетична хвилинка.

(Учень читає вірш, що написав М. Луків).

Рідна земля

Криниця при дорозі, край села
І журавель, похилений над нею.
Хоч би куди дорога завела,
Думки мої із рідною землею.
Бо тут мій дім і тут моя рідня,
І тут священні предківські могили,
Душа моя не прожила б і дня
Без тих країв, які мене зростили.
Я їх люблю, і поки буду жив,
Трудитиму і розум свій, і руки.
Щоб на землі, яку я так любив,
Жили щасливо діти і онуки.

IV. Визначення теми, мети і завдань уроку

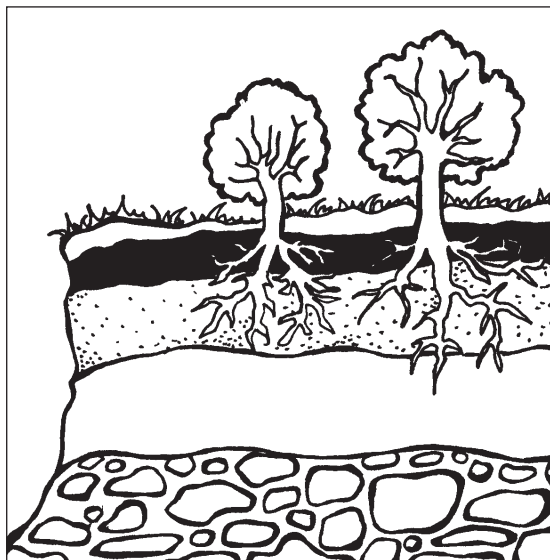
Тема сьогоднішнього уроку *«Що таке ґрунт? З чого складається ґрунт»*.

Думаю, вам цікаво дізнатись, що ж таке ґрунт, з чого він складається? Що ж ви хочете дізнатися і чому хочете навчитись? (Діти пропонують, а вчитель, коректуючи і спрямовуючи їхні думки, записує).

V. Вивчення нового матеріалу

1. Розповідь учителя з елементами бесіди.

Що ж таке ґрунт? Як зробити ґрунт родючим? Зверніть увагу на цей схематичний малюнок. Таку місцевість ми можемо побачити в яру або на урвистому березі річки. Це ніби зріз земної поверхні у глибину, щоб можна було побачити, що там, на певній глибині, знаходиться. Зверніть увагу, на якій частині земної поверхні ростуть рослини. Так, на верхній, а нижче — пісок, глина, каміння. Якого кольору ґрунт? На вашу думку, чому? Так, бо містить поживні речовини.

Поміркуємо, як утворилися ці поживні речовини. Хто-небудь живе у ґрунті? Так, це кроти, жуки, черв'яки, різні комахи. Особливо корисні дощові черв'яки, бо вони, рухаючись у ґрунті, ковтають його, пропускають через себе, цим самим розпушують ґрунт і він стає більш доступним для повітря, води, коренів рослин. Значить, ці маленькі тваринки надзвичайно корисні для ґрунту. Скажіть, в якому ґрунті полюбляють жити ці тваринки? Так, де багато залишків рослин. Отже, першими, хто перетворює ґрунт на родючу землю, є рослини. Тож не спалюйте, а розкидайте залишки рослин, закопуйте їх, щоб вони перегнивали, збагачували ґрунт перегноем.

2. Проведення дослідів.

1) Перший учень бере чайною ложечкою будь-який ґрунт і кидає у склянку з водою (тримає вчитель). Що ви помітили? Бульбашки — це повітря. Отже, воно є у ґрунті.

(Другий учень поступово записує у стовпчик речовини, що складають ґрунт).

2) Нагріваємо ґрунт на вогні, тримаючи над ним холодне скло. Помітили, що на склі з'явилися краплини води? Отже, у ґрунті є вода.

3) Нагріваємо ще. Помітили щось? Так, з'явився димок. Як ви думаєте, що це горить? Так, перегній.

4) Перший учень складає прожарений ґрунт у склянку з водою, ретельно перемішує.

Тим часом учитель читає казку.

Казка «Про ґрунт, пісок і глину»

Жила мати Земля і мала вона двох синів, яких звали Ґрунт та Пісок, і доньку Глину.

Одного разу мати наказала своїм дітям: «Ідіть по білому світу та навчіться вирощувати дерева, кущі і трави. Хто принесе мені більше зелені, тому я віддам усе, що є у мені, на мені і наді мною».

Вирушили брати з сестрою у мандрі. Незабаром бачать вони — летить птах, у дзьобі горіхи, в лапках насіння дерев і кущів. Злякали брати птаха і випустив він усе своє добро. Поділили вони пташиний скарб між собою і пішли садити його.

Пішов дощ. Увійшла в Ґрунт волога, поволі напуваючи усі рослини.

Просочилась і швидко висохла вода на Піску. Не встигли рослини й напитися.

А Глина зовсім не вбирала в себе вологу. Висохла вона, взялася цупкою корою і бідним рослинам нічим було дихати.

Пригріло сонечко і заплакали Пісок із Глиною, коли побачили, яку чудову галявину виростив Ґрунт. Пішли всі додому. Матінка Земля щедро нагородила Ґрунт.

І по цей час Ґрунт добре служить довікллю. І не соромиться він свого чорного кольору.

З тих пір так і повелося.

Є в народі таке прислів'я: «На чорній землі білий хліб родить».

5) Зверніть увагу: вода відстоялась, стала прозорою, а на дні склянки ви бачите пісок, глину.

У ґрунті ще є мінеральні солі, тобто поживні речовини. Вони утворилися в ґрунті з перегною під дією бактерій. Без цих мінеральних солей рослини не зможуть рости.

(Другий учень записує до складу ґрунту останню з речовин).

Склад ґрунту:

- 1) Повітря.
- 2) Вода.
- 3) Перегній.
- 4) Пісок.
- 5) Глина.
- 6) Мінеральні солі.

Зробіть висновок, якщо у ґрунті багато перегною — значить він... (*родючий*).

Що значить «*родючий*»? А чи легко зробити ґрунт родючим, ваші міркування?

Наша Україна багата на чорноземи.

VI. Фізкультхвилинка

Використовуючи слова віршика, діти виконують гімнастичні вправи.

Встаньте, дітки, посміхніться,
Землі нашій поклоніться
За щасливий день вчорашній.
І до Сонця потягніться,
В різні боки похиліться,
Веретеном покрутіться.
Раз присядьте, два присядьте
І за парти тихо сядьте.

VII. Засвоєння знань, формування умінь і навичок дітей

1. Фронтальна робота у зошиті (с. 26, 37, завдання 1–2).

2. Бесіда з учнями.

Чи може людина створити родючий ґрунт? Що для цього треба? Ваші міркування.

Легенда про створення світу

«Спочатку світ був скелею. Кожного року йшли дощі, падали на скелею, руйнували її. Це створило землю. Поступово почали проростати на землі рослини, листя з них опадало й утворювало ще більше землі. Тоді стали рости сосни. Голочки з шишками кожного року опадали і утворювали все більше землі...»

Як би ви доповнили чи змінили ці міркування? А чому на схилах горбів слід садити дерева, кущі?

VIII. Підсумок уроку

Двоє учнів оцінюють урок, визначаючи якість знань і умінь, одержаних на уроці.

Усі інші виправляють, доповнюють. Учитель оцінює їхні відповіді.

IX. Домашнє завдання

1. У підручнику: с. 103—105, вивчити самостійно.

2. Опанувати алгоритм роботи з текстом.

Алгоритм роботи з текстом

1) перший раз читайте повільно, не поспішаючи, прочитуючи кожне слово; якщо слово незрозуміле, загляньте в словник;

2) прочитайте питання, читайте текст мовчки, замислюючись над змістом;

3) спробуйте дати відповіді на питання;

4) обов'язково читайте третій раз, вдумливо;

5) відповідайте на питання, розповідайте текст близько до змісту.

3. У робочих зошитах — с. 37, завдання № 3.

УРОК 14.

20 ХВИЛИН — СЕРЕД ПРИРОДИ

Тема. Охорона ґрунту.

Мета: формувати уявлення про значення ґрунту в природі і цінність його для людей, про шляхи забруднення і руйнування ґрунту, про охорону і збереження ґрунту; формувати вміння установлювати взаємозв'язки і залежності в природі; удосконалювати вміння спостерігати за явищами природи, встановлювати причини змін, бачити прекрасне, милуватись ним; виховувати бережливе ставлення до землі, прагнення охороняти і шанувати землю.

Обладнання: 1. У кожного учня — підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, ручка, кольорові олівці, блокнот. 2. На парті — планшет для перевірки домашнього завдання, аркуш паперу. 3. Для кожної групи — сірникова коробочка, совок, лупа.

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. Правила поведінки на екскурсії. 3. Індивідуальні завдання для індивідуальної роботи.

Правила поведінки на екскурсії

1. Не відходити від своєї групи.
2. Не розмовляти, не бігати.
3. Слухати уважно завдання, запитання вчителя.
4. Виконувати поради вчителя.
5. У групі слухати завдання командира.

Хід уроку

I. Організація класу

Ранок стукає в віконце,
«Час вставати», — каже сонце.
І промінчиком лоскоче —
Привітатись першим хоче!
Як знайомих я зустрину,
Посміхнись їм неодмінно!
Гарний настрій принесе
«Добрый день» чи «Здрастуйте».

(Цей вірш, записаний на переносній дошці, спочатку читає учитель, потім учні читають мовчки, а потім — усі хором).

II. Перевірка домашнього завдання

1. Прочитайте вголос (за абзацами) статтю «Охорона ґрунту», над якою працювали вдома.

2. Робота біля дошки.

На дошці записані завдання №№ 1, 2 і Словничок. (Трое учнів за бажанням готуються до відповіді біля дошки).

Завдання для індивідуальної роботи

№ 1

1. Яке значення має ґрунт для людини?
2. Чому не треба спалювати в садах, парках, на берегах річок опале листя й суху траву?

№ 2

1. Чому землю називають годувальницею?
2. Як ти розумієш прислів'я «Сніг на полях — буде хліб на столах»?

Словничок: *Ґрунт, поживні речовини, перегній, мінеральні солі, родючість, снігозатримання, лісозахисні смуги*

3. Робота в парах.

На партах лежать планшети.

Примітка (для вчителя):

Планшет — це аркуш паперу, складений пополам.

На першій сторінці записані два питання, наприклад:

- 1. Що таке ґрунт?*
- 2. Чому руйнується ґрунт?*

- 1. Склад ґрунту.*
- 2. Як треба охороняти ґрунт?*

(Таких парних питань має бути стільки, скільки пар дітей працюватиме. (Питання можуть повторюватись. На другій сторінці — відповіді на ці питання).

Прочитайте питання, дайте відповіді (по черзі), і тільки тоді, підглядаючи у відповідь на другій сторінці, порівняйте і відповідно оцініть.

На планшеті напишіть свої імена і кількість балів. Вкладіть планшети в робочі зошити і здайте вчителю.

(На виконання завдання відводиться 7 хвилин).

4. Слухаємо відповіді учнів, що готувались біля дошки.

Хто хоче доповнити, задати питання, будь ласка. Оцінюємо відповіді всіх трьох учнів.

Обов'язково аналізуйте, чому ви оцінюєте відповіді саме такою кількістю балів.

5. Тестові завдання.

На переносній дошці записані тести на тему «Вода. Ґрунт. Охорона природних багатств». Знайдіть правильну відповідь (на вашу думку), і повідомте про свою готовність. Відповідайте усно.

1. Під час екскурсії ти натрапив на замулене джерельце. Що ти зробиш?
  - а) нап'юся і піду;
  - б) розчищу від мулу;
  - в) обкладу камінням;
  - г) посаджу деревце.
2. Як потрібно охороняти ґрунт?
  - а) насаджувати дерева і кущі;
  - б) вивозити сміття на поля;
  - в) боротися з ярами;
  - г) зрошувати поля.

3. Які природоохоронні заходи здійснюються у нашій державі?

- а) створено Червону книгу України;
- б) будуються повітроочисні споруди;
- в) вирубуються ліси в Карпатах;
- г) створено заповідники.

III. Ознайомлення з темою і метою, планом уроку

1. Робота на екологічній стежині.

Наступні 20 хвилин проведемо на екологічній стежині. Чому? Нам треба на природі подивитись на ґрунт, ознайомитись, на якому ґрунті ростуть які рослини, хоча вони уже, мабуть, готуються до сну. Проведіть спостереження за предметами живої і неживої природи, як вони себе почувають у ці перші зимові дні. Які ваші пропозиції?

Згадайте правила поведінки на екскурсії. Візьміть потрібне обладнання, блокноти і ручки.

IV. Урок серед природи

1. Розповідь учителя з елементами бесіди.

Озирніться навколо. Відчувається зимова пора? В чому?

Яке небо? А повітря? Давно були опади? Чому ви так думаєте? Як світить сонце? Чому вже мало тепла дає сонце? Виміряємо висоту сонця — довжину тіні. Всі дані запишіть у блокнот. Яка земля на дотик? А що ви скажете про рослини? Про тварин?

Подивіться уважно на екологічну стежину, як вона виглядає на початку зими.

Які найближчі будівлі від нас? З чого вони збудовані? А покрівля? Назвіть, які гірські породи, корисні копалини використали. Не забудьте про тротуари, скло у вікнах.

2. Робота в групах.

Завдання для групи: який ґрунт на стежині; візьміть зразок у сірникову коробочку; розгляньте уважно через лупу, що є в ґрунті? Придивіться, які рослини ростуть на цьому ґрунті. Обговоріть, як можна покращити родючість ґрунту.

V. Робота в класі

1. Висновки екскурсії.

Командири груп дають відповіді на запитання:

- 1) Який ґрунт? Що ви побачили через лупу?
- 2) Які рослини ростуть на цьому ґрунті?

Після виступу всіх командирів діти роблять висновки:

- 1) Який ґрунт переважає на екологічній стежині?
- 2) Як можна покращити родючість ґрунту?

2. Доповідь синоптиків.

Приготуйте щоденники спостереження. Синоптики, доповідайте, яка сьогодні погода; якою вона була протягом тижня.

3. Доповідь прогностиків.

Прогностики, ознайомте учнів з прикметами зими. Діти, перевірте правдивість цих прикмет.

Прикмети

- 1) Бурхливий листопад — на сувору зиму.
- 2) Яка погода в листопаді, така і в квітні.
- 3) Пізній листопад — до суворої і затяжної зими.
- 4) Якщо в листопаді з'являються комахи — зима буде теплою.

Помістіть ці прикмети, записані на аркуші паперу, в потрібний конверт, що на стенді «Природа і ми».

Послухайте, будь ласка, загадки та вірші про пізню осінь, які для вас приготували учні чергової групи.

4. Загадки про пізню осінь.

(Загадує учениця у ролі Осені).

Добрий день, в добрий час!
Рада, діти, бачить вас!
Не сама до вас прийшла —
А гостинці принесла!

Але спочатку відгадайте мої загадки.

- 1) Стоїть рада, чепуриться,
Бо вдягла сорочок триста.

(Капуста)

- 2) Товстий Гнат —
При землі не впізнає,
А як вирвеш, борщик звариш, —
Тоді і похвалиш.

(Буряк)

3) А що то за коні стоять на припоні?
Довгасті, голчасті, зеленої масті.

Нікого не возять, лише солі просять.
(*Огірки*)

4) Сидить дівчина в коморі,
А коса її надворі.
(*Морква*)

5) Сидить Марушка в семи кожухках,
Хто її роздягає, той сльози проливає.
(*Цибуля*)

6) Без рук, без ніг, а виліз на пліт.
(*Гарбуз*)

Осінь дарує малюнки овочів, квітів тим, хто добре
відгадає загадки.

5. Поетична хвилинка.

Осінь

Висне небо синє,
Синє, та не те,
Світить, та не гріє
Сонце золоте.
Чистим стало поле
Од серпа й коси,
Ніде приліпиться
Крапельці роси.
Темная діброва
Стихла і мовчить,
Листя пожовтіле
З дерева летить.
Хоч би де замріла
Квіточка одна,
Тільки червоніє
Що горобина.
Здалеку над небом,
В вирій летючи,
Голосно курличуть
Журавлів ключі.

(*Яків Щоголів*)

1. Слово вчителя.

Учні чергової групи будуть спостерігати за погодою, знаходити цікавинки в природі, слідкувати за тим, щоб діти нашого класу були чуйними, турботливими, кожній живій істоті допомагали, коли в цьому є потреба.

Любі діти! Відкривайте
Серце для добра!

Всім, хто поруч, подаруйте
Крихітку тепла.
Сильні будьте! Не лякайтесь
Боротьби зі злом.
Пам'ятайте — перемога
Завжди за добром!

VI. Підсумки уроку

Чим сподобався урок? А чим не сподобався? Що ми візьмемо на наступний урок? Чому ми ще не навчилися?

Оцініть роботу кожного.

VII. Домашнє завдання

1. Намалюйте малюнок на конкурс «Стежина в грудні (листопаді)».

2. Запишіть на аркуші паперу наукові пропозиції: що треба зробити, щоб покращити родючість ґрунту на екологічній стежині.

ПІДГОТОВКА ДО ПІДСУМКОВОГО УРОКУ «НЕЖИВА ПРИРОДА» (за тиждень)

Учням:

1. Уважно, вдумливо прочитайте статті підручника с. 82—105, дайте відповіді на питання.

2. Підберіть прислів'я, загадки чи прикмети на тему «Нежива природа».

3. На уроках музики розучіть пісні «Надія», «Молитва за Україну», танок «Вальс».

4. На уроках малювання підготуйте малюнки на конкурс «Майбутнє нашого довкілля», «Екологічна стежина в перші дні зими».

5. Вивчіть вірші про воду, повітря, сонце, землю (ті, що порадив вчитель).

6. Підготуйтеся до написання казок «Крапелька-мандрівниця», «Піщинка», «Грудочка крейди».

7. Підготуйте науковий матеріал на теми «Річка», «Ґрунт», «Сонце», і той, що порадив вчитель.

8. Підготуйте цікаву розповідь про предмети неживої природи.

Учителю:

1. Підготувати трьох дітей-п'ятикласників, які будуть виконувати роль секретаря, членів журі.

2. Два столики по три маленьких стільці: за ними будуть працювати журі і діти, що змагаються.

3. Підготувати:

Полотно № 1

обліку змагання дітей з якості знань і умінь

	1	2	3	4	5	6	Переможець
I ряд	+	+					
II	-	+					
III	+	+					

Полотно № 2

обліку якості знань і умінь учнів
з теми «Нежива природа»

Ім'я	Види робіт								Загальна кількість балів
	1	2	3	4	5	6	7	8	
	9 б								
	8 б								

Примітка: на полотні № 1 секретар відмічає якість знань і умінь позначками «+» або «-», а на полотні № 2 — кількістю балів.

УРОК 15 (90 ХВИЛИН)

Тема. Нежива природа.

Мета: закріпити і розширити уявлення про предмети неживої природи, уміння виділяти їх з-поміж інших; формувати вміння застосовувати засвоєні знання у певних ситуаціях, висловлювати цінні судження, підводити окремий предмет під поняття; удосконалювати вміння порівнювати, узагальнювати, робити висновки; навички виразного читання, правильного сприймання поетичних творів та відповідних почуттів, що викликаються ними; розвивати зв'язне усне та писемне мовлення, мислення; естетичне сприйняття навколишнього, спостережливість, увагу; уміння контролювати та оцінювати свої знання та уміння і знання та уміння однокурсників; вчити дослідницького та пошукового підходу до пізнання предметів і явищ природи; сприяти формуванню почуття жалю, уміння співчувати, бажання допомагати всьому живому; сприяти вихованню любові до рідної землі, бережливого ставлення до природи.

Тип уроку: нетрадиційний підсумковий урок.

Форма роботи: фронтальна, в парах, індивідуальна, письмова, усна.

Форма проведення уроку: інтегрований урок: природознавство, читання, музика, малювання.

Обладнання: 1. На партах: аркуші паперу, альбомний аркуш паперу, ручки, кольорові олівці, завдання для роботи в парах №№ 1, 2. 2. Магнітофон, аудіокасети «Молитва за Україну», «Джерело» у виконанні М. Гнатюка. 3. Два столики: за першим сидять учні-п'ятикласники — секретар і два учні-журі; за другим — працюють учні від кожного ряду, змагаються. 5. У вчителя: 1) Торбинка з заморочками. 2) Матеріал для творчої роботи. 3) Теми для казок: «Крапелька-мандрівниця», «Подорож піщинки», «Грудочка крейди». 4) Ситуації для найкмітливіших. 5) Теми для раунду «Сонце», «Річка», «ґрунт».

Оформлення дошки: 1. Тема, план уроку. 2. Кросворд «Зима». 3. Ребус «Корисні копалини». 4. Таблиці «Полотно № 1» і «Полотно № 2». 5. Виставка дитячих малюнків на тему «Екологічна стежина в перші зимові дні». 6. Схематичні малюнки: «ґрунт», «Кругообіг води в природі», «Нежива природа» (сонце, хмари, річка, гори — намальовано).

На переносній дошці № 1: вірш для фізкультхвилинки.

На переносній дошці № 2: тестові завдання для роботи в парах.

Хід уроку

I. Організація класу

1. Звучить музика «Джерело».

2. Привітання вчителя.

Усміхнись, усміхнись на чуже і на своє,
Усміхнись, усміхнись до усіх, що поряд є,
Усміхнись, усміхнись, подаруй любов і мир.
Усміхнись, усміхнись!

II. Ознайомлення з темою, завданнями і планом уроку

Тривалість уроку — 90 хвилин (за рахунок поєднання уроку природознавства з уроками читання, музики і малювання).

Помічниками учителя будуть учні-відмінники 5-го класу, які входять до складу журі.

Ознайомтесь з планом уроку. Що вам би хотілось змінити?

III. Основна частина уроку

1. Пізнавальна розминка

Учні розповідають щось цікаве про предмети неживої природи, про зиму, про що прочитали в книжках, спостерігали в природі.

2. Конкурс знавців неживої природи.

Правильна відповідь більше трьох разів — оцінюється у 9 балів; три рази — у 8 балів, менше трьох — у 7 балів.

Питання-«заморочки»:

- 1) Що дає Сонце Землі?
- 2) Яким приладом вимірюємо температуру?
- 3) На якій властивості рідини працює термометр?
- 4) Яка це температура: $+6^{\circ}$, -28° , 0° , 5° нижче 0° , 20° вище 0° ?
- 5) Назвіть рідини.
- 6) У яких трьох станах буває вода?
- 7) Повітря — яке це тіло?
- 8) Де є повітря?
- 9) Що таке чай?
- 10) Які бувають гірські породи?
- 11) Що таке ґрунт?
- 12) Який буває ґрунт?

(Секретар відмічає на полотні № 2 кількість набраних балів, називає знавців).

3. Поетична хвилинка.

Діти читають підготовлені вірші, по одному від кожного ряду.

1) Т.Г. Шевченко «Тече вода з-під явора».

2) В. Самійленко «Вечірня пісня».

3) Вірш З. Кучерявої:

Не шукай — мене більше нема,
Залишилась канава сама.
Он там далі завод збудували,
Мені дихати нічим стало.
Чи подумав про мене хто? Ні.
Всі відходи зливають мені.
Не ввійшла я у плани і темпи,
Всі гадали: природа стерпить.
Споживацьке вам голови кружить,
Ось — зробили із мене калюжу.
Риба згнула вся до одної.
Я вмираю в таких неспокої.
Захистити себе не можу.

(Члени журі оцінюють за змістом і виразністю читання, відмічають позначками «+» або «-» на полотні № 1).

4. Науково-інформаційні повідомлення.

1) Чи завжди сіль та цукор розчиняються повністю? Всклянку води завжди можна покласти стільки цукру або солі, що частина їх вже більше не зможе розчинитися. Таким чином утворюється *насичений розчин*: більше частинок речовини, що розчиняється, в ньому поміститися не може.

Якщо частину насиченого розчину випарувати, то кількість води у ньому зменшиться. Частинки твердої речовини, які до цього перебували у проміжках між молекулами води, скупчуються на дні посудини. Такою «посудиною» може бути водойма із солоною водою або величезний чан, у якому на цукровому заводі тримають сироп, одержаний з цукрових буряків або цукрової тростини.

2) Коли ви проводили зимові спостереження, у вас, можливо, замерзли руки. У такому разі для того, щоб їх зігріти, необхідно потерти руками одна одну. Ви рухали руки силою своїх м'язів — виконували роботу, надавали рукам енергії (рухомі тіла мають енергію). Під час тертя ця енергія витрачалась на нагрівання

рук. Отже, енергія рухомого тіла може перетворюватися на тепло.

А де взялась у вас енергія, щоб виконувати різноманітну роботу (рухатися, переносити різні предмети, рухати частини тіла за допомогою м'язів)? Виявляється, що всю роботу людина виконує за рахунок енергії, яку вона одержує разом із їжею. Хліб, молоко, цукор, чай та інші продукти харчування мають енергію.

3) Якимось Улянці захотілося погуляти і вона почала жалітися:

— Я весь час повинна виконувати якусь роботу!..
Писати, читати, замітати в хаті, мити посуд...

— А як ти хотіла жити? Подивися навколо себе! — сказала їй бабуся. — Тато і мама ходять на роботу. Всі мешканці довкілля виконують свою роботу... Дятел роздовбує кору дерев і витягує з-під неї шкідників. Ластівки літають і ловлять комах. Собака зубами розгризає кістки. Сонце випаровує воду, піднімає її високо в небо. Там з неї утворюються хмари, а вітер їх несе на поля, на ліси. Дощ поливає безліч дерев, квітів, трав... А ти інколи відмовляєшся від роботи. Уявляєш, що було б, якби сонце «відмовилось» обігрівати Землю, випаровувати воду, а Земля — притягувати до себе хмари, краплини дощу?..

(Журі оцінює повідомлення. Учні мають право задавати запитання інформаторам, особливо опонентам.)

5. Фізкультхвилинка.

(Вірш записаний на переносній дошці).

Всі ми — діти Землі і Неба!
Всі, хто маленькі, хочуть рости!
«Чисті повітря й водичку нам треба», —
Просить з нас кожен:

і я, і ти.

Хочемо ми, щоб сонце світило,
Хочемо ми, щоб поле родило.
І щоб навколо квіти цвіли!
Хочемо, хочемо, хочемо ми!
Хочемо ми, щоб красень цей ліс
З нами угору ріс і ріс!
Хочемо ми, щоб у мирі завжди
Люди, тварини й рослини жили.
Ми — крапельки природи,

Її творіння ми.
Повітря, землю і воду
Будемо ми берегти.

6. Брейн-ринг.

Учитель задає по два питання учням кожного ряду. Якщо хтось не зміг відповісти, право на відповідь переходить до учнів іншого ряду.

- а) З чого складається ґрунт?
- б) Для чого на Землі потрібна вода?
- в) З чого складається повітря?
- г) Що таке корисні копалини?
- д) Що таке кругообіг води?
- е) Від чого залежить родючість ґрунту?

Секретар позначає на полотні № 1 результати брейн-рингу.

7. Творча робота для найрозумніших.

1. Один найрозумніший представник від кожного ряду підходить до вчителя і одержує завдання: скласти і написати казку на теми «Крапелька-мандрівниця», «Подорож піщинки», «Грудочка крейди» (на вибір).

2. Тестові завдання для всіх.

1) Який газ підтримує горіння?

а) кисень; б) вуглекислий газ; в) азот.

2) Який ґрунт найродючіший?

а) піщаний; б) глинистий; в) підзолистий; г) чорнозем.

3) З-під землі біжить водичка, але це не озерце, не струмочок, і не річка, а цілюще...

а) деревце, б) джерельце.

4) Сонячні промені нагрівають:

а) земну поверхню; б) повітря; в) рослини.

8. Музична хвилинка.

Хлопчики і дівчатка виконують танок «Вальс».

9. Конкурс найкмітливіших.

1) Від кожного ряду один найкмітливіший учень підходить до вчителя. Вибирає завдання і готується.

Ситуації.

а) Прийшов вечір. Оленка випила чашечку кефіру, почистила зуби, вмилася, помила ніжки і лягла в розібране ліжко. А потім схопилася і побігла на кухню. Взяла вазу з гілочками духмяної черемхи і поставила

на стіл біля свого ліжка. Засинаючи, потягнула носиком приємні пахощі квітів. А вночі дівчинка прокинулася від головного болю. Чому?

б) Дорослі на городі згрібали у велику купу сухе листя, залишки картопляного бадилля. Ось уже дядько підніс запаленого сірника до бадилля. Як ти поведешся у такій ситуації?

в) Ти побачив замулене джерельце. Ще вчора ти пив з нього холодну смачну воду, а сьогодні... Що ти зробиш?

2) Кросворд «Зима» і ребус «Корисні копалини».

Кросворд «Зима».

1. Сніг на полях, лід на річках, хуга гуляє, коли це буває?

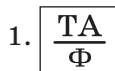
2. Хто це? Що це? — всі кричать.

— Білі мухи он летять!

3. Без сокири та дрючків ставить міст через річки.

4. В небі хмара пролітала, білий пух порозсипала.

Ребус «Корисні копалини»

1. Нафта.

2. Торф.

3. Вашняки.

(Журі оцінює результати конкурсу).

10. Конкурс художників.

Від кожного ряду запрошуються по одному художнику. Тема малюнків — «Майбутнє нашого довкілля».

Проаналізуємо малюнки, розміщені на виставці. Хто хоче захистити свій малюнок?

11. Музична пауза.

Учні виконують пісню «Надія».

12. Повідомлення допитливих на тему «Все з чогось починалось».

1) Лесик запитав у дідуся:

— Як з'явився наш світ?

— Я думаю, що все з чогось зроблене, як Колобок з тіста, — сказала Улянка.

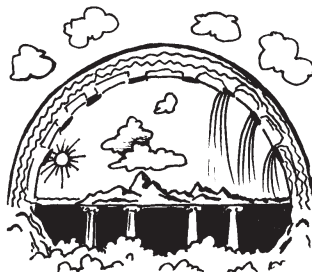
— Ти розумниця, — похвалив дідусь Улянку. — Дійсно, світ утворився з чогось. Але про те, як це відбувалося, думки є різні.

В давнину люди вважали, що світ створив Бог. У наш час вчені найбільше тримаються думки, що світ виник сам по собі. Проте як саме це відбулося, поки що не з'ясовано.

— Чому ж по-різному пояснюється створення світу? — запитав Лесик.

Над цим питанням замислюється багато різних людей. Серед них чимало вчених. Навіть їх думки не завжди співпадають. Тому поклади поки що це питання до «Скриньки таємниць».

2) Стародавні люди вважали, що земля стоїть на стовпах в оточенні «нижніх вод». Над землею — тверде небо, на якому тримається небесне море — «верхні води». До твердого неба прикріплені світила. В небі є «віконця», крізь які йде дощ, коли вони відкриті...

3) Сонце і зорі, Земля і Місяць, вода і повітря, велетенська скеля і найменша піщинка — всі вони з чогось виникли. Не завжди можна легко відповісти, як щось виникло або яка його будова.

Маленьку мишку народила її мама. Але як народилося золоте Сонце, далекі зорі, наша планета? Складні запитання і непрості на них відповіді. Тож не намагайтеся відразу відповісти на всі запитання. Розпочніть із простіших.

13. Літературна хвилинка.

1) Розкажіть загадки, прислів'я про предмети неживої природи. (Журі слідкує за тим, чи відповідає зміст загадок, прислів'їв темі, оцінює виразність виступів. Максимальна кількість балів — 9).

2) З'єднайте 4 речення (завдання № 1 на партах).

1. Усі люди називаються на планеті Земля.
2. Це тому, що ми живемо куля.
3. Земля — це велетенська від краю до краю Землі.
4. Ніч прослалася землянами.

3) Утворіть прислів'я, прикмети.

1. Біда, хвороби, чиста, для, вода.
2. Буває, великий, з, хмарки, дощ, малої.
3. Вода, довго, не, рано, розтане, замерзла, —.
4. Вночі, завтра, дощу, —, вітер, чекай.

14. Робота в парах.

На кожній парті лежить надруковане завдання № 2.

(Помітка для вчителя: завдання можуть повторюватись).

Прочитайте вдумливо завдання і закресліть неправильне твердження.

Завдання № 1

- а) Гірські породи можна витратити, бо їх багато.
- б) Всі живі тіла дихають киснем.
- в) Сонце дає Землі світло і тепло.
- г) Корисні копалини бувають тверді, рідкі і газоподібні.

Завдання № 2

- в) Родючість ґрунту залежить від маси перегною.
- б) У твердому стані вода буває при температурі вище 0°.

- в) Олія і масло не розчиняються у воді.
- г) Вода текуча, прозора, безбарвна, без запаху.

Завдання № 3

а) Перегній утворюється від перегнивання опалого листя, залишків відмерлих рослин і тварин.

б) Кам'яне вугілля, нафта, газ, торф — горючі корисні копалини.

в) На Землі дуже багато чистої води.

г) Сіль, цукор, марганець розчиняються у воді.

Завдання № 4

а) Вода перетворюється з рідкого стану на газоподібний узимку.

б) Вапняки, глина, сіль, граніт, мармур — нерудні гірські породи.

в) Перетворення води з одного стану в інший — це кругообіг.

г) Рослини очищають повітря від вуглекислого газу.

Завдання № 5

а) У повітрі найбільше азоту, він непридатний для дихання.

б) З рудних корисних копалин виплавляють метал.

в) Глина розчиняється у воді.

г) На Землі стає все менше чистої води.

Завдання здайте секретареві, але спочатку напишіть імена. Це завдання оцінюється у 9 балів. Невиконане завдання — 0 балів.

15. Раунд ораторів.

1) Від кожного ряду по одному оратору (хто вміє добре розповідати) підійдіть до столу. Виберіть тему свого усного твору. (На обдумування дається 5 хвилин).

Максимальна кількість балів за завдання — 10.

2) Учні (під час підготовки ораторів) під тиху музику виконують гімнастичні вправи.

IV. Узагальнення знань, умінь і виведення цінних рішень

1. Слово вчителя.

Ми живемо на планеті, яка називається Земля. Земля — наш спільний дім, чудовий, багатий, щедрий.

Але сьогодні Земля перебуває в небезпеці. Людина — це могутня сила, і вона впливає на природу. В результаті господарської діяльності виникли глобальні екологічні кризові ситуації.

Щохвилини на планеті знищується 50 га лісів.

У результаті їх зникнення почастишали катастрофічні повені на ріках, селі в горах, що завдають багато збитків людям.

Промислові підприємства, які не мають очисних споруд, забруднюють атмосферу шкідливими газами. Це спричинює розвиток у людей різних захворювань, зміну клімату, порушення нормального функціонування екологічних систем. Дуже швидкими темпами погіршується стан ґрунтів. Сучасна людина здатна зруйнувати ґрунт за 1—2 роки. Як відомо, щоб відновити родючість ґрунту, потрібні тисячі років. Надзвичайно швидкими темпами в наш час забруднюються води рік, морів шкідливими для людини речовинами.

Чиста вода стає все більшим дефіцитом. Адже природа Землі схожа на організм людини, тільки великий. Як дихальна система постачає у людський організм кисень, так і ліси збагачують киснем повітря Землі. Як кровоносна система живить усі клітини людського організму, так криниці, ріки і моря несуть воду та поживні речовини до всього живого на планеті. Земля захворіла з вини людей. І святий обов'язок кожної людини — вилікувати Землю.

А які ліки потрібні Землі?

Різноманітні: чиста вода, багате на кисень повітря, насаджування рослин.

2. Повідомлення членів журі.

(Учні 5 класу, члени журі, роблять повідомлення).

1)

Чому ж шалені бузувіри
Природу нищать, мов кати?
Невже їх породили звірі?
Та й звір не робить підлоги.
Де наші ріки та озера,
Де кришталева та вода?
Чому замулені джерела?
Чому спіткала нас біда?

Колись давно усім на диво
Цвіло прекрасне місто-сад,
Неначе дівчина вродлива.
Тепер над містом сивий чад!
Еней, що з пекла повернувся,
Якби в це місто завітав,
То з жаху, мабуть, відсахнувся б,
Та й знов у пекло почвалав.

2)

Пам'ягайте!

Що години на нашій планеті:

- 1700 акрів землі стає пустелею.
- Близько 2000 дітей помирають з голоду.
- 55 чоловік отруюються й гинуть від пестицидів та інших хімічних речовин.
- 2000 тонн кислотних дощів випадає на землю. Від цього гинуть рослини, комахи, тварини, хворіють люди.
- Через неправильне використання знищується 3000 тонн ґрунту.
- Виділяється в атмосферу понад 60000 тонн вуглекислого газу, від якого погіршується клімат на земній кулі.
- 1000 чоловік вмирає від отруєння водою.

3. Бесіда з учнями.

Страшно? Так. Давайте поміркуємо, чому так сталося? Висловіть свої міркування.

Людина не вміє, розучилась любити, піклуватись, бути милосердною.

І тому, щоб
вода була ... (*прозорою*),
повітря ... (*чистим*),
земля була ... (*зеленою*),
ґрунт ... (*родючим*),

нам всім слід бути Справжніми Людьми, тобто багато працювати, любити, піклуватись, бути милосердними до всього, що створено Творцем.

Подумайте удвох, порадьтесь, що ви будете робити, щоб вилікувати Землю: намалюйте чи напишіть кольоровими олівцями на альбомному аркуші свої пропозиції.

Через декілька хвилин покажіть нам мрії, плани.

V. Підсумок уроку

1. Члени журі підбивають підсумки роботи кожного учня на уроці. Називають ряд-переможець.

2. Звучить запис «Молитва за Україну». (Учні пошепки повторюють).

УРОК 16

Тема. Зелене диво землі. Як розрізняють рослини.

Мета: формувати уявлення про значення рослин у природі та цінність рослин для людей, про види рослин; формувати вміння розрізняти рослини одного виду і кількох видів; удосконалювати вміння спостерігати, порівнювати і робити висновки, розвивати уяву, прагнення більше знати про навколишній світ; сприяти вихованню почуття захопленого сприйняття навколишнього світу, милування красою і прагнення захистити та примножити об'єкти живої природи.

Методичний коментар: якщо цей урок припадає на кінець грудня чи початок січня, звичайно ж, фрагмент уроку «Підсумки спостереження за погодою» провести по-іншому.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручники, робочі зошити, ручка, кольорові олівці, щоденник спостереження, чистий аркуш паперу. 2. Плакат «Цінність рослини». 3. Ілюстрації малюнків: різновиди тварин, людина, дерево, кущ, квітка; різні види подорожника, ромашки.

Оформлення дошки: 1. Тема уроку.

Повинні знати

- про дивні якості рослин;
- про надзвичайну цінність рослин для людини;
- види рослин.

Повинні вміти

- розрізняти види рослин;
- порівнювати будь-яку рослину з іншою;
- підводити окремий предмет під поняття;
- слухати, думати, мріяти і говорити зв'язною літературною мовою.

2. Схематичні малюнки:

Мал. 1

Мал. 2

(Порівняй! 1. Де красивіше? Чому? 2. Подумай: чи буде існувати малюнок № 1? Чому?)

3. На переносній дошці: віршик для фізкультхвилинки; тести, кросворд «Рослини».

Хід уроку

I. Організація класу

Перевірте один у одного готовність до уроку.

II. Підсумки спостережень за погодою

1. Загальні підсумки.

Яке сьогодні число? Так, кінчається перший місяць зими — грудень.

Підіб'ємо підсумки за грудень. Учні чергової групи, розкажіть про добрі справи дітей у грудні.

Прогностику, нагадай ті прикмети зимової погоди, за якими повинні слідкувати учні, зіставляти і робити певні висновки.

2. Гра «Які слова живуть узимку?»

Гру проводять синоптики чергової групи. (Називають різні слова, учні плескають у долоні лише тоді, коли це слово стосується зими, або «живе» в ній: *сніг, листок, ковзани, лід, квітка, мороз, хуртовина, підсніжник, хліб, холод, спека*).

3. Читання прислів'їв, віршів.

- Взимку сонце крізь сльози сміється.
- Сонце блищить, а мороз тріщить.
- Сумний грудень і в свята, і в будень.

Вийшли вранці ми

Вийшли вранці ми.
Дивне місто проти сонця!
Всі взолочено віконця...
Ні, такої ще зими
Не стрічали ми.
Ох, яка ж краса!
Сад увесь убрався в іній,
Проти сонця він — як синій
Гілля до землі звиса, —
Ох, яка ж краса!

(Грицько Войко)

Білі черевички у зими

Вкрив дерева білими крильми
Морозець колючий, мов шипшина.
Білі черевички у зими,
Біла-біла в неї кожушина.
Білі сани, білогриві коні.
Білі рукавички пухові,
Білі щоки, а уста червоні,
Мов розквітлі маки польові.

(М. Сингаївський)

4. Хвилинка-цікавинка.

У місяці грудні найулюбленіше свято дітей — Миколая. Вважалося, що зимовий Миколай — захисник бідних і знедолених. Найбільше шанували Миколая діти, для яких він був почесним охоронцем.

На це свято батьки клали дітям під подушку подарунки від Миколая, якщо вони були слухняні, а якщо ні — різочку.

Починається другий місяць зими — січень. Що ви знаєте про цей місяць?

— Січень не так січе, як у вуха пече.

— В давнину січень називали «сонцеворотом» (сонцестоянням). Чому?

Січень

Ліс під інеєм дрима.
По землі іде Зима.
Входить, пишна і велична,
В крижану господо Січня.
Усміхається з-під вії.
— Як живеш, сердешний мій?
Як снігами ти січеш?
Як морозами печеш?
Місяць Січень очі мружить:
— Я сердитий, та не дуже.
Землю пухом укриваю,
Щоб не мерзнуть урожаю.

(Т. Коломісць)

III. Ознайомлення з темою, метою уроку

1. Проблемні питання.

Зверніть увагу на ці слова: *рослини, тварини, люди, сонце, гриби, бактерії, віруси.*

Яке слово зайве? Чому?

Запишіть: *люди, тварини, рослини, гриби, бактерії, віруси.* Що об'єднує ці предмети?

Так, це предмети живої природи, бо вони: *дихають, живляться, ростуть, розмножуються, народжуються і вмирають.*

Значить, рослини — це частина живої природи. Тема уроку «Зелене диво землі». Поясніть. Ви згодні, що це диво?

Людина, птах, звір — це частина живої природи? Чому? Чим ще вони схожі? А ось дерево, кущ, квітка — це предмети живої природи? Чим вони схожі з попередніми? А чим відрізняються?

На запитання, як живе білочка, ви можете легко відповісти. Так само зможете щось розповісти і про зайця, муху, павука чи карася.

А як живе рослина? Як вона п'є воду? Як вона їсть? Дихає? Це складні питання. Це диво? І це не єдине диво. Хочете дізнатись?

Отже, це речі, що ви повинні знати і повинні вміти після цього уроку (див. таблицю).

IV. Робота над новим матеріалом

Пригадайте вірш *Л. Забашти* «Дивосвіт»:

Дивосвіт, дивосвіт...
Хто придумав оцей світ?
Землю красну отаку
У зеленому вінку?
Всі ці квіти, і ліси,
І пташині голоси?
Ліс, і річка, і поля —
Це ж усе моя земля!

1) Усе, створене Творцем, викликає в нас почуття зачудованого здивування тією красою, складністю, а разом з тим гармонійним існуванням природних предметів і явищ. Ми, люди, не перестаємо захожуватись і милуватись красою навколишнього світу. Людина намагається зрозуміти, пояснити цю напрочуд складну, але надзвичайно цікаву Книгу Природи.

Рослини — це тільки частина живої природи. Але яка незвичайна, загадкова, далеко не вивчена і багато в чому незрозуміла людині ця частина! Рослини багато чим відрізняються від людей і тварин. Наведіть приклади.

Рослини — це Диво.

По-перше, вони всі такі різні. Порівняйте (використовуються малюнки).

По-друге, всі живі організми дихають. І ми це бачимо. А рослини? Дихають? Як?

Усі живі організми дихають киснем. А рослини... виділяють кисень у повітря!

По-третє, рослини дають людям основні продукти харчування. Але не тільки! Із рослин ми одержуємо льон, бавовну, з яких ми шиемо одяг. А що виготовляють із цукрових буряків, соняшника? А меблі з чого роблять?! Так, рослини нас годують, одягають, дають нам предмети побуту.

І все? Порівняємо ці два малюнки. Де б ви хотіли відпочивати? Чому?

Отже, рослини — Диво? Так, диво. Але диво ще й у тому, які вони різні.

2) (Використовуються малюнки подорожника і ромашок).

Придивіться, які це рослини? Чим вони схожі, а чим відмінні? Це види подорожника: подорожник ланцетолистий, середній, великий; а це різні види ромашки: ромашка без'язичкова, лікарська, непахуча.

А які бувають рослини: то сильні (дуб), а то тендітні; деякі живуть сотні років, а деякі — місяці; одні можуть бути вічнозелені, а інші — скидають листя на зиму.

Рослини можуть рости скрізь. А восени яке різне забарвлення мають рослини!

Упевнились, що *Рослини* — це диво землі, хоча ми ще далеко не всі дива назвали.

І багато ще чого невідомо про рослини.

V. Фізкультхвилинка

Руки вгору! Погойдали —
Це — дерева в лісі.
Опустили і стрігнули —
Збив росичку вітер.
Руки в сторони, змахнули —
Летимо, мов птахи.
Приземлились, відпочили —
Руки-крила склали.

VI. Узагальнення і систематизація знань і умінь

1. Робота з підручником.

С. 105–106. Прочитайте уважно і приготуйте одне питання.

Поспілкуйтесь удвох: задайте один одному питання і дайте відповідь. Якщо не виходить, зверніться до статті, пошукайте відповідь.

Хто хоче продемонструвати діалог перед класом?

2. Гра «Так і Ні».

(Відповідайте хором).

Учитель називає предмети живої і неживої природі: *заєць, маслята, вітер, кисень, Іринка, сніг, метелик*. (Якщо жива природа — так).

Учитель називає предмети живої природи: *ведмідь, чорнобривці, кипарис, ряска, бузок, лишайник, жук, бактерія, мох, кульбаба*. (Якщо рослини — так).

3. Аукціон «Хто більше».

Учитель (тричі стукає молотком): Продаю красиві малюнки квітів (дерев, кущів)!

Назвіть дерева: ...

Назвіть квіти: ...

Назвіть кущі: ...

VII. Контроль і оцінка якості засвоєння

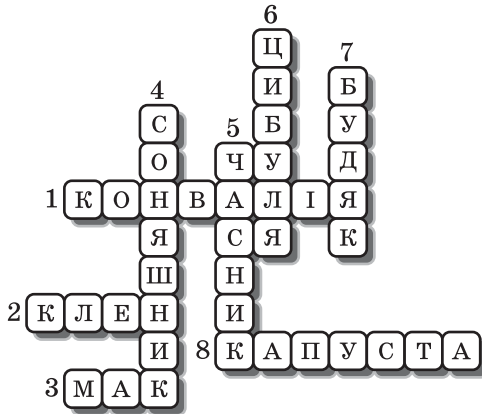
1. Робота в зошитах.

Завдання на с. 38, 42. У разі правильної відповіді учень одержує 9 балів.

2. Тестові завдання (усно).

- 1) Вкажіть вид ромашки:
  - а) широколиста;
  - б) непахуча;
  - в) колюча.
- 2) Закресліть хибні судження:
  - а) рослини ростуть тільки на землі;
  - б) рослини дають продукти харчування;
  - в) рослини виділяють кисень у повітря;
  - г) гриби, віруси — предмети неживої природи.
- 3) Назви кімнатну рослину:
  - а) бузок;
  - б) фікус;
  - в) айстра;
  - г) півонія.
- 4) Що відбувається з рослинами взимку:
  - а) загинули;
  - б) сплять;
  - в) живуть.
- 5) Які рослини «зайві», чому? (2 завдання)
  - а) сосна;
  - б) береза;
  - в) яблуня;
  - г) дуб.

а) суниця;
  - б) пасльон;
  - в) квасоля;
  - г) шипшина.

3. Кросворд «Рослини».

- 1) Білі горошини на зеленій стебліні.
- 2) Гілки рогаті, плоди крилаті.
- 3) Повна діжка жита, п'ятачком накрита.
- 4) Висить шапличок, а в тім шапличку 700 козаків.
- 5) Що то за голова, що лиш зуби й борода?
- 6) Має шкір сім, витискує сльози всім.
- 7) Колихається, головою величається, а торкнешся — кусається.
- 8) Сидить баба серед літа, у сто сорочок одіта.

4. Робота в парах.

- 1) Доведіть, що рослини — частина живої природи.
- 2) Доведіть, що рослини не можуть жити без живої природи.
- 3) Доведіть, що рослини — це диво.

Дайте відповіді на запитання (письмово). Після 7 хвилин роботи напишіть на аркуші паперу свої імена і здайте роботи.

Оцінюємо в балах роботу кожного із вас: відповідаєте «ланцюжком» кожен за себе, я аналізую.

VIII. Підсумок уроку

Учитель і учні разом заповнюють плакат «Цінність рослини»:

Пізнавальна —

Моральна —
Естетична —
Валеологічна —
Практична —

ІХ. Домашнє завдання

1. У підручнику, с. 105–107, прочитайте рубрики «Поміркуй», «З'ясуй», «Практичне завдання».
2. У робочих зошитах, с. 38, завдання 3.

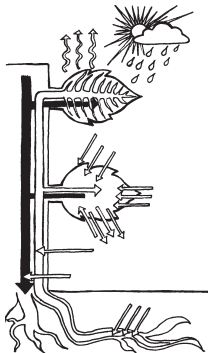
УРОК 17

Тема. Будова рослини. Рослини — живі організми.

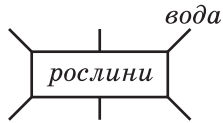
Мета: поглибити поняття *орган рослини*; сформувати уявлення про значення кожного органу для рослини, про особливості живлення і дихання рослин й уміння розрізняти органи рослини, називати їх; формувати вміння логічно мислити, правильно висловлювати свою думку, здійснювати взаємоконтроль; виховувати критичність і доказовість міркування, естетичне сприймання рослин, моральну відповідальність за збереження рослинного світу; удосконалювати навички спостерігати, порівнювати, робити висновки.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, ручка, кольорові олівці, надрукований текст казки В. Сухомлинського «Пурпурна квітка». 2. Дві гілочки однієї рослини, які були поставлені вранці: одна в зафарбовану воду, а друга — в звичайну. 3. Магнітофон, аудіокасети із записом пісні «Росте черешня в мамі на городі» у виконанні А. Горчинського.

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. Збільшений малюнок «Органи рослини» (підручник, с. 108). 3. Схематичний малюнок.

4. Схема тематичної павутинки «Рослина».

5. Збільшені малюнки з підручника (с. 109, 110). 6. Три схематичні малюнки рослин. 7. На переносній дошці: віршик для фізкультхвилинки «Липка».

Хід уроку

I. Організація класу

1. Звучить пісня «Росте черешня в мамі на городі».

II. Підсумкові спостереження за погодою

1. Бесіда з синоптиками.

— Синоптики, якою була погода за два тижні січня?

— Що незвичайного відбулося в природі і що ви помітили?

— Які цікавинки побачили в природі? А може, хто щось цікаве прочитав? Поділіться з нами.

— Як ви зустрічали свята Нового року і Різдва? Що вам хотілось би розповісти?

— А яке свято 19 січня? Так, Водохреща. Пам'ятаєте, ми про нього говорили. Хто із вас нагадає всім?

Спостерігати за погодою, нагадувати однокласникам робити добро всьому живому, допомагати тому, хто цього потребує, будуть синоптики іншої групи.

Про все відмічайте на стендах «Природа і ми», «Календар погоди». Прогностик має пам'ятати про свої обов'язки.

2. Поетична хвилинка.

Все — із доброго чи злого —
Починається з малого.
День турботою почнеться,
Все довкола усміхнеться.
Проганяй мерщій дрімоту —
І рукам давай роботу.
І роби невтомно, вміло
Хоч мале, та добре діло.

(М. Сингаївський)

III. Актуалізація опорних знань

1. Гра «Футбол» (тільки для хлопчиків).

Тема гри — «Рослини. Живе диво землі. Жива природа».

Хлопчики, вийдіть до дошки. Утворіть дві команди, виберіть капітанів.

Правила гри: командир першої команди задає питання, кидає м'яча тому учневі з протилежної команди, від кого хоче почути відповідь. Відповів, задавай своє питання, кидай м'яча. Якщо відповіді немає — значить «гол», віддай м'яча капітану першої команди. (Учитель записує результати на дошці).

I к.   II к.
I

Учитель грає з капітанами команд. (Наприклад, «на які п'ять царств вчені поділили живі організми?»).

Після гри підводяться підсумки, яка команда виграла, хто забивав «голи».

2. Бесіда з учнями.

Ось дві квітки. Зможете сказати їх назви? Так, це герань, а це пеларгонія — калачик. Що допомогло вам дізнатись? А що в них спільне, на відміну, наприклад, від зайчика і рослинки?

IV. Ознайомлення з темою і метою уроку

1. Слово вчителя.

Тема сьогоднішнього уроку «Будова рослини. Рослини — живі організми». Як ви думаєте, що повинні знати, ознайомившись з цією темою? Так, з яких частин — органів складається рослина; яку роботу виконує кожен орган, наскільки він важливий для рослини; і як довести, що рослини — живі організми. А чому повинні навчитись? Так, визначати і називати органи; уміти довести цінність для рослини кожного органу.

2. Проведення досліду.

Сьогодні вранці ми поставили дві гілочки у воду, але в різну воду. Подивіться: беру гілочку із зафарбованої води, розрізаю навпіл. Що ви бачите? Чому вона пофарбована і всередині? Так, рослина пила воду.

V. Вивчення нової теми

1. На малюнку дві рослини: огірок і грицики.

Порівняйте їх: чим вони схожі? А чим різняться? Отже, назвемо органи будь-якої рослини, бо у всіх рослин вони є і мають однакову назву: корінь, стебло, листки, квітки, плоди. Кожен орган має своє призначення, виконує свою роботу.

Як вона дихає? Їсть?

2. Проведемо такий дослід. (Один з учнів допомагає). У целофановий мішечок наливаємо півсклянки розчину цукру. Опустимо зав'язаний мішечок у банку з водою. Зверніть увагу, вода не наливається в мішечок. Поставимо банку на 15 хвилин. Що ж станеться? (Учень слідкує за часом, щоб через 15 хвилин подати банку вчителю).

3. Отже, кожен орган виконує свою роботу. Використовуючи схематичний малюнок, дізнаємось, як рослина «п'є» воду: рослина вбирає воду корінням з ґрунту. Разом з водою вона вбирає мінеральні солі.

Їжу рослина виробляє для себе сама. Вона здатна з води, що надходить з коренів до кожного листка, і з вуглекислого газу, який завжди є в повітрі, у своїх листках утворювати цукор, крохмаль. А для цього рослині необхідна енергія сонячного світла.

Частину поживних речовин рослина споживає сама, а частину відкладає про запас.

Корені, плоди, насіння, стебла, листки рослин використовують в їжу тварини і люди.

Зелені трудівники щодня готують їжу для мешканців Землі. І готують її на всі смаки: хто що полюбить — все можуть одержати у рослин.

І це ще не все, що роблять для мешканців Землі рослини. Забираючи з повітря вуглекислий газ, який видихнули тварини та рослини, вони у навколишнє середовище виділяють кисень. А кисень необхідний для дихання всіх живих істот.

Ось як живуть рослини: вони дбають не тільки про себе, а й про все довкілля. Готують додатне для дихання повітря і їжу для всіх, хто живе на Землі. І воду очищують. З листя рослин весь час випаровується

вода. В ґрунті вона може бути забруднена шкідливими речовинами. Але вода, яка у вигляді пари надходить у повітря і в наші легені — чиста!

VI. Фізкультхвилинка

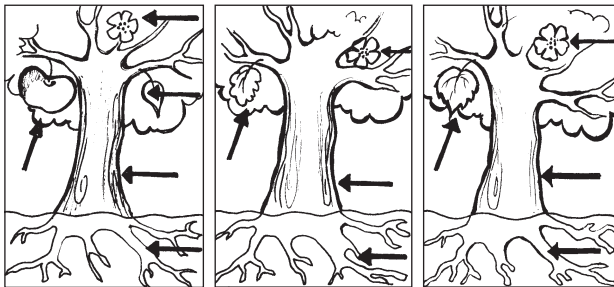
(Малюнок липки і слова записані на переносній дошці)

Я, маленька липка,
Виросту велика,—
Не ламай мене.
Я медовим цвітом
Зацвіту над світом,—
Бережи мене.
Тінь тобі я кину
У гарячу днину,—
Ти шануй мене.
Від дощу сховаю
Вранці серед маю,
Ти полий мене.
Будемо з тобою
Ми рости обое,—
Ти люби мене.
Виростеш за роки,
Підеш в світ широкий,—
Не забудь мене.

VII. Узагальнення і систематизація знань і умінь дітей

1. Гра «Естафета».

На дошці схематичний малюнок трьох рослин. У вчителя — картки з назвами органів рослини. Проведемо гру «Естафета» і проконтролюємо, учні якого ряду правильно і швидше прикріплять назву кожного органу рослини. Прикріплюйте водою.

Методичні поради: вчитель віддає картки учням першої парти. Вони вдвох радяться, виходить один учень до дошки, відповідно прикріплює картки, передає учням другої парти і т.д. Учні останньої парти повідомляють про кінець роботи. Необхідно прослідкувати, щоб чисельність учнів у кожному ряду була однаковою.

Примітка: якщо учнів менше 10 в ряду, тоді картки прикріплює і другий учень.

2. Складіть тематичну павутинку до слова рослина: які предмети неживої природи взаємозв'язані з нею.

3. Робота з підручником.

С. 108–110. Працюєте в парах, питання записані на дошці.

4. Результати досліду. (див. пункт V.2)

Виллемо розчин у склянку. Чому розчину стало більше? Мабуть, він «всмоктує» через целофановий мішечок воду? Так само і коріння рослин «п'є» воду.

VIII. Контроль та оцінювання знань і умінь

(Оцінюють три учні, по одному від кожного ряду — «вчителі». «Вчителі» мають список учнів для того, щоб фіксувати кількість балів).

1. Оцінка гри «Футбол».

«Учителі», порадьтеся і запишіть кількість балів тим учням, що забили «голи»: від 8 до 5 балів.

2. Робота в парах.

(Всі учні мають право виправляти і доповнювати відповіді).

Питання для роботи в парах:

а) Яку роль для рослини відіграють корінь і стебло?

б) Як рослина утворює поживні речовини — цукор і крохмаль?

в) Що важливе для утворення цих поживних речовин?

г) Яку роль відіграють рослини для покращення дихання у всіх інших живих істот?

д) Як рослини використовують поживні речовини?

е) Охарактеризуйте, як дихають рослини.

ж) Для чого рослинам потрібні квітки і плоди?

з) Чи рослини нерухомі?

к) Яка тривалість життя рослини?

3. Самостійна робота в зошитах.

В робочих зошитах виконайте завдання 3 і 4 на с. 39.

Після виконання самостійної роботи учні здають зошити на перевірку вчителю. Учитель повідомляє кількість балів «вчителям» — помічникам.

Той, хто здав зошит, одержує від учителя картку:

4. Склади казку про рослини «Зелене диво» за початком:

«Ніхто, крім рослин, не може із води та вуглекислого газу завдяки сонячному світлу “готувати їжу” ... »

ІХ. Підбиття підсумків уроку

Діти — «вчителі» повідомляють результати роботи кожного учня.

— Хто хоче пофантазувати і розповісти казку? Подумайте над цією казкою вдома.

— Що нового ви дізнались сьогодні про рослини? Як ви тепер будете ставитись до рослин?

На партах лежить аркуш з надрукованою казкою В. Сухомлинського «Пурпурова квітка». (Уголос читають ті діти, що читають добре).

1) Чому Квітці хотілося бути найкрасивішою?

2) Чому світ такий прекрасний?

3) Отже...

Х. Домашнє завдання

1. Спостерігайте за погодою, правильно і охайно відмічайте в щоденниках; помічайте і шукайте цікаві загадки навколо.

2. У підручнику: с. 107—111, прочитайте три рази, виконайте завдання.

3. Подумайте і складіть усно казку «Зелене диво».

УРОК 18

Тема. Деревя, куці, трав'яністі рослини. Якими бувають деревя, куці, трав'яністі рослини.

Мета: закріпити поняття *дерево, куця, трав'яніста рослина*, розширити поняття *листяні деревя і куці, хвойні деревя і куці*; сформуваи поняття: *однорічна трав'яніста рослина, дворічна трав'яніста рослина і багаторічна трав'яніста рослина*; сформуваи у дітей уміння розрізняи деревя, куці і трав'яністі рослини, хвойні і листяні деревя і куці, однорічні, дворічні і багаторічні трав'яністі рослини; формувати вміння порівнювати, виділяи істотні ознаки, підводити об'єкт під поняття; удосконалювати навички свідомого читання, зв'язного мовлення; виховувати самостійність мислення, прагнення знаходити відповіді на поставлені запитання, бережливе ставлення до рослин.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, ручка, кольорові олівці, аркуші паперу, планшети для перевірки. 2. Малюнки «Природа навколо нас», де є і сонечко, і хмарки, і річка, і різні рослини, тварини. 3. У вчителя: картки з малюнками — дуб, бузок, береза і шипшина, рослини огірка і картоплі, клен і сосна, буряк — дві рослини (I рік, II рік); завдання на картках для двох учнів — написати свої судження; на двох картках — скласти казку «Зелене диво» за початком: «Ніхто, крім рослин, не може із води та вуглекислого газу завдяки сонячному світлу «готувати їжу»...»; схематичні малюнки для проблемних питань.

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. Тести для фронтальної перевірки домашнього завдання. 3. Завдання для письмової роботи в парах.

Повинні знати

- істотні ознаки дерев, куців і трав'янистих рослин;
- види рослин: листяні і хвойні;
- види рослин: багаторічні, дворічні і однорічні.

Повинні вміти

- розрізняи деревя, куці, трав'яністі рослини;
- розрізняи багаторічні рослини;
- розрізняи дворічні і однорічні трав'яністі рослини;
- читати свідомо;
- говорити чітко, розумно зв'язною літературною мовою.

На переносній дошці № 1: віршик для фізкультхвилинки «Липка».

На переносній дошці № 2: алгоритм оцінювання знань і умінь домашнього завдання.

Хід уроку

I. Організація класу

Наш дивний світ такий, як казка:
Он в небі хмаронька пливе.
Тож бережи його, будь ласка,
Все в ньому гарне і живе.
Он квітка полум'ям палає,
І ясне сонечко блищить.
Чарівна пташечка співає,
Все в дивосвіт прийшло, щоб жить.

І хоча за вікном зима, дивлячись на ці малюнки і слухаючи цього вірша, ми перенесемося у мріях туди, де є зелені рослини, тепле сонечко, співають пташки.

II. Підсумки спостереження за погодою

1. Закінчився січень. Синоптики, приготуйтеся підбити підсумки: яким був січень? Синоптики чергової групи, підійдіть до стендів, а всі інші приготуйте щоденники спостереження.

2. Слухаємо цікавинки про зиму, вірші, прислів'я, які приготувала чергова група.

3. Учні читають вірш «Гай взимку» М. Підгірянки.

Не гайся, хлопчику, не гай,
На саночки сідай,
Поїдем серце, в білий гай,
В казок зимовий край.
У гаї молоді дубки
Зросли у височінь.
І сніжні одягли шапки,
Підперли неба синь.
Схилилась до дубка сосна,
Задумлива сосна.
В голках — рясна, в шишках — рясна,
Зелена, як весна.
Берізка біла і струнка —
Красуня у гаю —
Вдивлялась в дзеркало струмка
На вроду на свою.
Дзюрчить струмок попід сніжок,
Розказує своє.
Прийшов цапок на бережок,
Водичку чисту п'є.

Промчався зайчик через хмиз,
До потічка прибіг,
Води попив, кори погриз,
Під кущиком приліг.
Збиточна білка молода
Стрибає по сосні,
Шишками в зайчика кида,
Його турбує в сні.
А дятел шишку ту схопив,
Та білці не віддав,—
У дірку від сучка встромив,
Насіння видав.
Про шишку білочка не дба,
Бо в неї у дуплі
Багато всякого добра
І ласощі смачні.
Ліщинові горішки там,
Солодкі ягідки
І ще, на закуску білкам,
Засушені грибки.
Тож білочка не журиться,
Чи довго буде сніг,
У кожущку зажмуриться —
І їсть собі горіх.

Про що ви дізнались, слухаючи вірш Підгірянки?

4. Виступ Прогностика.

5. Спостерігати за погодою у лютому будуть синоптики іншої групи.

III. Фронтальна усна перевірка домашнього завдання

1. Тест для перевірки домашнього завдання.

Прочитайте мовчки питання тесту і виберіть правильні відповіді (оцінюється правильність, якість і темп).

1. Назви тільки органи рослин:

а) корінь; б) вуха; в) листки; г) стебло; д) трава; е) квітка і плід.

2. Де рослина утворює поживні речовини:

а) в квітках; б) в стеблі; в) в зелених листках.

3. Завдяки чому рослина утворює поживні речовини:

а) вуглекислому газу; б) кисню; в) сонячному світлу; г) воді.

4. Коли дихають рослини:

а) вдень; б) вночі; в) вдень і вночі.

(Учитель називає кількість балів і пояснює оцінювання відповідей учнів).

2. Тест «Закресли неправильні твердження».

Прослухайте наукові твердження. Виберіть, які з них неправильні, закресліть їх.

1. Корінь вбирає із ґрунту воду.

2. У плоді утворюються поживні речовини.

3. Насіння захищає плід від пошкоджень.

4. Стебло проводить воду від кореня до всіх органів.

5. З листя утворюється плід.

(Наукові твердження читає вголос один з учнів).

3. Індивідуальна робота.

1) Доведіть, що рослини не можуть існувати без неживої природи (можна намалювати). Працюють два учні.

2) Чому людина не може жити без рослин? (Використайте малюнок у робочому зошиті на с. 38). Працюють два учні.

3) Приготуйтеся розповісти казку «Зелене диво» за початком (учитель дає картки двом учням).

4. Робота з планшетами.

Візьміть планшети. Після того, як вислухаєте відповіді свого сусіда на три питання, звірте з відповідями, записаними на другій сторінці. Оцініть, користуючись алгоритмом оцінювання на переносній дошці.

Алгоритм оцінювання домашнього завдання

1. Чітка, повна і правильна відповідь на всі три запитання — 10 балів.

2. Чітка, повна, правильна відповідь на два питання, а на одне з трьох — нечітка або неповна — 9 балів.

3. Чітка, повна, правильна відповідь на одне питання, а на інші два — неповна, нечітка — 7 балів.

4. На всі три питання відповіді були, але неякісні — 6 балів.

Перевіряти роботи однокласників учителю допомагають діти — «вчителі».

«Вчителі» на планшетах проставляють свої імена, кількість балів і здають вчителю.

IV. Ознайомлення з темою і метою уроку

1. *Бесіда з учнями.*

1. Використовуючи схематичні малюнки, дайте відповіді на проблемні запитання:

1) дерево, кущ, трава (і корінь, і стебло, і листя, і квітка, і плід) — це рослини? Доведи. Чим вони схожі? А чим відрізняються?

2) Гілка клена з листочками і ялини з хвоєю — це листки клена і ялини? Чим вони схожі, чим відрізняються?

Учитель називає рослину, а діти говорять, до якої групи її записати: дерево, кущ, трава.

2. Учитель знайомить учнів з темою уроку.

(Разом з учнями визначає, що діти повинні знати і що повинні вміти після цього уроку; див. таблицю).

V. Фізкультхвилинка

Учні виконують вправи під вірш «Липка».

VI. Робота над новим матеріалом

1. Сьогодні ви самостійно опрацюєте новий текст у підручнику.

Прочитайте статті у підручнику: учні першого і третього ряду — на с. 112–114, другого ряду — на с. 111–112.

Читайте вдвох за абзацами, читаєте вдумливо.

2. Після 5 хвилин читання перевіряється якість засвоєння: учні першого і третього ряду задають питання дітям другого ряду і навпаки. (Питання записані під рубрикою «Перевір себе». Учні оцінюють відповіді).

Учні, а тепер я у всіх перевірю ваші знання і уміння, використовуючи рубрику «Поміркуй».

VII. Контроль і оцінювання знань і умінь

1. Гра «Доповни речення».

— Дуб — *дерево*, а бузок — ..., картопля — ... .

2. Гра «Що це» (з використанням малюнків).

Береза, айстра, троянда, цибуля, осика, горіх.

3. Гра «Вгадай, що це за рослина».

— Це дерево. Рослина багаторічна, листяна. Квіти у неї — сережки, а стебло біле, з чорними плямами.

— Це трав'яниста рослина, дворічна, листочки візерунчасті, плід червоного кольору зберігається у землі.

4. Письмова робота в парах.

Запишіть один одному по дві назви рослин (які ви добре знаєте). Інший пише про неї відповіді:

— це кущ, дерево чи трав'яниста рослина? Чому? Доведіть;

— це однорічна, дворічна чи багаторічна рослина? Чому? Доведіть;

— намайор ті органи, якими ця рослина відрізняється від рослин інших видів.

Як виконаєте завдання, запишіть імена і здайте вчителю.

5. Самостійна письмова робота.

Виконайте завдання в робочих зошитах, с. 40.

Після 5 хвилин роботи зошити здайте для контролю й оцінювання.

VIII. Підсумки роботи

1) Вч. На скільки балів ви оціните урок?

Учитель оцінює роботу кожного, перевіряючи письмові завдання. (Результати повідомляє на початку наступного уроку).

IX. Домашнє завдання

1. У підручнику, с. 111—113, прочитайте один раз, виконайте завдання «З'ясуй», вивчіть слова із словничка.

2. У робочому зошиті с. 41, завдання 1, 2, 3. Підготуйте загадку про рослину — складіть самостійно.

УРОК 19

Тема уроку. Різноманітність рослин у природі.

Мета уроку: сформувати уявлення про різноманітність рослинного світу, про водорості, мохи, хвощі, папороті, хвойні рослини, квіткові рослини; формувати вміння розрізняти окремі рослини цих груп, розуміти цінність їх у природі; удосконалювати вміння узагальнювати, робити висновки, оцінювати

результати діяльності (самооцінювання і взаємооцінювання); виховувати взаємоповагу у спільній діяльності, здатність до самовираження кожного учня, прагнення пізнавати і шанувати природу.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, ручка, кольорові олівці. 2. На партах: тести-твердження на тему «Різноманітність рослин у природі» для роботи в парах. 3. Малюнки: водорості, мохи, лишайники, хвойні дерева.

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. Ключик для перевірки роботи в парах.

Повинні знати

- про різноманітність рослин у природі;
- які рослини належать до кожної групи;
- ознаки рослин кожної групи.

Повинні вміти

- розрізняти рослини різних груп;
- робити висновки;
- оцінювати результати діяльності;
- працювати в групі;
- любити і шанувати природу та її закони.

3. Запис на дошці: *Безквіткові*: водорості, мохи, хвощі, папороті, хвойні. *Квіткові*: всі інші. 4. Матеріал для самостійної індивідуальної роботи.

На переносній дошці: віршик для фізкультпаузи.

Хід уроку

I. Організація класу

1.

Ранок стукає в віконце.
«Час вставати», — каже сонце.
І промінчиком лоскоче —
Привітатись першим хоче!
Як знайомих я зустріну,
Посміхнусь їм неодмінно!
Гарний настрій принесе
«Добрый день» чи «Здрастуйте».

2. Перш ніж почати розмову про складні природні закони життя, послухайте слова — побажання:

Любі діти! Відкривайте
Серце для добра.
Всім, хто поруч, подаруйте
Крихітку тепла!
Сильні будьте! Не лякайтесь
Боротьби зі злом.
Пам'ятайте — перемога
Завжди за добром.

II. Спостереження за погодою, наукові відкриття в природі.

1. Повідомлення синоптиків.

— Яка погода переважала протягом тижня?

— Яких днів було більше — ясних чи похмурих?

— Чи були опади? Чи був вітер і коли?

— Які інші явища природи спостерігали?

2. Хвилинки-цікавинки.

Уся земля покрита снігом. Але під снігом є життя. Восени у більшості трав'янистих рослин стебла відмирають, як наприклад, у квітів.

А залишаються — кореневище, цибулина (малюнок). А от у полуниці, озимої пшениці стебла і листки зберігаються цілу зиму. Вони не гинуть. Сніг, ніби ковдра, вкриває землю, і рослинам тепло. Між сніжинками є повітря. Воно і захищає рослини від холоду.

3. Поетична хвилинка.

Що за покривало —
Довге і широке:
Все навкруг заслало,
Скільки бачить око?
Біло-біло стало,
Все блищить, іскриться...
Гарне покривало,
Та весни боїться!

III. Перевірка домашнього завдання

1) Три учні готуються до відповіді біля дошки.

2) Фронтальна перевірка трьох рядів:

1. Брейнг-ринг.

— Чому буряк є дворічна рослина?

— Чому сосна — хвойне дерево?

— За якими істотними ознаками рослини виділяють у три групи?

2. Гра «Хто більше?».

I ряд — дерева; II ряд — кущі; III ряд — трав'янисті рослини.

Учитель називає дерево — учні I ряду плескають у долоні, і т. п.

(Допомагають трое учнів — роблять підрахунки).

3) Вислуховуються і оцінюються відповіді трьох учнів, що підготувалися.

IV. Робота над новою темою

1. *Бесіда з учнями.*

1. На які групи діляться всі рослини? Чим вони подібні?

Чи у всіх рослин є однакові органи? Подивіться на ці рослини: водорості, мохи, які органи у них є? (Учитель робить записи на дошці).

Що ви знаєте про хвощі і папороті? Які органи у них є, а яких немає?

2. Отже, тема сьогоднішнього уроку «Різноманітність рослин у природі». Прочитайте, що ви повинні знати і вміти. Запитайте, що незрозуміло.

2. *Самостійна робота.*

Прочитайте удвох наукові статті у підручнику (І ряд — с. 115–116; II ряд — с. 116–117; III ряд — с. 118–119). Задайте один одному запитання, використовуючи питання із рубрики «Перевір себе».

V. Фізкультурозминка

Ми берізки і кленці,
В нас тоненькі стовбурці.
Ми в стрункі стаєм рядки,
Виправляємо гілки.
Ледь зіп'явшись з корінців,
Дістаєм до промінців.
Ми стискаєм їх вогонь
В зелені своїх долонь.
Хилять свіжі вітерці
Вліво, вправо стовбурці,
Ще й верхівки кожен ряд
Нахилия вперед, назад.

VI. Закріплення знань і умінь

1. Учні II і III ряду, використовуючи питання на с. 116–117, перевіряють знання і уміння, оцінюють відповіді учнів I ряду; і т. д.

2. Розгляньте малюнки у підручнику. Які у вас питання?

VII. Контроль і оцінювання знань і умінь

1. *Гра «Яка це рослина?».*

До дошки виходять двоє учнів, які впевнені у своїх знаннях. Називають ознаки будь-якої рослини,

не називаючи її. Кажуть, хто повинен відгадати загадку.

Наприклад: «безквіткова рослина, у неї немає справжніх органів»; «ці рослини бувають зеленого, червоного кольорів, особливо корисні зелені».

Заслуховуються 4—5 загадок. Діти оцінюють і питання, і відповіді (взаємооцінювання).

2. Гра «Назви хвойну рослину».

Ялина, липа, дуб, сосна, кедр, каштан, осика, модрина, верба, ялиця, вишня, смерека, граб.

3. Відгадайте загадки.

Поясніть, чому така відгадка, які ознаки рослини вжиті в загадці.

— Я куц зелений,
Люблю рости біля криниці.
І хоч не дівка я,
Але стою в червоному намисті.

(Калина)

— Цвіте синьо, лист зелений,
Квітник прикрашає,
Хоч мороз усе побив —
Його не займає.

(Барвінок)

— І маленькі, і старенькі,
Влітку, взимку, навесні
Всюди вдягнені гарненько
У зелені сукні всі.

(Ялинки)

— Стрімко вибігли на гору
Дві подружки білокорі
Дощик їм полоще кіски.
Звуть подружок цих...

(Берізки)

(Записана на плакаті):

— Рoste ця лікувальна квітка
Опріч лісів, іще в полях,
Малі й дорослі знають шлях,
Аби її добути влітку.
Шовково коси пломеніють,
Коли настоем їх помиють.
А що, скажіть, за квітка?
— Рослинка невеличка

Схилилась над водою
І цілий день милується
І тішиться собою.

(Верба)

4. *Письмова робота в парах.*

На партах лежать тести. Діти ставлять «+» чи «-» напроти кожного твердження.

1. Морква — багаторічна трав'яниста рослина, бо вона має **кореневище**.

2. Водорості мають всі органи рослини.

3. Сосна належить до **квіткових рослин**, бо вона має **квітки**.

4. Стебло проводить воду від кореня до всіх органів.

5. Для рослин характерно: у дерев є один **стовбур**, а у кущів є **кілька** міцних, але тонкіших стебел, у трав'янистих рослин **одне м'яке соковите стебло**.

6. Мох — цікава рослина, у нього **немає кореня**.

7. Зелені водорості поглинають з води вуглекислий газ, а виділяють кисень. Ним дихають тварини, що живуть у воді.

8. **Нові** рослини моху виростають з дрібних **спор**.

Ключик для перевірки роботи в парах.

1	2	3	4	5	6	7	8
+	-	-	+	+	-	+	+

Взаємоперевірка. Учні обмінюються перфокартами і за ключиком, що на дошці, перевіряють, оцінюють знання товариша.

5. *Самостійна письмова робота.*

Виконайте завдання в робочих зошитах, с. 41.

VIII. Підсумок уроку

1. *Відповіді на запитання вчителя (за бажанням).*

— Які різноманітні рослини є в природі?

— Які рослини належать до квіткових, безквіткових?

— Чим характеризуються водорості, мохи, лишайники?

2. *Робота з ілюстраціями.*

Серед ілюстрацій різних рослин назвіть номери відповідних: хвощ? квіткові? барвінок? водорості?

Учитель оцінює роботу кожного в балах.

ІХ. Домашнє завдання

1. На переносній дошці записані завдання до підсумкового уроку, будь ласка, ознайомтесь і готуйтесь.

Матеріал для самостійної індивідуальної роботи:

Словничок:

органи рослини

однорічні рослини,

дворічні, багаторічні

Охарактеризуйте кожну групу рослин; наведіть 2–3 рослини для прикладу.

№ 1

(малюнки клена і сосни)

1. Порівняйте клен і сосну: чим вони подібні?

2. Чим ці рослини різняться?

№ 2

(малюнки берези і шипшини)

1. Береза — дерево, а шипшина — кущ. Доведи.

2. Робота в підручнику, с. 115–120.

УРОК 20

Тема уроку. Розмноження квіткових рослин. Як виростити нову рослину з насінини. Як виростити нову рослину без насіння.

Мета уроку: формувати уявлення про розмноження квіткових рослин, умови проростання насіння, умови росту і розвитку рослин, способи розмноження рослин іншими органами — листком, частинами стебла, кореневими паростками; формувати вміння пророщувати насіння, розмножувати кімнатні рослини різними способами; бачити проблему і формулювати її у формі запитання, цілеспрямовано сприймати об'єкт або його частину, узагальнювати сприйняте; виховувати спостережливість, самостійність мислення, само- і взаємоповагу під час спільної діяльності.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, ручка, кольорові олівці, чисті аркуші паперу; на парті — насіння квасолі. 2. У вчителя на столі: три блюдця, вода, тканина, насіння квасолі, п'ять пластмасових склянок з багатим на поживні речовини ґрунтом, одна склянка з промитим прожареним піском, пророс-

ле насіння; банка, 6 аркушів паперу №№ 1—6; сім смужок паперу, на яких записані відповіді на закінчення речення.

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. Тести для перевірки домашнього завдання. 3. Хибні судження, які слід замінити правильними. 4. Ілюстрації «Розвиток квасолі»; схематичні малюнки «Розповсюдження рослин у природі», «Розмноження рослин». 5. Малюнки: а) квітучих рослин: вишня, бузок, троянда, кульбаба; б) кущів: калини, шишини, горобини, глоду з плодами.

Повинні знати

— як розмножуються рослини;
— які умови потрібні для проростання насіння і росту рослин.

Повинні вміти

— пророщувати насіння;
— розмножувати кімнатні рослини;
— бачити проблему, формулювати її у формі запитання;
— узагальнювати сприйняте;
— самостійно мислити;
— бачити, спостерігати.

Словничок: *нектар, пилок, запилюють, проросток, бульба, цибулина, кореневища, вусики.*

На переносній дошці: віршик для фізкультрозминки.

Хід уроку

I. Організація класу

Наш дивний світ такий, як казка:
Он в небі хмаронька пливе.
Тож бережи його, будь ласка,
Все в ньому гарне і живе.
Он квітка полум'ям палає,
І ясне сонечко блищить,
Чарівна пташечка співає —
Все в дивосвіт прийшло, щоб жить.

II. Підсумки спостереження за січень

1. Дповідь синоптиків.

— Яким був січень: ясним, хмарним чи похмурим?

— Як часто випадали опади, у вигляді чого?

— Яка була найнижча і найвища температура?

2. Повідомлення учнів.

1) Перший учень.

За січнем іде лютий. Це слово означає «злий», жорстокий. У цьому місяці вночі дуже сильні морози. Але вдень сонце світить яскравіше, більше гріє. Три-валість дня збільшується на дві години. Незабаром весело посміхнеться ласкаве сонечко.

2) Другий учень.

Ось як про цей місяць написала М. Познанська:

Хоч він «лютий» — та дарма —
Він все одно хороший, друзі.
І ним кінчається зима,
І квітнуть кошики у лузі.

3) Третій учень.

Білі черевички у зими

Вкрив дерева білими крильми
Морозець колючий, мов шипшина.
Білі черевички у зими,
Біла-біла в неї кожушина.
Білі сани, білогриві коні,
Білі рукавички пухові,
Білі щоки, а уста червоні,
Мов розквітли маки польові.

(М. Сингаївський)

2. Бесіда з учнями.

Чому поети вміють так красиво сказати? Що їм допомагає?

Хочете й ви спробувати? Уявімо таку ситуацію: подув різкий вітер, вікно раптом відкрилося, і в клас залетіла хмарка білих сніжинок. Що з ними сталося? А ось уявімо, що вони не розтанули. Давайте звернемося до них з проханням. Про що ми попросимо сніжинок?

— Сніжинки, вдягніть дерева в білу шубку, щоб було красиво!

— Сніжинки, вкрийте поля, щоб весною було багато води!

— Сніжинки, вкрийте землю, захистіть маленькі рослини від морозу!

III. Перевірка домашнього завдання

1. Гра «Закінчи речення».

а) Хвоці і папороті — це ... .. (багаторічні трав'янисті рослини).

- б) Ялівець — це ... .. (хвойний кущ).
  - в) Ялина і сосна — це ... .. (хвойні дерева).
  - г) У хвойних рослин немає ... і ... (квіток і плодів).
  - д) Насіння хвойних дерев утворюється у ... (шишках).
  - є) З квітки утворюється ... (плід).
  - ж) Насіння квіткових рослин дозріває у ... (плоді).
- 2. Письмова перевірна робота.**

1) *Тести.*

1. Які органи є у мохів?

а) корінь; б) стебло і листки; г) квітки і плоди.

2. Чим відрізняються між собою водорості?

а) величиною; б) будовою; в) кольором.

3. Яких органів немає у хвоща і папороті?

а) кореня; б) стебла і листя; в) квіток і плодів.

2) *Хибні судження замініть правильними.*

I варіант.

1. Хвойні рослини належать до квіткових.

2. Хвощі і папороті не можуть виростати з кореневища.

3. Серед квіткових рослин немає трав'янистих.

II варіант.

1. Квіткові рослини виростають із кореня.

2. Хвойні рослини мають усі органи.

3. Хвощі і папороті ростуть у сухих місцях.

IV. Ознайомлення з темою і метою уроку

— Учитель знайомить учнів з темою уроку. Як ви вважаєте, треба вивчати цю тему, чому?

— Прочитайте, що ви повинні знати і чому навчитись. А що ви уже знаєте і що вмієте?

V. Робота над новим матеріалом

1. Розповідь учителя з елементами бесіди.

— З чого виростає рослина?

— Де знаходиться насіння?

— З чого утворюється плід з насінням?

— Рослини не рухаються. Як же вони розповсюджуються?

Хтось може дати відповіді на запитання? Що треба зробити, щоб відповісти на них?

Чи помічали ви, як у весняну пору над яскравими духмяними квітами літають різні комахи: бджілки, метелики, джмелі? (Використовуються малюнки). Чому? Так, вони збирають солодкий нектар. Але не тільки це: на тіло комахи потрапляє пилок, який є у кожній квітці. Комаха перелітає з однієї квітці на іншу, запилюючи її. Відбувається запилення, внаслідок якого утворюється плід. Так відбувається запилення у яскравих і духмяних квіток, але є і маленькі, непомітні, без запаху і нектару: у жита, пшениці, кукурудзи. Вони запилюються вітром. Як? Помічали ви цей процес? Хто розкаже?

Всі плоди не тільки захищають насіння, а й сприяють його розповсюдженню в природі. (Використовується схематичний малюнок). Помічали ви, як на ваш одяг чіплялися реп'яхи лопуха, плоди череди? І що ви робили? А плоди калини, шипшини, горобини, глоду зривають птахи і далеко розносять — розсівають. Сойки, білки роблять запаси на зиму з горіхів, жолудів. Інколи ці «господарі» забувають про свої сховища і з часом на їх місці виростають молоді дуби і горіхи.

2. Поміркуйте.

1) Чому після дощової весни урожай яблук, слив, груш невисокий?

2) Навесні в сади, що квітують, виносять вулики з бджолами. Чому це роблять?

3) Насіння потрапило до землі. Що треба, щоб насіння проросло? Ваша думка? Ви впевнені, що для проростання потрібна вода, тепло і повітря? Перевіримо. Згода?

3. Проведення дослідів.

Перший учень — помічник кладе у блюдце намочену тканину. Учитель на цю тканинку кладе три насінини квасолі, накриває їх. Учень ставить блюдце у тепле місце. Отже, що є для насіння? Так, вода, тепло і повітря.

Учитель разом з учнем — помічником кладуть у другому блюдці на мокру тканину насінини, накривають. Але блюдце ставлять у холодне місце. Для насіння є вода, повітря, але немає тепла.

Візьмемо третє блюдце. Учитель знову кладе три насінини. Учень — помічник заливає насінини водою так, щоб вона повністю вкрила їх. Ставимо у тепле місце. Є вода, тепло, але немає повітря.

Учень — помічник отримує аркуш паперу, на якому записано:

№ 1: вода, повітря, тепло.

№ 2: вода, повітря, немає тепла.

№ 3: вода, тепло, немає повітря.

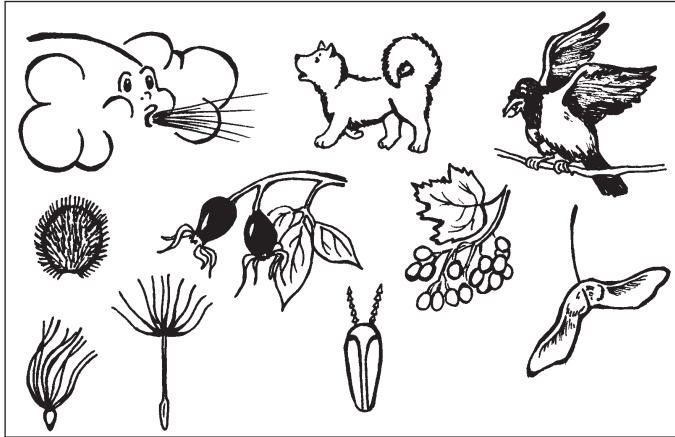
Учень отримує завдання: спостерігати і записати дані, коли рослини проростуть.

— Роздивимось насінину квасолі. Яка вона зверху, чим покрита?

— Помітили маленький корінець, стебельце, листочки? Це проросток. А ці дві дольки з поживними речовинами? Для чого вони, як ви думаєте?

VI. Фізкультхвилинка

Схематичний малюнок «Розповсюдження рослин»

Ловить крихітка-ялинка
Рученятами сніжинки.
І на пальчики-голки
Нанизує залюбки.

VII. Робота над новим матеріалом (продовження)

1. Розповідь учителя з елементами бесіди.

1) Які умови сприяють росту і розвитку рослин?

а) ґрунт з поживними речовинами;

б) вода;

в) повітря;

г) тепло і світло.

2) Ви впевнені в цьому? А можемо перевірити за допомогою дослідів?

2. Проведення дослідів.

1) У п'яти пластмасових склянках багатий на поживні речовини ґрунт. Проросле насіння квасолі посадимо у ці посудини. Але одну з них поставимо на світло, в тепле місце і один з учнів буде доглядати: поливати, розпушувати ґрунт. Другу посудину закриємо від світла чорним папером. Третю поставимо в холодне місце. Насінину в четвертій посудині не будемо поливати. П'яту рослину накриємо банкою, щоб не потрапляло повітря.

Будемо слідкувати, в якій посудині рослина почне рости. Другий учень — помічник буде доглядати і записувати спостереження на аркуші.

На кожній склянці прикріплені номери і ці ж номери записані на аркуші паперу, який отримав учень — помічник:

№ 1: поживні речовини, вода, повітря, тепло і світло.

№ 2: поживні речовини, вода, повітря, тепло, немає світла.

№ 3: поживні речовини, вода, повітря, світло, немає тепла.

№ 4: поживні речовини, повітря, тепло і світло, не будемо поливати.

№ 5: поживні речовини, вода, тепло і світло, немає повітря.

2) У цій посудині ґрунт, у якому немає поживних речовин. Посіємо три насінини, що проросли.

Третій учень — помічник буде поливати і розпушувати ґрунт, тобто добре доглядати (і записувати спостереження). Поставимо цю посудину в тепле місце, на світло.

3. Самостійне вивчення нової теми. «Як виростити нову рослину без насіння».

1) Самостійно прочитайте уважно наукову статтю у підручнику, с. 124–125.

2) Бесіда після читання.

а) Чи можна виростити нову рослину без насіння?

б) За допомогою чого?

(Учитель використовує схематичний малюнок і словничок).

в) Як ви думаєте, що потрібно рослині, щоб вона росла і розвивалася?

Так, поживні речовини, вода, повітря, тепло і світло. Переконаємося в цьому за допомогою дослідів.

VIII. Закріплення знань і умінь

1. Робота в парах.

1) Робота з підручником. Учні I ряду читають і відповідають на питання с. 121, II ряду — с. 123, III ряду — с. 124. Один учень читає питання, а відповідає інший, а потім навпаки.

2) Яка пара учнів хоче продемонструвати своє спілкування?

(Запитують — відповідають діти з кожного ряду).

2. Робота в зошитах.

В робочому зошиті виконайте завдання на с. 42.

IX. Підсумок уроку

— Про що цікаве ви дізналися?

— Чи виконали ми завдання уроку? Які знання і вміння ви здобули?

(Вчитель використовує таблицю: повинні знати і вміти).

X. Домашнє завдання

У підручнику, с. 120—125. Читайте вдумливо три рази, відповідайте на питання, розгляньте уважно малюнки.

УРОК 21

Тема уроку. Довкілля рослин. Як рослини пристосувалися до різних умов життя.

Мета уроку: формувати елементарні поняття довкілля рослин, необхідні умови росту і розвитку рослини; уявлення про окремі ознаки пристосування рослин до спеки, нестачі вологи, надміру вологи, нестачі світла; формувати вміння розрізняти ознаки пристосування окремих рослин до різних умов життя; удосконалювати вміння спостерігати за явищами природи, встановлювати взаємозв'язки між об'єктами живої і неживої природи; виховувати спостережливість, допитливість, прагнення пояснити сприйняття в природі, доводити свою думку.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, ручка, кольорові олівці, блокнот; на партах: гілочки з різних дерев, планшети для перевірки домашнього завдання. 2. У вчителя: поради «Підготовка до підсумкового уроку» на тему «Рослина — частина живої природи», стрічки паперу, на яких записані речення для перевірки домашнього завдання; гілочки дерев, кущів, три склянки по 250 мл.

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. План уроку. 3. Завдання для індивідуальної роботи. 4. Схематичні малюнки «Розповсюдження рослин у природі», «Розмноження рослин». 5. Речення для гри «Так чи Ні?».

Повинні знати

- що таке довкілля;
- як зимують рослини;
- як рослини пристосовуються до умов життя?

Повинні вміти

- бачити об'єкти довкілля;
- спостерігати за явищами природи;
- встановлювати взаємозв'язки між об'єктами природи;
- бути допитливими, зацікавленими.

Хід уроку

I. Організація класу

1. Слово вчителя.

Наступний урок — інтегрований, підсумковий (90 хв.): читання, музика, малювання, природознавство.

Ознайомтесь з порадами, як підготуватись до цього уроку. Поради ви знайдете на стенді.

Ознайомтесь з планом сьогоднішнього уроку.

План уроку

1. Робота в класі.
  - а) Перевірка домашнього завдання.
  - б) Завдання екскурсії.
2. Урок серед природи — на екологічній стежині.
  - а) Спостереження за явищами погоди.
  - б) Рослини взимку.
  - в) Довкілля рослин.
3. Робота в класі.
  - а) Робота з підручником с. 127—129.
  - б) Гра «З яких рослин ці гілочки?».

II. Перевірка домашнього завдання

1. Логічна розминка.

а) Гра «Доповни речення».

Вчитель використовує стрічки, на яких записані речення, а на зворотній стороні — пропущені слова.

- 1) Плід утворюється з ... (*квітки*).
- 2) Воду із ґрунту вбирає ... (*корінь*).
- 3) Для рослин характерні:
  - у дерев є ... (*стовбур*);
  - у кущів є ... .. (*декілька тонких стебел*);
  - у трав'янистих рослин є ... .. (*тонке стебло*).
- 4) Насіння від пошкодження захищає ... (*плід*).

б) Гра «Так чи Ні?» (учні відповідають хором).

- 1) Комахи збирають з квіток пилок.
- 2) Запилення рослин відбувається комахами, вітром.
- 3) Плоди горобини, обліпихи, калини розповсюджуються птахами.
- 4) Плід утворюється з листя.
- 5) Жито, пшениця, овес, кукурудза запилюються комахами.
- 6) Плоди захищають насіння.

2. Індивідуальна робота.

(Біля дошки готуються чотири учні).

Завдання для індивідуальної роботи

Словничок:	№ 1	№ 2	№ 3
<i>пилек нектар запилення проросток живець вуса</i>	1. Які умови необхідні для проростання насіння? 2. Які умови необхідні, щоб рослина добре росла і розвивалася?	Використовуючи схематичний малюнок, розкажи, за допомогою яких органів розмножуються рослини.	Використовуючи малюнок, розкажи, які пристосування мають рослини для розповсюдження?

3. Робота в парах.

1) Сьогодні «вчителями» будуть учні II варіанту. Візьміть планшети. На першій сторінці записані три питання. Задавайте питання «своєму учневі». Вислухавши відповідь, звіряйте з тією, що записана на другій сторінці. Якщо «учень» відповів правильно на всі три питання, то одержує 11 балів.

На планшеті напишіть свої імена і кількість балів і здайте вчителю.

2) Слухаємо відповіді чотирьох учнів.

Інші учні можуть доповнювати і задавати запитання. Оцініть відповіді: за правильну, чітку, грамотно сформульовану відповідь учень одержує 11 балів.

Учитель підбиває підсумки, називаючи кількість балів, що одержав кожний учень.

3) Перед виходом на екологічну стежину учитель нагадує правила поведінки на екскурсії і її мету.

Учні беруть з собою блокнот і олівець.

III. Урок серед природи

1. Бесіда з учнями.

(Учні відповідають на запитання вчителя).

1) Який стан неба?

2) Чи є вітер? Стали обличчям в той бік, звідки дме вітер. Визначаємо сторону горизонту.

3) Чи є опади?

4) Вимірюємо висоту Сонця — довжину тіні.

5) Як ви відпочиваєте?

6) Яка температура повітря?

2. Поетична хвилинка.

Завірюха віє в полі,
Скрізь стоять дерева голі,
Все пухнастий сніг покрив,
І замовк пташиний спів!
Горобці одні «цвірінь»,
А синичкам, мабуть, лінь.
Лиш скрекочуть десь сороки.

* * *

Що за покривало —
Довге та широке:
Все навкруг заслало,
Скільки бачить око?
Біло-біло стало,
Все блищить, іскриться,
Гарне покривало,
Та весни боїться.

3. Слово вчителя.

Вся земля покрита снігом. Невже всі квіти, трава загинули? Як ви думаєте? Так, у багаторічних трав'янистих рослин стебла відмирають, а залишається кореневище, цибулина. Перевіримо. (Якщо є можливість, сприяє погода — розрити сніг, викопати ямку, де видно кореневище). А в деяких трав'янистих рослин стебла і листки зберігаються цілу зиму: у полуниці, озимої пшениці. Чому вони не гинуть? Сніг, ніби ковдра, вкриває землю, і рослинам тепло.

Біля якого дерева ми стоїмо? А яке це дерево? Чим вони схожі, чим відмінні? Чи відмирають листяні дерева?

Це клен — живий організм. Що його оточує, допомагає жити, аби перебувати в спокої взимку, аби ожити весною?

Поміркуємо разом: це повітря, сонце, ґрунт, вода. Розкажіть, чим кожний об'єкт неживої природи корисний для клена.

Які птахи літають біля цього дерева?

А ми, люди, теж входимо в це *довкілля*?

Звичайно, чому? Доведіть?

Значить, щоб клен ріс, створював для нас, тварин кисень, милував наш зір, що йому потрібно?

(Повітря, родючий ґрунт, тепло, світло, птахи).

Що ми можемо зараз, в зимову пору, зробити? Так, нагорнути на корінь більше снігу.

IV. Робота в класі

1. Осмислення нового матеріалу.

- Чому більшість дерев і кущів скидають листя?
- Чи ростуть рослини взимку?
- Як зимують трав'янисті рослини?
- Під яким снігом рослинам буде тепліше: під пухнастим чи щільнішим?

Є така казка: зла мачуха знущалася над своєю донькою. А одного дня серед зими забажала, щоб дівчина принесла із лісу свіжих ягід.

Але де знайти серед зими свіжих ягід? Одні снігові замети навкруги. Але дівчині допомогли добрі чарівники. В казці не сказано, які це були ягоди, бо чарівники могли і взимку дістати будь-які ягоди. Але якщо в житті потрібні будуть свіжі ягоди і чарівників поблизу не буде, тоді що робити? Тоді треба шукати брусницю. Ці ягоди ховаються під снігом і щоб знайти їх взимку, треба з осені запам'ятати, де ростуть кущі брусниці. Недарма брусниця означає «рум'яна ягода», тому що «брусн» означає «червоний колір».

2. Робота з підручником.

Скажіть, чому на нашій стежині ростуть тільки ось такі рослини? Правильно, рослини уміють пристосовуватись до різних умов життя. Ознайомимось, як вони це роблять, читаючи статтю у підручнику (с. 127–128).

(Учні читають «ланцюжком», під час читання відбувається бесіда, спілкування).

3. Проведення дослідів.

Візьміть гілочку бузку. Знайдіть те місце, де був листочок, там залишилася брунечка, відокремте її від гілочки.

Що покриває брунечку? А що всередині? Яке значення мають ці лусочки?

Виберіть три різні гілочки і поставте у три склянки. Спостерігайте, коли бруньки набубнявіють, коли розпустяться листочки.

4. Гра «3 яких рослин гілочки?»

(Учитель показує учням гілочки з різних дерев, а учні намагаються відгадати).

V. Підсумок уроку

Учитель оцінює роботу кожного учня, враховуючи виконання домашнього завдання, активність на екскурсії і в класі.

Перевіримо, чи виконали ми те, що планували? (Використовується таблиця: повинні знати, повинні вміти).

VI. Домашнє завдання

1. У підручнику: с. 126–129. Підготуватись до підсумкового уроку, виконати те, що сказано в «Пораді вчителя».

2. У робочому зошиті: завдання на с. 43.

Підготовка до підсумкового уроку (за тиждень)

Учням:

1. Повторити основне, важливе із статей підручника с. 105–131.

2. Посадити одну квітку від групи, скориставшись будь-яким способом розмноження.

3. Підготувати наукову доповідь чи цікавинку про будь-яку рослину (одну від групи).

4. Намалювати ту рослину, яка найбільше подобається, позначивши всі її органи.

5. Підготувати (вивчити напам'ять) загадку чи прислів'я, вірш про будь-яку рослину.

6. Продумати, що ти можеш зробити, щоб зберегти рослинний світ.

7. Розподілитись на групи по чотири учні в кожній, вибрати командира.

8. Кожна група дітей готує по два запитання з теми іншій групі, яку вибере вчитель.

Учителю:

1. Запросити трьох п'ятикласників — членів журі, ознайомити їх з планом роботи, критеріями оцінювання знань і умінь кожного учня, всієї групи (алгоритм, критерії, план роботи можна покласти на столик).

2. Запросити бабусю, яка збирає лікарські рослини, ознайомити її з тим, про що вона буде розповідати дітям. Було б добре, якби бабуся мала зразки лікарських рослин, приготувала чай з м'яти чи малини.

3. Запросити дівчинку-старшокласницю на роль Флори.

4. Підготувати малюнки для обладнання: а) «Без верби і калини немає України» (малюнки верби і калини); б) Куточок екологічної стежини: зелені дерева і кущі, квіти, пташки, діти відпочивають, домашні тварини.

5. На уроці музики розучити: танок «Вальс квітів», музика П. І. Чайковського; пісню «Надія».

6. Надрукувати казки В. О. Сухомлинського «Краса, натхнення, радість і таємниця» — 5 екз.; «Пурпурова квітка» — 5 екз.

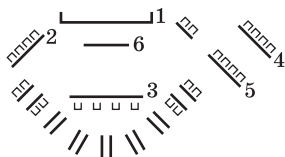
УРОК 22 — 90 ХВИЛИН, ПІДСУМКОВИЙ УРОК

Тема уроку. Чи можуть рослини захищатись? Охорона рослин. Рослини — частина живої природи.

Мета уроку: формувати уявлення про ознаки пристосування рослин від винищення тваринами і людьми, про причини зникнення рослин у природі та шляхи їх збереження; формувати вміння використовувати знання у новій ситуації, спілкуватися в сумісній діяльності; удосконалювати навички свідомого читання і зв'язного мовлення; виховувати здатність сприймати красу природи, потребу її охороняти й примножувати.

Форма проведення уроку: інтегрований урок: читання, природознавство, музика, малювання (беруть участь учитель класу, учителі музики, малювання).

Методичні поради: Діти сидять групами.

Парти розставлені так, щоб чотири учні сиділи парами одна навпроти другої;

1 — дошка; 2 — учительський стіл;

3 — місця для гостей; 4 — журі;

5 — місця для учнів, які виконують індивідуальну роботу;

6 — столик для наочності.

Обладнання і оформлення класу: 1. На підвіконнях — квіти кімнатні, квіти у вазах, висять пучки лікарських рослин, підготовлений запашний чай з м'яти, малини, суніці (листя).

2. Магнітофон, аудіокасети із записами пісень «Зірка — Україна», муз. О. Марцінківського, сл. С. Галябарди, «Хай сонечком світить українська душа» у виконанні М. Гнатюка, «Молитва за Україну», «Смерека». 3. На партах: альбом, кольорові олівці, аркуші паперу, ручки, надруковані казки «Краса, натхнення, радість і таємниця» та «Пурпурова квітка»; горщик з нещодавно посадженою квіткою. 4. У вчителя: а) завдання для ігор «Поміркуйте», «Естафета» на 5 окремих аркушах паперу, на яких діти будуть записувати органи рослин; б) 10 питань для Брейнг-рингу; в) малюнки будь-яких рослин для гри «Яка це рослина?».

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. Малюнки «Без верби і калини нема України», «Майбутнє екологічної стежини». 3. Місце для виставки дитячих малюнків. 4. Тести. 5. Малюнки різних рослин.

На переносній дошці: віршик для фізкультхвилинки, слова пісні «Ой, вербо, вербо» або «На калині».

Хід уроку

I. Стимулювання та мотивація навчально-пізнавальної діяльності

1. Слово вчителя.

Ми дуже любимо весь наш край і любимо Україну,
Її лани й зелений гай, в саду рясну калину.
Там соловейко навесні співає між гілками
Та й ми співаємо пісні, змагається він з нами.

2. Музична і поетична сторінка.

1) Учні читають вірш «Роде наш красний»

У лузі калина, у лузі червона
хорошенько цвіте.
Ой, роде наш красний, роде наш прекрасний,
Не цураймося, признаваймося,
не багацько ж нас є.
Червона калина — то наша родина,
хорошенько цвіте.
Ой, роде наш красний, роде наш прекрасний,
Не цураймося, признаваймося,
не багацько ж нас є.
А перший цвіточок — то рідная мати,
хорошенько цвіте...
Ой, роде наш красний, роде наш прекрасний,
Не цураймося, признаваймося,
не багацько ж нас є...

2) Звучить пісня у виконання М. Гнатюка «Хай сонечком світить українська душа» (аудіозапис).

II. Мотивація навчальної діяльності

1. Слово вчителя.

Сьогоднішній урок незвичайний — це Свято рослини, Флори, її ми будемо славити, оспівувати, дізнаватись про неї якомога більше.

Це підсумковий інтегрований урок, триватиме 90 хвилин, бо в ньому присутні елементи чотирьох уроків: природознавства, читання, малювання і музики. Учителі музики (ім'я, по батькові), малювання (ім'я, по батькові) і я будемо проводити цей урок. До нас завітала бабуся Олена, ми вдячні їй.

Всі ми, дорослі, хочемо, щоб після цього уроку ви, діти, стали хоча б на крапельку розумнішими, спостережливішими, а найважливіше, щоб уміли бачити, любити і берегти все живе, прекрасне в природі, щоб були справжніми людьми. Сподіваюсь, що ви будете активними, думаючими учасниками уроку, бо план його складений за вашими пропозиціями.

Допомагати нам будуть учні-п'ятикласники. Всі вони люблять і знають природу, уміють її берегти. І тому мають право контролювати і оцінювати ваші знання і уміння. (Учитель оголошує склад журі). Працювати будемо в групах. Журі оцінить знання, уміння відповідати, читати, говорити, слухати кожного з вас.

Хтось стукає в двері, проситься на наше свято. Пустимо?

(До класу входить дівчинка у вінку, спідничка і блузка кольорові, прикрашені листочками, в руках квіти, в кошику яблука, лікарські рослини).

2. Флора.

Добрий день, дорослі та малята!
Завітала я до вас на свято.
А живу в країні я чудовій,
Незвичайній, різнокольоровій.
Мешкають зі мною разом квіти,
І для мене всі вони, як діти.
Хто я? Мабуть, мене впізнають —
Цариця квітів і всіх рослин,
Мене інакше Флора величають.

(показує плакат, де написано «Флора» різними кольорами).

Володарка я гір, лісів, долин.

Дозвольте і мені бути присутньою на вашому уроці — святі рослин.

3. Учні співають пісню «Надія» (останній заспів і приспів).

III. Основна частина уроку

1. Розминка.

1) Гра «Так чи Ні?».

Учитель називає слова (калина, каштан, агрус, дуб, м'ята, бузок, верба, яблуня, мак, пшениця, горобина, вишня, тополя, шипшина, ялина). Учні відповідають хором.

Якщо це дерево — відповідь «Так», якщо інша рослина — «Ні».

2) Гра «Хто більше».

Учні кожної групи називають рослини, що написані на аркуші: I гр. — дерева, II гр. — кущі, III гр. — трав'янисті рослини, IV гр. — тільки хвойні, V гр. — тільки кімнатні квіти.

3) Діти читають загадки, прислів'я про рослини.

Члени журі оцінюють відповіді. (Якщо група назвала п'ять видів рослин — 10 балів, якщо менше — 5–8 балів).

2. Брейн-ринг.

Учитель задає кожній групі по два питання. За правильні відповіді грамотно сформульованими реченнями — 11 балів. (Якщо учні певної групи не змогли відповісти, відповідати можуть представники інших команд).

1. Як рослини пристосувалися до зими?
2. Чому рослини починають рости саме весною?
3. Чим відрізняється рослина від тіл неживої природи?
4. Як рослини «борються» за життя?
5. Чому восени рослини скидають листя?
6. Що сприяє розповсюдженню рослин?
7. Як рослини захищаються від тварин?
8. Яка роль комах і вітру в розмноженні рослин?
9. Як рослини приваблюють комах?

10. Як треба поводитися з незнайомими рослинами?

Учні задають запитання представникам інших груп. Називають ту групу, яка буде відповідати.

(Журі оцінює відповіді: правильна, грамотно сформульована відповідь — 11 балів; змістовне, грамотно сформульоване питання — 9 балів).

IV. Фізкультхвилинка

(Учні виконують фізичні вправи під музику. У проведеної цієї частини уроку бере участь учитель музики).

Ми берізки і кленці,
В нас тоненькі стовбурці.
Ми в стрункі стаєм рядки,
Виправляємо гілки.
Ледь зіп'явшись з корінців,
Дістаєм до промінців.
Ми стискаєм їх вогонь
В зелені своїх долонь.
Хилять свіжі вітерці
Вліво, вправо стовбурці,
Ще й верхівки кожен ряд
Нахилила вперед, назад.

V. Основна частина уроку (продовження)

1. Поміркуйте.

(Учитель пропонує кожній групі речення, записані на папері. Командири надають слово для відповіді членам своїх команд).

1. Ти побачив зламане деревце. Як вчиниш?
  2. Діти бігають влітку по клумбі. Як ти вчиниш?
  3. Замисліться над змістом речення: «Хто посадив деревце, поставив собі за життя чудовий зелений пам'ятник на віки.».
  4. Замисліться над змістом речення: «Хто жорстокий до всього живого, той не може бути доброю людиною.».
  5. Замисліться над змістом речення: «Якби усе в світі було однакове, не було б краси.».
- (Найбільша кількість балів — 8).

2. Гра «Естафета».

Проводиться з метою перевірки знання учнями органів рослин. (Журі бере до уваги швидкість, дис-

ципліну під час роботи групи і правильність відповіді; найбільша кількість балів — 10).

3. Інформаційні повідомлення про рослини від кожної групи.

1) Дуб (малюнок) належить до родини букових. Листки у нього з лопатами, плід — жолудь. Росте дуже повільно: спочатку (до 80 років) — у висоту, а пізніше — у товщину.

Любить світло. Доживає до 400–1000 років, має високоякісну деревину, яка відзначається міцністю, довговічністю.

2) Каштан (малюнок) — одне з найулюбленіших дерев українців. Стовбур у нього міцний, сильний. Широке крилате гілля високо піднялося до сонця. Але особливо чарівний каштан восени, коли його широке листя вкривається жовто-багряними кольорами. Коли сходить сонце, воно ніби позолотою вкриває всі дерева. І від дотику ласкавого сонечка починають падати на землю темно-зелені кульки з гострими колючками. А весною каштан квітне незвичайними білими, високими, ніби свічки, квітами.

Квіти, листки і плоди каштанів мають цілющі властивості.

3) Загадка:

В них багато є роботи,
Хоч стоять вони весь час.
Від дощу чи від спекоти
Захистять, врятують нас.
Не лягають спати ніколи,
На ногах вони одвік,
Не бояться плину рік,
Ні завій, ні вітру реву.
Хто ж вони такі?

(Дерева)

4) Калина (малюнок) — вірна супутниця нашого життя і побуту. Калина і Україна нероздільні. Червоні плоди калини стали символом мужності людей, які віддали своє життя і кров за рідний край. Насінина калини схожа на серце.

За хатинами в садочку,
У зеленому віночку
Та в червоних намистинах
Стала, наче молода.
І збігаються всі діти,
Щоб на неї поглядіти.

За намисто кожен — смик,
Та й укине на язик.
Зветься ця рослина —
Червона калина.

Калиною прикрашають коровай, бо це символ краси, вірності. Ми знаємо, наскільки цілющі властивості калини. Не було в народній медицині корисніших ліків від застуди, ніж калиновий чай.

5) У народі кажуть: «Без верби й калини нема України».

Верба — одне з найулюбленіших дерев нашого народу. Навесні чарує око ніжний цвіт верби. Верба росте біля води. Вербова гілочка — дороговказ до води. Цим часто користуються ті, хто копає криниці, шукаючи для них місце. З верби плетуть кошики.

Українці здавна вважають вербу священним деревом. На вербну неділю вербу освячували в церкві, а потім несли додому і легенько били всіх, промовляючи: «Не я б'ю, верба б'є, за тиждень — Великдень!» Вербу використовують при різних захворюваннях.

VI. Музична частина уроку (проводить учитель музики).

Розучують одну з пісень: «Ой у лузі червона калина похилилася», «Ой вербо, вербо», «На калині».
(Перерва 10 хвилин).

VII. Основна частина уроку (продовження)

1. Гра «Яка це рослина?»

Флора показує малюнки різних рослин учням, діти хором відповідають.

Далі Флора розповідає цікавинки про квіти на тему:

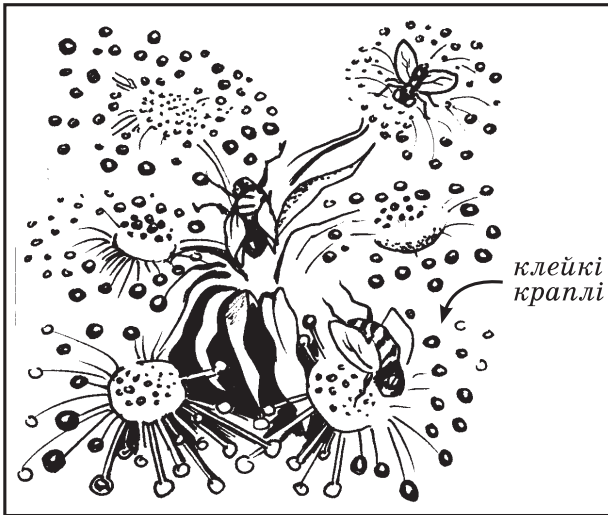
«Яка це квітка? Чому вона так називається?»

Незабудка — так її назвали, цю дрібненьку, блакитну квітку. Подивись на неї, в її блакитні очки — то ніколи не забудеш.

Кульбаба — ця квітка зазнає дивних перетворень: жовтеньке сонечко перетворюється на маленьку білу кульку, яка нагадує бабусю з сивою голівкою. Перша частина назви цієї квітки — «куль» взята від слова кулька, а друга частина — «баба» походить від слова бабуся. Ось і вийшло — кульбаба.

Малина — майже всі ви знаєте кущ, який дарує нам цю ягоду. Вона рожева і ховається під зеленими листочками. На кущі її завжди рясно. А назва пішла від слова малинова (рожева) ягода — малина.

Росичка — рослина, яка живиться комахами. Вона ловить їх за допомогою особливих щупалець, на кінцях яких розташовані краплі з клейкою речовиною.

2. Малювання.

Від кожної групи один учень-художник підходить до Флори. Витягує назву рослини, бере альбомний аркуш паперу, кольорові олівці і малює ту рослину, що вибрав.

(За правильно намальовану рослину — 9 балів).

3. Тестові завдання.

Поки діти-художники малюють, інші отримують завдання-тести. Всі в групі думають, а записує один. Пишете, яка група і передає в журі. Правильна відповідь — 11 балів.

1) Чому ліс називають природним багатством?

Тому, що він:

- а) дає будівельний матеріал;
- б) стримує сильні вітри;
- в) очищає повітря;
- г) у лісі живуть дикі звірі.

2) Яка природоохоронна робота ведеться у нашій державі?

- а) створено Червону Книгу України;
- б) будуються повітроочисні споруди;
- в) вирубуються ліси в Карпатах;
- г) створено заповідники.

3. Яка природоохоронна робота ведеться у заповідниках?

- а) заборонено полювати на звірів, птахів;
- б) заборонено підгодовувати диких звірів;
- в) не можна вирубувати дерева;
- г) дозволено виловлювати метеликів;
- д) заборонено зривати трав'янисті рослини.

(Відповіді на тестові завдання передаються в журі).

4. Слово вчителя.

Охорона природи повинна посідати важливе місце в житті кожної людини. Охорона природи — це раціональне використання природних ресурсів, бережливе ставлення до рослинного та тваринного світу. Людина постійно завдає природі шкоди.

Подумайте, чи буде гірше природі, якщо, збираючи горіхи, ви зламаєте кілька гілочок, просто так зірвете 2–3 гарненькі квіточки, піймаєте одного-єдиного метелика?

Так, природі буде гірше! Кожна зламана гілка, кожна зірвана квітка, кожен пійманий метелик — це маленька рана, завдана природі. І якщо одну рану завдаси ти, другу — твій товариш, третю, четверту, п'яту — хтось іще, то що ж станеться з природою?

Природі важко залікувати навіть найменші рани. А що ж тоді можна сказати про великі рани, які наносяться природі? З давніх-давен люди займалися господарством. Будували міста і села, шосейні дороги й залізниці, обробляли поля. Все це необхідно людині, але часто, щоб побудувати місто, прокласти дорогу чи зробити нове поле, люди знищують ліси. Багато дерев вирубують, щоб отримати деревину. З кожним роком на нашій планеті стає дедалі менше лісів. Зате все більше забруднюються повітря, ґрунт, водойми. А всі знають, що вода і повітря необхідні для життя рослин, тварин і людей.

Багато рослин, які раніше зустрічалися часто, зараз стали рідкісними. Вони занесені до Червоної Книги. Ця книга називається так тому, що червоний колір — сигнал небезпеки.

Подумайте всією групою, що ви зможете зробити зараз для того, щоб врятувати рослини від ран великих і малих.

(Якщо пропозиції розумні і записані грамотно зв'язною мовою, команда одержує 12 балів).

Оголошується конкурс на кращого читця віршів про рослину.

5. Конкурс на кращого читця.

(Виразно прочитаний вірш потрібного змісту — 10 балів).

Учні читають вірші.

1. Не хочу. А. Костецький (Читанка 3 (2), 2001 р., с. 140).

2. Червона калино, чого в лузі гнешся. І. Франко (Читанка 3 (2), 2001 р., с. 137).

3. На калині (пісня). А. М'ястківський (Читанка 3 (2), 2001 р., с. 55).

4. Конвалія. Леся Українка. (Читанка 4 (3), 1993 р., с. 276).

5. Зламана гілка. А. Бортняк (Читанка 4 (3), 1993 р., с. 74).

6. Музична пауза.

Дівчата виконують танець «Вальс квітів».

7. Поради бабусі Олени.

До нас завітала бабуся Олена. Вона добре розуміється на лікарських рослинах. Хоче навчити вас збирати їх правильно.

— Діти, назвіть лікарські рослини, які ви знаєте.

— Під час збирання лікарських рослин квітки, листки та корені складайте окремо. Листя збирайте перед півднем, корені можна збирати до пізньої осені.

— Плоди слід збирати дозрілими. Не можна сушити рослини на сонці.

— Не зривайте всі рослини, певну кількість лишайте для наступного розмноження.

— Природні запаси багатьох лікарських трав катастрофічно зменшуються. Тож пам'ятайте: частину рослин обов'язково треба залишити.

Ознайомлю вас з найбільш поширеними лікарськими рослинами (показує подорожник, ромашку лікарську, різні види м'яти, кульбабу). Приготувала в термосі запашний чай з м'яти. Пригощу і вас наприкінці уроку.

8. Практичне завдання.

Учні розповідають про ту квітку, що посадили: яка це квітка, яким способом розмножили, як будуть доглядати.

VII. Фізкультхвилинка

(вправи під вірш «Липка»).

VIII. Читання

1. Казка В. Сухомлинського «Пурпурова квітка».

Учні читають казку і готують діалог з 3—4 реплік.

Оцінюється в 10 балів.

2. Казка В. Сухомлинського «Краса, Натхнення, Радість і Таємниця».

Учні читають казку вголос «ланцюжком» — по одному від кожної групи. Розмірковують над питаннями разом, а хтось один відповідає.

Правильне виразне читання і ґрунтовна відповідь оцінюється в 11 балів.

IX. Малювання

1. Робота в групах.

Учитель малювання запрошує підійти командирів груп і взяти альбомний аркуш паперу, на якому зроблені контури певної рослини: вона обов'язково є на дошці.

Кожний учень групи малює ту рослину, контури якої командир взяв у вчителя. Учні допомагають один одному.

(Звучить пісня «Смерека» у виконанні М. Гнатюка).

2. Виставка малюнків.

X. Підсумки уроку

Члени журі доповідають, яка група була

- найрозумнішою;   — найдружнішою;
— найактивнішою;   — найкмітливішою;
— найспокійнішою;   — найспостережливішою.

А також кількість балів, що заробив кожен учень.

XI. Домашнє завдання

У підручнику, с. 129—131, відповідати на запитання.

Учитель і дівчинка читають Молитву.

1. Боже Великий, Єдиний!
Нам Україну храни,
Волі і світу промінням
Ти її осіни,
Світлом науки і знання
Нас усіх просвіти,
В чистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости.
2. Молимося, Боже Єдиний,
Нам Україну храни,
Всі свої ласки, щедроти
Ти на люд наш зверни!
Дай йому волю, дай йому долю,
Дай доброго світа,
Щастя дай, Боже, народу
І многії, многії літа.

(О. Кониський)

Пурпурова квітка

Серед ночі розпустилась Квітка. Розпрямились ніжні пурпурові пелюстки. Народилась нова квітка. Вона була ще не дуже гарна, бо пелюстки не зовсім розпрямились, а один то й зовсім залишався прим'ятим.

Квітка подивилась на зірки, що мерехтіли в небі, стрепенулась і прошепотіла:

— Уже світає. Треба показатись Сонцю у всій красі. На нас, на пурпурові наші пелюстки буде дивитися увесь світ.

Пелюстки затремтіли. Прим'ята пелюсточка розпрямилась. На пурпурове тло впала краплина роси, здригнулася і теж стала пурпуровою, заграла переливами пурпурових барв.

— Дивіться, — сказала Квітка пелюсткам, — навіть небо на сході стає пурпуровим. Це від нашої краси. Увесь світ буде пурпуровим.

І Квітка застигла в чеканні.

Та пурпурове небо блідло, червоніло, потім стало рожево-блакитним.

Квітка троянди здивовано озирнулася. Вона побачила зелене дерево, а на ньому — білу свічку.

— Ти хто? — запитала Квітка.

— Я каштан, Квітка каштана.

— А чого ти не пурпурова? Чому ти біла, небо — блакитне, дерево — зелене?

— **Якби в світі все було однакове, не було б краси,**— відповіла Квітка каштана.

(В. Сухомлинський)

Краса, Натхнення, Радість і Таємниця

Пішов маленький Хлопчик до лісу. По дорозі зустрів Діда, що повертався з лісу. Старий був зморений, але радісно посміхався.

— Чого Ви радієте, Дідусю? — запитує Хлопчик. — Мабуть, у лісі є щось дуже хороше?

— Так, Хлопчику, у лісі є Краса, Натхнення, Радість і Таємниця. Я їх побачив і мені захотілось жити ще багато-багато років.

Хлопчик побіг до лісу. Подивився навколо себе. Все красиве: і дуб могутній, і ялинка ошатна, і верба плакуча, й береза білокора, а найкрасивішою Хлопчикові видалася маленька квіточка фіалки. Вона підняла поверх трави свою синю голівку з фіолетовим очком, яке запитливо поглядало на Хлопчика.

— Це Краса, — прошепотів Хлопчик. Прислухався і почув далеко-далеко тиху пісню горлиці: тур... тур... І в ту ж мить згадались Хлопчикові ласкаві й добрі материнські руки. Захотілось заспівати пісню про маму.

— Це Натхнення, — прошепотів Хлопчик. Ще уважніше подивився Хлопчик навколо. Яскраво сяло сонечко, високо в синьому небі літали птахи, до самого обрію пливли зелені хвилі лісу.

— Як добре, що я все це бачу й відчуваю, — подумалось Хлопчикові. — Світ — це Радість, жити — це Радість. — А де ж Таємниця? — Довго, дуже довго придивлявся й прислухався Хлопчик, але Таємниці не помітив.

Пішов Хлопчик до лісу і наступного дня. Знову назустріч Дід. Розповів Хлопчик, як він відкрив для себе Красу, Натхнення і Радість, а ось Таємницю — не довелось.

— Дідусю, а де ж Таємниця?

Старий загадково посміхнувся й відповів:

— От доживеш до сивого волосся — тоді й зрозумієш Таємницю.

(В. Сухомлинський)

1) Чому Хлопчик не помітив Таємницю?

2) Кому відкриваються Таємниці Природи?

УРОК 23

Тема уроку. Тварини в природі. Як розрізняють тварин. Тварини — живі організми.

Мета уроку: формувати уявлення про значення тварин у природі і цінність їх для людей, про види тварин, про особливі ознаки тварин; уміння розрізняти тварин одного виду і кількох видів; формувати вміння міркувати за аналогією, порівнювати; виховувати оцінне ставлення до власних вчинків та вчинків інших людей у ставленні до природи.

Обладнання: 1. У кожного на парті: підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, ручка, кольорові олівці, аркуші паперу. 2. Тести для контролю й оцінювання знань і умінь учнів з нової теми.

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. Таблиці із зображеннями тварин. 3. Ілюстрації малюнків (окремо тварини по групах). 4. Завдання для перевірки домашньої роботи.

Повинні знати

- про значення тварин у природі;
- про цінність тварин для людей;
- види тварин;
- про особливі ознаки тварин.

Повинні вміти

- розрізняти тварини одного виду і кількох видів;
- міркувати за аналогією;
- порівнювати, робити висновки;
- спостерігати, узагальнювати.

На переносній дошці: віршик для фізкультхвилинки, алгоритм виконання самостійної роботи.

Хід уроку

I. Організація класу

1. Поетична хвилинка.

(Учні читають вірш М. Сингаївського «Дощ із краплі починається»).

Все — із доброго чи злого —
Починається з малого.
Листя виростає з листочка,
З нитки витчється сорочка.
З пагінця чи бруньки — гілка,
З гілки — дудочка-сопілка.
Хліб — з маленької зернини,
Дощ — із чистої краплини.
Навіть річечка-ріка
Починається з струмка.
День турботою почнеться,
Все довкола усміхнеться.
Проганяй мерщій дрімоту —
І рукам давай роботу.
І роби невтомно, вміло,
Хоч мале, та добре діло.

2. Бесіда з учнями.

Для чого вірш вам прочитали? Так, нагадали, щоб ви *проганяли дрімоту*, працювали *невтомно і вміло*, бо все..... (*починається з малого*). І нам слід робити хоч мале та..... (*добре діло*).

II. Підсумки фенологічних спостережень за тиж- день

1. Повідомлення синоптиків та прогностиків.

1. Синоптики повідомляють про свої спостережен-
ня за тиждень, учні записують у щоденниках.

2. Прогностики знайомлять дітей з прикметами
зими.

1) Хмари ідуть проти вітру — на сніг.

2) Вночі іній — вдень снігу не буде.

3) Кіт шукає тепло — буде сильніший мороз.

4) Горобці ховаються в укриття — на мороз або за-
метіль.

(Учитель пропонує учням перевірити ці прикмети
за тиждень і доповісти).

III. Перевірка домашнього завдання

1. Фронтальна перевірка домашнього завдання.

1) Гра «Естафета».

З'єднай назви рослин і органи, якими вони розмножуються:

мак	бульбами
смородина	листочками
картопля	цибулинами
полуниця	частками стебла
калина	кореневими паростками
підсніжник	насінням
кімнатна фіалка	вусами

(Виконують діти I ряду; діти II ряду перевіряють; діти III ряду оцінюють).

2) Закресли неправильні судження:

- Корінь вбирає із ґрунту воду.
- У плоді утворюються поживні речовини.
- Насіння захищає від пошкоджень плід.
- Стебло проводить воду від кореня до всіх органів.

— З листя утворюється плід.

(Один учень читає, а інші хором відповідають «так» або «ні»).

2. Робота в робочому зошиті.

Завдання на с. 43.

Заслуховуються доповіді 3—4 учнів з тем «Правила поведінки у лісі», «Як охороняти рослини».

3. Самостійна письмова робота.

Питання записані на дошці. Учні на окремих аркушах паперу дають відповіді, грамотно сформулювавши думку.

1 варіант

1. Як рослини захищаються від знищення тваринами і людиною?

2. Чому багато дикорослих рослин стали рідкісними?

3. Чи було б життя на Землі без рослин? Чому?

2 варіант

1. Чому в природі не зникають бур'яни?

2. Яке значення мають рослини для людей?

3. Що робиться для збереження рідкісних рослин у нашій країні?

4. Чим зможуть допомогти діти, щоб зберегти рослинний світ?

4. Чим зможуть допомогти діти, щоб зберегти рослинний світ?

Алгоритм виконання — на переносній дошці.

Алгоритм виконання самостійної роботи

1. Читаєте питання.
2. Обдумуєте відповідь, формулюєте речення.
3. Пишете речення під тим номером, під яким було питання.
4. Не знаєте відповіді, пишете номер, рядок пропускаєте.
5. Готуєте відповідь на наступне питання.
6. Працюєте тихо, вдумливо і самостійно.
7. Закінчивши роботу, вкладіть аркуш у робочий зошит і здайте.

IV. Мотивація навчальної діяльності

(Тема, таблиця «повинні знати і повинні вміти» з самого початку уроку закриті, а план поступово записує вчитель на дошці).

1. Бесіда з учнями.

Жива природа — це хто?:...,...,... (*рослини, тварини, люди*). Сьогодні почнемо вивчати тих, «хто їсть без ложки». Так, тварин. Що ви знаєте про них? Молодці, знаєте дещо, але далеко не все. Отже, ваші знання слід доповнити, упорядкувати, уточнити. Скажіть, будь ласка, а для чого нам треба знати якнайбільше про тварин? Виділяю тільки ті міркування, що заслуговують на увагу:

- все в природі взаємопов'язане, і від тварин залежить життя рослин, людей та інших тварин;
- треба навчитись розрізняти тварин, бо вони — брати наші менші;
- хочеться знати, як людина може використати тварину, не завдаючи їй шкоди.

(Відкриваються записи, які сформульовані під рубриками: повинні знати і повинні вміти — див. таблицю).

Учитель пропонує учням певні формулювання, а учні допомагають скласти план вивчення нової теми:

1. Тварини — частини живої природи.

2. Спільні і відмінні ознаки тварин.
3. Як різняться тварини?
4. Особливі ознаки тварин.
5. Чим живляться тварини?
6. Які почуття викликають у вас окремі тварини?

2. *Слово вчителя (з використанням малюнків).*

Поруч з людиною завжди живуть тварини: кошенята, веселі папуки, казковий світ рибок, кумедні пуценята — скільки радості вони нам приносять! А як приємно зустрінися з білочкою, соловейком, їжачком у природі! Живуть тварини скрізь: у воді, на суходолі, в повітрі, у людини і в лісах — їх можна побачити всюди. Людина спостерігає за тваринами, вивчає їх, використовує для своїх потреб. Між рослинами і тваринами багато спільного. Що спільне у них? Так, тварини теж дихають, їдять, ростуть, розмножуються, умирають і народжуються.

Значить, тварини — це є частина..... (*живої природи*). Всі об'єкти живої природи між собою взаємопов'язані. Рослини готують їжу для тварин, яку ті самі не можуть приготувати. А чим рослини відрізняються від тварин? Так, рослини, на відміну від тварин, не можуть активно рухатись і, звичайно ж, мають зовсім іншу будову.

А тварини? Чи всі вони однакові? Ось вони перед вами, точніше, ілюстрації тварин. Що у них спільного: всі тварини — об'єкти живої природи, добувають собі їжу, мають спільне у будові тіла. На відміну від людини, вони...,... (*не розмовляють, не мислять*). А як різняться тварини? Тіло одних покрите шерстю, других — пір'ям, а у інших — лускою. Тварини використовують різні способи пересування: одні з них бігають, другі — літають, а інші — плавають чи повзають.

І місце проживання у тварин різне: одні живуть у воді, другі на землі, інші — у землі. А деякі тварини частину свого життя проводять у воді, а частину — на суходолі. По-різному і живляться тварини: одні їдять рослинну їжу, другі — тваринну, а інші вживають і ту, й другу.

Отаким різноманітний, багатий і цікавий світ тварин!

За своїми зовнішніми ознаками, місцем життя і способом харчування на кого більше схожі тварини — на рослини чи людей? Тому ми частенько і говоримо: тварини — брати наші менші; ми відповідальні за тих, кого приручили. Людина до більшості тварин ставиться з любов'ю і ласкою, як і належить старшому до братів менших. Наведіть приклади із казок, життя, коли людина з ніжністю, ласкою ставиться до тварин, особливо до пташок і приручених тварин.

Ось як сказав поет Д. Павличко у вірші «Птиця»:

Тріпоче серце спійманої птиці.
В руках моїх не чує доброти.
— Я дам тобі водиці і пшениці.
Моя пташино, тільки не тремти!
— Хіба потоки загубили воду,
Хіба в полях уже зерна нема?
Пусти мене, мій хлопче, на свободу.
І все, що треба, я знайду сама.
— Я ж лагідно тебе тримаю, пташко,
В своїх руках, легеньких, як вітрець.
Хіба неволя це? Хіба це важко —
Від мене взяти кілька зеренець?
— Пусти мене! Мені, дитино мила,
Дорожча воля, ніж зерно твоє!
Страшна, хоч навіть лагідна, та сила,
Яка розкрити крилець не дає!
— Лети! Співай у небі гомінкому;
Хоч і маленький, зрозумів я все.
Моя рука ніколи і нікому
Ні кривди, ні біди не принесе!

Як не ласкаво, ніжно, добре поводиться хлопчик з птицею, вона все одно хоче... (чого? Продовжують діти).

V. Фізкультхвилинка

(На переносній дошці записаний віршик).

Бігли, бігли по доріжці
І втомились наші ніжки.
Ми присядем і підскочим,
Танцювати ніжки хочуть.
Бігли, бігли по доріжці
І втомились наші ніжки.
На травичку ми лягли,
Ніжки, ручки простягли.
Вже спочили наші ніжки,
Пострибаємо ми трішки.
Пострибаєм, пострибаєм
І в долоні поплескаєм.

VI. Закріплення і узагальнення знань і вмінь

1. Робота з підручником.

Учні читають вдвох по абзацах: учні I ряду — с. 131, II ряду — с. 132, III ряду — с. 133.

Завдання: розповісти те, про що вчитель не розповідав.

2. Загадки про тварин.

Доведи, що твоя відгадка правильна.

1) Коло бабусі сидить у кожусі,
Проти пічки гріється, без водички миється.

(*Котик*).

2) Я веселенький звірок:

Плиг з ялинки на дубок. (*Білка*).

3) Дивний звірок, круглий, мов клубок.
Голки стирчать. Спробуй узять. (*Їжак*).

4) По полю, по лісу гасає,
Овечок хапає та всіх лякає. (*Вовк*).

5) Я — вухастий ваш дружок,
В мене сірий кожущок,
Куций хвостик, довгі вуса.
Я усіх-усіх боюся. (*Заєць*).

6) Стрункий, швидкий, роги гіллясті.
Пасеться весь день. Хто це? (*Олень*).

7) Вірно людям я служу,
Їм дерева стережу.
Дзьоб міцний і гострий маю,
Шкідників ним здобуваю. (*Дятел*).

8) Є крила, а не літаю,
Ніг немає, а не доженеш,
Є голова, а шиї немає,
Очі є, а брів немає,
Рот є, а не говорить.
Без ніг, а далеко ходить. (*Риба*).

9) Дивний ключ у небі лине.
Не залізний, а пташиний.
Цим ключем в осінній млі
Відлітають... (*журавлі*).

10) Не звір, не птиця, а ніс — як спиця. (*Комар*).

11) Повний пень черешень. (*Бджоли у вулику*).

12) Сіренький, моторний, на соняшник сів,
Надзьобався добре й далі полетів. (*Горобчик*).

3. Поміркуємо разом.

Заець їсть трав'янисті рослини, а його може з'їсти вовк. То виходить, що вовк вживає в їжу і рослини? Значить, що є спільне у живленні тварин? (Малюнок).

VII. Контроль і оцінка якості засвоєння

1. Гра «Хто зайвий? Чому?».

Учитель показує малюнки із зображеннями кількох тварин, а учні повинні відгадати (і пояснити), хто з них зайвий:

- ведмідь, сова, білка, заець;
- лисиця, їжак, орел, вовк, корова, вуж;
- ведмідь, їжак, заець, вовк;
- лисиця, їжак, сова, ластівка, ведмідь, орел, щука.

2. Гра «Хто це?».

Учень таємно вибирає тварину, голосно розповідає про неї все, що знає, не називаючи її. Інші намагаються вгадати, про кого йде мова.

3. Тести.

- 1) Які переваги мають тварини над рослинами?
а) живляться; б) дихають; в) активно рухаються.
- 2) Чим відрізняються тварини від людини?
а) будовою; б) способом живлення; в) способом спілкування.
- 3) За якими ознаками тварини подібні до інших організмів?
а) способом живлення; б) дихають і ростуть;
в) будовою; г) народжуються і вмирають.
- 4) Хибні твердження заміни правильними.
а) Тварини живуть тільки на суходолі.
б) Всі тварини живляться тільки рослинною їжею.
в) Особливими ознаками тварин є те, що тіло їх покрите шерстю.

VIII. Підсумки уроку

Учитель пропонує учням дати власну оцінку уроку; називає і пояснює кількість балів, яку набрав кожен учень.

ІХ. Домашнє завдання

1. У підручнику: статті на с. 131—133, прочитайте три рази, дайте відповіді на питання.

2. Намалюйте улюблену тварину, придумайте загадку про неї; вивчіть одне прислів'я (чи загадку) про тварину.

УРОК 24

Тема. Різноманітність тварин у природі.

Мета: розширити поняття *звірі, птахи, комахи*; сформувати елементарні поняття *риби, земноводні, плазуни*, вміння розрізняти тварин цих груп; сформувати вміння визначати істотні ознаки тварин, знаходити зайвий об'єкт серед їх сукупності, класифікувати, розвивати уяву; виховувати допитливість, пізнавальний інтерес, прагнення дітей до самовираження і самореалізації у пізнавальній діяльності.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, ручка, кольорові олівці, сигнали — 333, числа від 4 до 12 (бали), малюнки тварин. 2. У вчителя: «Заморочки» із торбинки, картки-малюнки тварин різних груп; малюнки снігура, лелеки, страуса, кита. 3. Магнітофон, аудіо касети з записами: голоси птахів, пісня «Лелеки» у виконанні П. Дворського. 4. На плакаті: ілюстрації малюнків різних тварин. 5. Підручник.

Оформлення дошки: 1. Тема, мета уроку. 2. Ілюстрація «Групи тварин»: I. Малюнок комахи (*Комахи*). II. Малюнок риби (*Риби*). III. Малюнок жаби (*Земноводні*). IV. Малюнок лисиці (*Звірі*). V. Малюнок горобця (*Птахи*). VI. Малюнок вужа (*Плазуни*). (Під назвою кожної групи залишається місце для наступних записів). 3. Кросворд «Лисичка», ребус. 4. **Словничок** (заповнюється поступово).

На переносних дошках: віршики для фізкультхвилинки; вірш «Ліс» М. Підгірянки.

Хід уроку

I. Мотивація навчальної діяльності

1. Слово вчителя.

Ранок стукає в віконце.
«Час вставати», — каже сонце.
І промінчиком лоскоче —
Привітатись першим хоче!

Як знайомих я зустріну,
Посміхнусь їм неодмінно!
Гарний настрій принесе
«Добрий день» чи «Здрастуйте».

Дозвольте нагадати вам вірш Л. Забашти «Людина починається з добра»:

Сказав мудрець:
— Живи, добро звершай!
Та нагород за це не вимагай.
Лише в добро і вищу правду віра
Людину відрізня від мавпи і від звіра.
Хай оживає істина стара:
Людина починається з добра!

Діти, будьте справжніми людьми по відношенню до братів наших менших. А щоб проявляти до них своє добре ставлення, непогано б знати про них більше.

Красивий довгоносий птах
Їсть ящірок, мишей, комах.
З людьми лелеки давні друзі.
І люди люблять... (*чорногузів*).

3. Бесіда з учнями.

Подивіться на малюнок (лелеки). Що ви знаєте про цього птаха? А чому він любить поласувати жабами, ящірками? А чи чули ви, як вони співають? А як по-іншому українці називають лелек? І скільки таких питань про будь-яку тварину виникає у вас? Цікаво вчитись? Звичайно!

(Учитель вмикає записи голосів птахів). Можете розпізнати, чий це голос? Спробуйте прислухатись, вслухатись у голоси природи.

II. Підсумок фенологічних спостережень

Шановні синоптики! Закінчується зима. Будьте готові підбити підсумки спостережень за зиму. (Учні повідомляють про результати дослідів, роблять висновки).

III. Перевірка домашнього завдання

1. Вікторина.

Учні читають загадки, прислів'я про тварин, показують малюнки. Учитель називає імена найкращих художників.

2. Гра «Ти мені, а я тобі».

Учні сідають парами один навпроти одного, задають по черзі запитання, дають відповіді, оцінюють. (Через 5 хвилин діти показують оцінки за відповіді).

Три пари учнів демонструють діалог перед всім класом. Інші учні оцінюють їх відповіді.

IV. Ознайомлення з темою, метою уроку

Учні ознайомлюються з темою уроку і разом з учителем формулюють мету його проведення.

1. Пояснення нового матеріалу.

Ось перед вами ілюстрації тварин, які вони різні. Є такі ознаки, за якими тварин розподіляють на групи.

Наприклад, всі жуки, метелики, мухи, коники мають твердий покрив. Для пересування вони використовують шість лапок. Цих тварин називають *комахами*.

У водному середовищі дуже поширені *риби*. Вони рухаються за допомогою плавців. Їх тіло вкрите слизькою лускою. Дихають вони розчиненим у воді киснем.

Деякі тварини частину свого життя проводять у воді, а частину — на суходолі. Тому їх називають *земноводними*. До таких тварин відносять, наприклад, жаб. Вони мають слизьку шкіру, за допомогою якої можуть добувати із води розчинений у ній кисень. На суші земноводні дихають легенями.

Цікавий спосіб пересування у таких тварин, як вуж, гадюка, ящірка. Вони плазують з місця на місце. Через це їх назвали *плазунами*. Шкіра цих тварин вкрита сухими лусочками.

Тіло *птахів* вкрите пір'ям. Майже всі вони можуть літати. Птахи розмножуються за допомогою яєць, які вкриті твердою шкаралупою, що складається з вапняків.

Всі *звірі* годують своїх малят молоком. Тіло майже всіх звірів має волосяний покрив. Яке гарне хутро у лисиці, ведмеда або kota! Звичайно, бувають різні виключення.

Скажіть, страус — це птах чи звір? Так, це птах, хоча він не літає, але тіло його вкрите пір'ям і він розмножується яйцями. А це істотні ознаки. Кит не

має волосяного покриву, але це звір, бо кити годують своїх малят молоком. Отже, тварин розподіляють на різні групи не за однією ознакою, а за кількома істотними.

Чи не замислювались ви над питанням: чому тваринний світ такий різноманітний? Про це існують декілька легенд.

2. Виступи учнів.

(Як мати стала зозулею (легенда).

Бусол. Легенда. Читанка, 3 (2) клас, Київ «Освіта», 2001 р.).

3. Розповіді про тварин.

Учні виступають із заздалегідь підготовленими цікавими розповідями про тварин.

4. Хвилинки-цікавинки.

а)

Снігурі

Подивися — у дворі
в чорних шапках снігурі.
Ще й червоні фартушки
одягли собі пташки.
Значить, сніг і холоди
наближаються сюди.
Снігурами через те
їх тепер ви і звете.

Жив собі снігур. Захотілося йому до сонця долетіти. Вирушив у дорогу. Подивилось сонце на сміливця — здивувалося. Як посмів земний птах до небесного світила дістатися!

Виставило сонце свої вогняні стріли, запалило груди снігуреві. Не пустило вище. З тих пір снігурі червоні груди мають.

б)

Глянь, до нас, хоч дальня путь,
Бусол з Африки прибув.
Іде бузько — чалап-чалап,
Спритно ловить дзьобом жаб.
Чорногуз летить на став,
Може — рибний день настав?
Бусень діточкам обід
Носить у гніздо як слід.
Наш лелека у блакить
В теплий вирій відлетить.

Лелека — великий і дуже красивий птах. Оперення в нього сніжно-біле, лише кінчики крил блискучого чорного кольору. Довга витягнута шия, червоний дзьоб і високі червоні ноги надають чарівної краси, гордовитості. Лелеки живуть поряд з людьми, гніздо в'ють на дахах або на деревах, але обов'язково близько до людей.

V. Фізкультхвилинка

- 1) Віконце ми відкрили,
Повітря запросили
До нашої кімнати
У гості завітати.
- 2) З далекого краю
Лелеки летіли,
А у одного лелеченьки
Крилоньки зомліли.
Висотала силу
Чужина проклята.
Візьміть мене, лелеченьки,
На свої крилята.

VI. Закріплення знань і вмінь

1. Робота з підручником.

С. 133–138. Учні читають статті підручника, відповідають на запитання, використовуючи малюнки.

(Після опрацювання статей учні заповнюють на дошці *Словничок*, проставляють проти кожної групи тварин її істотну ознаку).

2. Робота в зошиті.

Завдання на с. 44, № 1. Учні працюють всі разом, допомагають один одному.

3. Поетична хвилинка.

(Учитель читає вірш М. Підгірянки «Ліс»):

Шумить верхами буйний ліс —
Дуби, берези, буки.
Співає сойка, свище дрізд,
І воркотять голубки.
Стрибає білка по верхах,
Дітей зозуля кличе.
Вітрець шепоче в галузках,
З ярку потік музиче.
Цілує сонечко листки
У ніжній, теплій ласці,
Гриби наділи шапочки —
Так само, як у казці.

Учні уважно слухають, запам'ятовують, про яких тварин написано у вірші, до яких груп треба їх віднести і чому.

Учитель, використовуючи записаний вірш, звертає увагу на те, як поетеса образно описує пісні птахів: *співає, свище, воркотять, кличе*.

Отже, кожна пташка співає по-своєму. Послухайте записи голосів птахів.

4. Складіть речення.

(Учні складають речення про співи птахів):

горобці... (*цвірінькають*), соловейка... (*трелі*), сорока... (*скрекоче*), вівсянки... (*співають*), іволги... (*пересвистуються*).

VII. Контроль і оцінювання знань і вмінь учнів

1. «Заморочки» з торбинки.

Учитель тримає в руках торбинку, учні витягують назву тієї чи іншої тварини, розповідають про неї, називають групу, до якої належить тварина, вибирають відповідний малюнок.

Наприклад, учень витягує який-небудь предмет, на якому написано: *кіт*. Знаходить на столі малюнок кота, показує дітям, називає — це звір, тому що тіло вкрите шерстю і вигодовує малят молоком. Записує в групу: *звірі*.

У торбинці може бути 8—10 «заморочок» (залежно від часу).

Найвища оцінка — 10 балів.

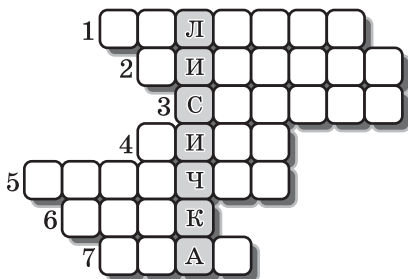
2. Кросворди.

Заєць, вовк. До якої групи ці тварини належать? Чому?

Другий кросворд «Лисичка». Треба вписати назви тварин.

Шість учнів допомагають учителю. Вони отримують малюнки тварин і пропонують загадку чи

розповідають про неї, а інші учні відгадують і вписують назву у потрібні клітинки.

Діти одержують малюнки: лисичка, сорока, риба, гусочка, вовк, їжак.

Найвища оцінка — 10 балів.

VIII. Підсумок уроку

Який вид роботи вам найбільше сподобався? Чому? Як би ви хотіли провести наступний урок?

Учитель оцінює роботу кожного учня.

IX. Домашнє завдання

Наступний урок буде уже весняної пори, настане календарна весна. Спостерігайте, які зміни відбулись у природі — живій чи неживій.

1. У підручнику прочитайте с. 133–138.

2. Виконайте завдання на с. 138, рубрика «Спостерігай», та на с. 137, рубрика «Практична робота» (усно).

Учитель пропонує учням (за бажанням) підготувати матеріал про будь-яку тварину, розповісти про неї цікаві речі.

УРОК 25

Тема. Чим живляться тварини. Ланцюги живлення.

Мета: формувати поняття *рослиноїдна*, *хижа* і *всєїдна* тварини, вміння розрізнати тварин за способом живлення; поглибити поняття *ланцюги живлення у природі*; закріпити вміння складати найпростіші ланцюги живлення; формувати вміння аналізувати об'єкти природи, встановлювати взаємозв'язки між ними; виховувати бережливе ставлення до тварин на підставі осмислення цих взаємозв'язків.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, ручка, кольорові олівці, малюнок тварини, сигнали — числа від 4 до 12 (бали), текст вірша «Наш дивний світ» (на одній парті), чисті аркуші паперу. 2. Магнітофон, аудіокасети з записом голосів птахів, пісні «Щебетала пташечка» (укр. народна пісня), вальсу чи польки.

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. План розповіді про тварину. 3. Таблиці для запису видів тварин. Записані назви груп: а) Звірі. Птахи. Комахи. Плазуни. Земноводні. б) Рослиноїдні.

Хижі. Всеїдні. (Під назвою кожної групи залишається місце не менш ніж для 3-х наступних записів).

4. Малюнки різних тварин. 5. Ребус «Весняні місяці».

(береза + ень, квітка + ень, три «а» в «е» + ень)

6. Малюнок: (капусти, зайця, вовка). 7. На трьох плакатах: ланцюжки живлення. 6. Малюнок «Весна» з використанням предметів, що описані у вірші «Наш дивний світ».

На переносних дошках: № 1 — віршик для фізкультхвилинки; № 2 — план роботи на уроці.

Хід уроку

I. Організація класу

Перевірте один у одного порядок на партах.

Сьогодні ми будемо частіше, ніж будь-коли, працювати в парах. Це ваші пропозиції, і я виконую їх. Приготуйте обладнання для спільної роботи: підібраний вірш, розповідь, малюнок тварини, чисті аркуші паперу.

II. Мотивація навчально-пізнавальної діяльності

1. Слово вчителя.

Ви прокидаєтесь вранці, і починається новий день. А чи відомо вам, коли прокидається від сну природа? На Землі ранком року є перший місяць весни.

Спробуємо розбудити сонечко знайомою уже вам закличкою:

Вийди, вийди, сонечко,
На дідове полечко,
На бабине зіллячко,
На наше подвір'ячко,
На красиві квіточки,
На наші діточки.
Тут вони граються,
Тебе дожидаються.

Сонечко прокинулося, посміхнулося, і все навкруги стало оживати.

2. Поетична хвилинка.

(Дівчинка і хлопчик читають вірш, використовуючи малюнок).

Наш дивний світ такий, як казка:
Он в небі хмаронька пливе.
Тож бережи його, будь ласка,
Все в ньому гарне і живе.
Он квітка полум'ям палає,
І ясне сонечко блищить,
Чарівна пташечка співає,
Все в дивосвіт прийшло, щоб жить.

Щоб милуватися цією красою, берегти її, треба цей дивосвіт знати. Багато що ви уже знаєте: і про хмари, і про сонечко, і про рослини. А про тварин ми вивчаємо.

III. Повідомлення теми і мети уроку

Ознайомимось з темою уроку. Чи все вам зрозуміло? На цій переносній дошці записаний план уроку.

IV. Підсумки спостереження за зимовою погодою

1. Виступи синоптиків і прогностиків.

Закінчилася зима. Синоптики від кожної групи, підійдіть до стендів і підбийте підсумки, якою була зима:

— ясною, хмарною чи похмурою (залежно від кількості певних днів)?

— дощовою, сніжною чи сухою?

— які ще явища природи були взимку?

— якою була найвища і найнижча температура?

— що корисного зробили наші учні, які цікавинки в природі знайшли?

Прогностики доповідають, які прикмети підтвердилися, а які ні. Чому?

(На питання вчителя «Які три місяці весни?» синоптики приготували ребуси).

Синоптики наступної чергової групи, стежте за погодою, за змінами в природі весною.

Прогностики, ознайомте всіх з прикметами весни.

2. Поетична хвилинка.

Починається весна. Послухайте, як красиво про весну написали поети.

(Читають три учні: «Автор», Березень, Веснянка).

Березень

«Автор»:

Як ріка зламала кригу,
В берег вдарила з розбігу,—
Без вітрил і без весла
Припливла в човні весна.
Місяць березень до неї
Йде в березовій алеї.
Каже:

Березень:

— Вибач, що не зміг
Килим трав послати до ніг.
Розтопив не всі сніги,
Ще й залив низькі луги...
За недогляд не свари!
Квітку проліска бери!
Та й сідай на всюдихід —
Повезу, де схочеш!
Не забризкаєш чобіт,
Сукні не замочиш...

«Автор»:

Усміхнулася весна,
Цвіт взяла, зійшла з човна.
І від радості в беріз
Забриніли краплі сліз.

Веснянка:

А вже красне сонечко припекло, припекло,
Ясне — щире золото розлило, розлило!
На вулиці струмені воркотять, воркотять.
Журавлі курликають та летять, та летять.
(Олександр Олесь)

А цей вірш, діти, коли будете слухати, уявіть картини.

З весняних пісень

Веселиться земля, зеленіють поля,
Розвилися гаї і діброви;
Соловейко в саду тьохка пісню дзвінку;
Од квіток дух несеться чудовий.
А повітря легке і проміння палке
В серці мрії роєм підіймають,
І мов сила нова у грудях прибува,
І в душі якісь співи лунають.

Все збудилось од сну, зустрічає весну...
І розкішна природа України
У величній красі вабить погляди всі,
Наче личко вродливе дівчини.
(В. Самійленко)

Які картини уявили? Чому різні?

Прослухайте пісню «Щебетала пташечка» (звучить аудіозапис).

3. *Бесіда з учнями.*

Яке завдання у нас, знавців і любителів природи, зараз, у перші дні весни? Так, зустріти перелітних птахів. Що для цього треба зробити? Розвісити шпаківні, а цим самим врятувати рослинний світ.

Учні готують інформаційні повідомлення про птахів.

V. Перевірка домашнього завдання

1. *Фронтальна перевірка.*

1) *Гра «Хто більше».*

Називаємо тварин, які належать до групи *звірів*. Учні I ряду називають (раз, два, три), а учні інших рядів доповнюють. Потім називаємо *птахів* (починають учні II ряду) і, нарешті, *комах* (починають учні III ряду).

Учитель визначає команду-переможця (ряд, що назвав більше тварин).

2) *Розповідь про обрану тварину за планом.*

Учні розповідають один одному (взаємооцінювання).

План розповіді про тварину:

— Назва тварини.

— Розмір тварини (*велика, середня, мала*).

— Частина тіла тварини (*голова, тулуб, ноги, хвіст*).

— Чим вкрите тіло.

— Особливості зовнішньої будови тварини.

Учні показують кількість балів, набрану сусідом.

Учитель викликає до дошки трьох учнів. (Розповідають для всіх).

3) *Гра «Естафета».*

Змагаються учні трьох рядів: учні I ряду пишуть назви *комах*; учні II ряду — назви *звірів*; учні

III ряду — назви *птахів*. Учні останніх парт кожного ряду записують на аркуші тему (назву групи тварин). По сигналу починається гра: учні записують порядковий номер і назву тварини і передають аркуш уперед. Переможцем стає той ряд, учні котрого правильно і швидше за інших дадуть відповіді.

2. Робота в парах.

Учні називають один одному будь-яку тварину, її істотні ознаки і до якої групи вона належить.

Перед початком роботи вчитель і учень демонструють це перед класом:

— учитель показує малюнок із зображенням горобчика;

— учень дає відповідь: це птах, бо істотна ознака — тіло покрите пір'ям.

Потім навпаки: учень показує малюнок, а вчитель відповідає.

Біля дошки заслуховуються дві-три пари дітей, їхні відповіді оцінюються іншими учнями (в балах).

VI. Фізкультхвилинка

Руки вгору! Погойдали —
Це — дерева в лісі,
Опустили і стріпнули —
Збив росичку вітер.
Руки в сторони, змахнули —
Летимо, мов птахи.
Приземлились, відпочили —
Руки-крила склали.

VII. Вивчення нового матеріалу, закріплення знань і умінь

1. Бесіда з учнями.

Перед вами ілюстрації тварин (у підручнику, с. 138). Поміркуйте: до яких груп належать ці тварини? Так, це звірі. Але чому ж вони виділені в окремі групи? Придивіться до малюнків і поміркуйте.

Отже, всі тварини об'єднуються в групи в залежності від того, чим вони живляться.

Тема сьогоднішнього уроку «Чим живляться тварини. Ланцюги живлення».

Для чого ми будемо вивчати цю тему?

А для чого нам це потрібно?

2. Робота в парах.

Прочитайте статтю на с. 138 за абзацами, перевірте власні знання і знання свого напарника.

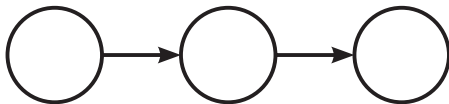
3. Гра «Яка це тварина? Чому?»

Учитель показує зображення будь-якої тварини. Учні називають відповідно: це хижа тварина, бо їсть зайців; це всеїдна, бо живиться і рослинами, і тваринами.

4. Слово вчителя.

(Використовуючи малюнок). У природі всі живі організми взаємопов'язані між собою. Зверніть увагу на цей малюнок: зайчик їсть капусту, тобто рослину, а вовк харчується зайцями. Значить, вовк живиться теж рослинами? Так, якщо рослин буде мало, зайці будуть голодні, і, звичайно ж, будуть гинути й вовки. Це і є ланцюжки живлення. Ланцюги — це зв'язки.

Діти, допоможіть мені розшифрувати ці три ланцюги живлення (плакати: малюнки дев'яти об'єктів природи).

Відкрийте підручник, с. 140, рубрика «Поміркуй». Попрацюйте по парах. Потім вислухаємо відповіді 2–3 учнів.

VIII. Музична пауза

Пластичні імпровізації.

(Учитель включає запис музики: вальс чи польку).

Подумайте, хто яку тварину демонструватиме. А всі інші спробують вгадати.

IX. Узагальнення і систематизація знань і умінь

1. Робота в зошитах.

Завдання на с. 45–46. Виконують фронтально.

2. Конкурс ерудитів «Чи добре ви знаєте тварин?».

Учні — ерудити (за бажанням) виходять до дошки. Інші задають їм питання до теми (до п'яти питань).

Х. Підсумок уроку

Що вдалося на уроці? А що ні? Чому? Які з ваших пропозицій були й не були враховані?

Напишіть на аркуші паперу, який вид роботи ви хочете запропонувати на наступний урок.

Кожний учень оцінює власну роботу на уроці.

Учитель також оцінює знання і уміння учнів, називає кількість балів, набрану кожним із них.

ХІ. Домашнє завдання

1. Прочитайте уважно і вдумливо статті у підручнику (с. 138—140).

2. Виконайте практичне завдання на с. 140.

3. Приготуйтеся до підсумкового уроку: виберіть рослину і тварину, про яких ви будете розповідати, яких малювати.

ХІІ. Додатковий матеріал

1)

Оса і Бджола

На квітоньці Бджілка спивала росу.
На квітоньці Бджілка зустріла Осу.
— Сестрице, — звернулась до Бджілки Оса, —
Хіба не однакова наша краса?
Ми схожі з тобою і дивно мені,
Що людям ти люба, а я чомусь — ні.
— Ой, сестро, — тут Бджілка спинила Осу, —
Хіба ж бо нас люблять лише за красу?
Багато гарніших комах у гаю,
Мене поважають за працю мою!

(І. Кульська)

2) Прикмети весни

Побачиш шпака — знай: весна біля порога.

Сухий березень, теплий квітень, мокрий травень —
буде хліба врожай.

Як буде хороша погода на Благовіщення (7 квітня),
то буде добрий урожай.

УРОК 26

Тема. Як розмножуються тварини.

Мета: формувати уявлення про особливості розмноження комах, риб, земноводних, плазунів, птахів, звірів; формувати вміння міркувати за аналогією, логічно будувати свою розповідь, працювати з текстом і малюнками підручника; виховувати пізнавальний інтерес до природи, відчувати моральну відповідальність за збереження природи.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, ручка, кольорові олівці; на партах: віршик; у деяких дітей: надруковані інформаційні повідомлення і, відповідно, малюнки.

Оформлення дошки: 1. Тема, мета уроку.

Повинні знати

— як розмножуються звірі, птахи, комахи, риби, земноводні, плазуни.

Повинні вміти

— міркувати за аналогією;
— логічно будувати свою розповідь;
— працювати з науковим текстом;
— розуміти зміст малюнків;
— чітко і правильно формулювати відповіді.
(записуються пізніше)

2. Схематичні малюнки: гнізда птахів, розмноження білана капустиного і бабки. 3. Жартівливі віршики. 4. Текст для гри «Плутанина». 5. План розповіді про тварини. 6. Завдання для індивідуальної роботи. 7. Таблиця для запису результатів-підсумків гри «Аукціон». (Хижі тварини. Всеїдні. Рослиноїдні.).

На переносних дошках: № 1 — віршик для фізкультхвилинки; № 2 — різні личка, віршик, алгоритм самостійної роботи з текстом підручника.

Хід уроку

I. Організація класу

Вже дзвінок нам дав сигнал:
Працювати час настав!
Тож і ви часу не гайте,
Працювати починайте.
Щоб урок минув не марно,

Нам сидіти треба гарно,
Не крутитись на уроках,
Як папуга чи сорока.

Діти, яким би ви хотіли бачити урок? А себе? Зверніть увагу на ці личка, які треба прийняти? Чому?

II. Підсумки спостереження за погодою за тиждень

Синоптики відмічають результати спостереження за погодою, за висотою Сонця. Учні відмічають у щоденниках спостереження. (Питання — відповіді).

III. Перевірка домашнього завдання

1. Інформаційні повідомлення.

(Читають учні).

1) Загадка.

Швидко скрізь цей птах літає, безліч мушок поїдає,
За вікном гніздо буде, тільки в нас він не зимує.

(Ластівка).

2) Ластівка (малюнок).

Ластівки прилітають з теплих країв відносно пізно. Це пов'язано з появою комах. Цих пташок називають дітьми повітря. Вітер і теплі потоки повітря відносять угору дуже багато комах, там на них і полюють ластівки. Літають вони дуже вправно. Пролітаючи над водою, можуть напиться води і навіть скупатися в польоті. Різновидів ластівок дуже багато. Найбільш відомі — це сільські (показує) касатки, міські (показує) воронки і берегові (малюнки ластівок прикріплює на дошці). Що спільне? Чим відрізняється одна ластівка від іншої?

Побутує така легенда: господарі будуть щасливи-ми, якщо ластівка зліпить гніздечко під дахом їхньої хати чи сараю. А якщо гніздо пошкодити, накличеш біду на господу.

Є прикмета. Ластівки літають низько — на дощ, а якщо високо — буде гарна погода. Прикмета правильна, хоча справа тут не в ластівках. У гарну погоду повітря сухе, його потоки піднімають комах високо, і ластівки літають високо.

3)

Щебетала ластівочка, щебетала,
Повідала любим дітям, де бувала...

— Ой, бувала я далеко, на чужині.
Там так сумно, як без нььки сиротині.
Хоч і гарно, хоч тепленько за морями —
Та найкраще в ріднім краї між братами.
(Н. Забіла)

2. Гра «Аукціон».

Хто більше назве тварин? Учні I ряду називають *хижих*, II ряду — *всеїдних*, а III ряду — *рослиноїдних*.

(Учитель відмічає результати на дошці).

Після закінчення гри підбиваються підсумки і оголошується ряд-переможець.

3. Гра «Так чи ні?».

Учні хором відповідають, «так» чи «ні»:

- лисичка любить горішки;
- окунь належить до рослиноїдних;
- ведмідь — це всеїдна тварина;
- їжачок — це рослиноїдна тваринка;
- метелик належить до птахів;
- зайчик харчується рослинами;
- кріт належить до звірів;
- кит — це риба;
- сова — це птах.

4. Інформаційне повідомлення.

1) Загадка.

В мене є великий хист: я співаю, як артист.

Спів мій радісний усюди дуже люблять слухать люди.

(Соловей).

2) Соловей — «Великий маестро».

Так називають люди солов'я. Дійсно, пісню його не можна сплутати ні з якою іншою. Хто хоч один раз почує солов'їну пісню, не забуде її вже ніколи. Інколи люди уявляють солов'я якоюсь дуже гарною жар-птицею і дуже дивуються, коли побачать перед собою невеликого сіренького птаха (малюнок солов'я прикріплюється на дошці).

Солов'ї — птахи корисні. Вони поїдають багато шкідливих комах та їхніх личинок, але люблять їх не тільки за це. Любителів солов'їного співу завжди було багато. З нетерпінням соловейки чекають, коли у берези «розгорнеться лист». Коли соловей «зможе напиться води з березового листка», як говорили в на-

роді (а це, як правило, у травні),— зазвучить солов'ї на пісня. Замовкають солов'ї у червні.

У цей час в їхньому простому гніздечку з'являються 5–6 яєчок, і самочка їх висиджує. А коли з'являються пташенята, батьки старанно годують їх.

Ще раз солов'їв можна почути восени, вони перемовляються, коли збираються у зграйки, щоб відлітати до вирію.

5. Музична хвилинка.

Звучить пісня «Я і соловейко», слова С. Жупанина, музика М. Гасинець (аудіозапис).

Друга-соліста в гаю я маю,
Хто диво-голос не впізнає?
Це — соловейко. Ми з ним у гаю
Гарні концерти влітку даєм.

Приспів:

— Bravo! Bravo! Bravo! Біс!
Нам гукає гай і ліс.

Як натомилось у пташечки горло —
Пісню співаю радісно я.

Як не виводжу голосно соло —
Не переможу я солов'я.

Приспів.

6. Індивідуальні завдання.

1) Учні виконують завдання для індивідуальної роботи (записані на дошці):

а) Вовк, орел, окунь, — хижі тварини. Доведи це.

б) Козуля, жук-листогриз — травоїдні тварини. Доведи це.

в) Ведмідь, горобець, карась — всеїдні тварини. Доведи це.

г) Яка тварина зайва: ведмідь, лось, дика свиня, мурашка, їжак? Чому?

2) Два учні готуються описати вибрану тварину за планом. Один учень готується довести.

План для опису тварини:

а) назва тварини;

б) до якої групи належить за зовнішньою будовою;

в) чим живиться; до якої групи належить за способом живлення;

г) яке її місце в ланцюзі живлення.

3) Усі інші відповідають на запитання:

— З чого складається ланцюг живлення?

- Які ланки входять до його складу?
- З якої ланки він завжди розпочинається?
- Наведіть приклади ланцюгів живлення.

4) Заслуховуються і оцінюються відповіді трьох учнів. Найвища кількість балів — 10.

IV. Повідомлення теми і мети уроку

Тема і мета сьогоднішнього уроку записані на дошці. Учні на підставі цієї мети висловлюють свої думки щодо знань і умінь, що вони повинні мати, якими оволодіти. (Учитель ці висловлювання правильно формулює і записує в таблицю «Повинні знати і повинні вміти»).

V. Вивчення нової теми

1. Розповідь учителя з елементами бесіди.

Отже, тема — «Розмноження тварин». Скажіть, будь ласка, це важливо, щоб тварини розмножувались? Так, це закон живої природи. І кожна тварина піклується, щоб її рід не закінчився. І ще тому, що в природі існує гармонія — все взаємопов'язане: одне зникає, зникне і інше. А це можливо допустити? Ні, звичайно.

Про розмноження якої групи тварин ви дещо знаєте? Про птахів. Будь ласка, хто хоче поділитись своїми знаннями?

Весною докільля стає веселим і гомінким. Прокидаються від зимового сну тварини, повертаються з вірію птахи. Найбільше радіють весні тварини, які пережили довгу холодну зиму, нестачу їжі. Як їм було важко! Весною розпочинаються турботи про продовження виду.

У звірів народжуються малята. У зайців, лосів, косуль вони народжуються зрячими. Мишенята, білчата, лисенята народжуються сліпими, безпорадними. Через те батьки ховають їх у дуплах, норах.

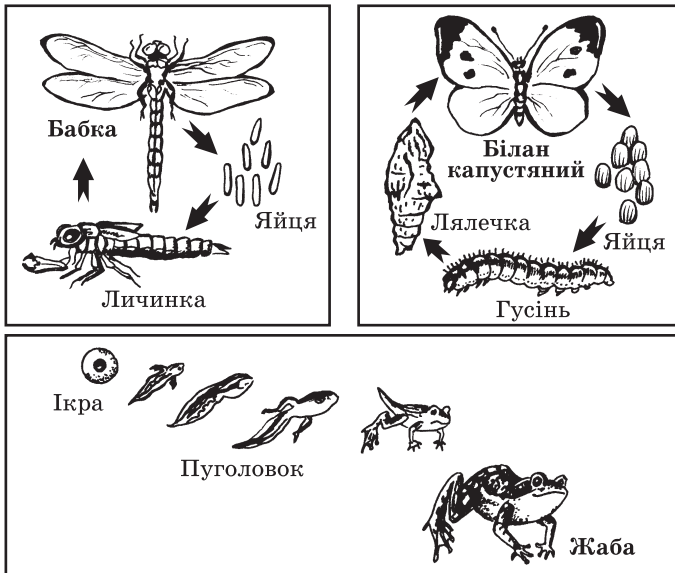
Птахи будують гнізда. На деревах гніздяться ворони, сойки, яструби, зяблики, щиглики. Синиці і шпакки — в дуплах, шпаківнях чи синичниках. Жайворонки, солов'ї, перепілки, куріпки, качки влаштовують гнізда на землі.

Птахи відкладають у гнізда яйця і насиджують їх, зігріваючи своїм тілом. Батьки піклуються про пташенят і приносять їм комах по 300—400 разів на день.

Плазуни. Яйця гадюк, ящірок, вужів, черепах можна побачити на березі ріки чи на узліссі. Але потрібно добре придивитися, бо вони засипані піском. Сонце пригріває пісок і яйця, і через деякий час з них вилазять маленькі плазуни. Батьки про них не піклуються зовсім.

У річці, ставку чи озері на обмілинах можна побачити ікру жаб. Довгі нитки її коливаються серед водоростей. Сонячні промені прогрівують воду, через 8—10 днів із ікринок з'являються пуголовки, схожі на рибок. Через деякий час у них виростають ноги, зникає хвіст. Вони перетворюються на маленьких жабок. З ікри починається і розвиток риб. Розмноження комах, жуків, павуків починається з того, що вони відкладають яйця. Але далі розвиток цих тварин відбувається по-різному. Розгляньте, чим відрізняються розвиток білана капустиного і бабки.

(Використовуються малюнки).

2. Робота з підручником.

Самостійно прочитайте тексти з підручника: учні І ряду — с. 140—142; учні II ряду — с. 142—143; учні III ряду — с. 143—144.

Алгоритм роботи з текстом підручника

1. Прочитайте пошепки текст, відмітьте незрозумілі слова; якщо треба, загляньте в словник.
2. Розгляньте малюнки.
3. Спробуйте дати відповіді на питання з рубрики «Перевір себе».
4. Якщо не відповіли хоча б на одне питання, читайте цей же текст другий раз.
5. Якщо відповіли на всі питання, читайте наступну статтю.

3. Перевірка самостійної роботи.

Відкрийте підручник на с. 140, розгляньте малюнок. Які слова ви не зрозуміли?

«Вчителями» будуть учні І ряду. До дошки виходять два учні, вони відповідають на запитання, які задають діти II і III ряду. (Якщо ці учні не зможуть відповісти, їм допомагають учні І ряду).

Таким же чином опрацьовуються інші тексти.

Поміркуйте 5 хвилин над завданнями на с. 144, рубрики «Поміркуй», «Практичне завдання».

Через 5 хвилин заслуховуються відповіді двох учнів.

VI. Фізкультхвилинка

Виконуються вправи під віршик:

Вночі під ранок у гнізді,
У комишах при мамі
Проснулось качена собі
І глянуло в тумані.
На срібне мамине перо,
На срібне небо повне...
Перевернулось на крило
І знов заснуло сонне.

VII. Засвоєння знань, формування умінь і навичок

1. Хвилинки-веселинки.

1) Гра «Плутанина».

Що де росте?

Зеленіють груші в полі,
Шишки падають з тополі.
В квітнику гриби ростуть,
Біля них джмелі гудуть.
На городі в полуниці золотяться колоски,
А на кущику пшениці вже з'явилися огірки.
Під дубами досягають білосніжні качани,
А ялинку прикрашають гарбузи та кавуни.

Що в кого є?

Хвіст пухнастий — у синички,
Дзьоб маленький — у лисички,
Довга шия в їжака,
А голки — у гусака.
По боках в корови — крила,
У свині два роги є.
В індика — рожеве рило,
Молоко індик дає.

Алгоритм роботи

1. Учитель читає. Учні висловлюються, яку «плутанину» вони помітили.
2. Учні читають мовчки, розмірковують.
3. Учні вносять свої пропозиції щодо перебудови віршиків.
4. Учні розповідають, по що вони дізналися з віршів.

2) Жартівливі віршики.

Ластівка літала над ланами,
Для малят своїх комах ловила,
А лисичка бігала ярами,
Лисенятам мишенят носила.

Кожна мама про дитину дбає,
І піклується, і їжу здобуває.
Рита курей у дворі годувала,
Зерна пшениці і рису давала.
Кури пшеницю охоче клювали,
Рисові зерна чомусь не чіпали.

Про що ви з віршів дізналися?

VIII. Підсумок уроку

Учитель підбиває підсумки уроку; називає кількість балів, набрану кожним учнем відповідно до їх знань і вмінь.

Учитель пропонує учням оцінити роботу класу в цілому і вчителя зокрема, і обов'язково пояснити власну точку зору (відмінно, дуже добре, добре чи задовільно).

Учитель дає поради, як готуватись до підсумкового уроку.

IX. Домашнє завдання

1. У підручнику: прочитати с. 140—144.
2. У робочому зошиті: завдання на с. 47.

УРОК 27

Тема. Довкілля тварин. Як тварини добувають корм.

Форма проведення уроку: 20 хвилин уроку — екскурсія, урок серед природи на екологічній стежині.

Мета: формувати поняття *довкілля тварин, необхідні умови для життя рослинної, хижих і всеїдних тварин*, уявлення про ознаки пристосування тварин до добування корму в природі; формувати вміння розрізняти ознаки пристосування окремих тварин до добування корму; формування вміння висловлювати передбачення й доводити його правильність, цілеспрямовано сприймати об'єкти природи; удосконалювати вміння спостерігати явища природи, встановлювати взаємозв'язки між об'єктами неживої і живої природи; виховувати спостережливість, пізнавальний інтерес до тварин, почуття задоволення у процесі пізнавальної діяльності, бачення краси і доцільності тварин у природі.

Обладнання: 1. У кожного учня: блокнот, олівець, щоденник спостереження, кольорові олівці, робочий зошит. 2. На столику: обладнання кожної групи для ведення спостереження на екологічній стежині: лупа, бінокль, сірникові коробочки для

розгляду гусениць, лялечок, жуків. 3. У вчителя: м'яч, картки — малюнки різних тварин, на аркушах — план роботи групи в природі.

Оформлення дошки: 1. Тема, план уроку. 2. Завдання для гри «Знайди четвертого». 3. Малюнок: небо, сонце, зайчик у лісі і навколо нього: дерева, трава, лисичка, діти. 4. Таблиця для результатів гри «Футбол». 5. План опису тварини. 6. Люстрації із зображенням тварин. 7. **Словничок:** *довкілля* — все, що оточує тварину. 8. Схематичні малюнки: розмноження білана, бабки і жаби.

На переносних дошках: № 1: схематичні малюнки «Пристосування тварин», «Довкілля»; № 2: Правила поведінки на екскурсії.

Хід уроку

I. Організація класу

Треба всім нам привітатись:

«Добрий день!»

Дружно й голосно сказати:

«Добрий день!»

Вправо, вліво поверніться,

Туди-сюди посміхніться,

«Добрий день!»

Сьогоднішній урок незвичайний, бо 20 хвилин ми будемо спостерігати на екологічній стежині за змінами, що відбулися в живій і неживій природі. Прошу вас, ознайомтесь з планом уроку (записаний на дошці). Які є пропозиції?

План уроку

- 1) Перевірка домашнього завдання.
- 2) Ознайомлення з темою і метою уроку.
- 3) Робота над новою темою.
- 4) Урок серед природи на екологічній стежині.
- 5) В класі: зустріч із гостями.
- 6) Пояснення домашнього завдання.

II. Перевірка домашнього завдання

Учні здають на перевірку робочі зошити, в яких виконували домашнє завдання.

1. Гра «Знайди четвертого».

(Завдання на дошці).

Назвіть річ або істоту, що має бути четвертою в кожному рядку. Чому ви так вирішили?

Карась → ікра, ящірка →...
Вівця → трава, ластівка →...
Горобець → яйця, жаба →...
Корова → сарай, ведмідь →...
Метелик → яйця, щука →...

2. Гра «Футбол».

Для цієї гри створюємо дві команди, наприклад, команда Дівчаток і команда Хлопчиків. П'ятеро учнів кожної з команд, які впевнені в своїх знаннях з теми «Розмноження тварин», виходять до дошки.

Правила гри: починають дівчатка, капітан команди формулює питання з теми і називає ім'я хлопчика, який має відповідати. Якщо відповідь правильна, гра продовжується в зворотному напрямку. Якщо ж хлопчик відповів неправильно або зовсім не відповів, то цій команді зараховується «гол». Виграє команда, якій забито менше «голів».

Учитель оцінює знання всіх учасників гри.

3. Індивідуальна робота біля дошки.

До дошки виходять троє дітей: один учень, використовуючи схематичні малюнки, розповідає про розмноження білани, бабки і жаби. Інші учні і вчитель задають питання: що в них спільне, чим відрізняються.

Двоє учнів вибирають малюнки тварин у вчителя на столі і розповідають про них за планом (план записаний на дошці).

План розповіді про тварину:

- назва тварини;
- до якої групи тварин належить за зовнішньою будовою;
- як розмножується; чи піклується про потомство.

Учні і вчитель оцінюють відповіді.

III. Повідомлення теми і мети уроку

Діти, сьогодні ви повинні зрозуміти, що таке довілля і як тварини добувають собі корм; які зміни відбулися в природі з приходом весни. Будемо міркувати, спостерігати, робити висновки разом. Я буду допомагати вам, а ви мені. Домовились?

Ваша думка: це треба вам знати, уміти? Це важливо? Так, бо ми, люди, живемо серед природи, самі

являємося частинкою її, природа впливає на нас — на життя, настрій, здоров'я, душу. Отже, важливо уміти читати і розуміти цю загадкову, складну і надзвичайно цікаву книгу, що називається *Природа*.

IV. Робота над новою темою

1. Слово вчителя з елементами бесіди.

Отже, що ж таке — *довкілля*? Зверніть увагу на цей малюнок. Ось зайчик. З чим пов'язане його життя? Оце і є довкілля. (Учень читає пояснення, записані на дошці).

У довкіллі все впливає на об'єкт, існування одного об'єкту залежить від інших об'єктів — і живих, і неживих. Щоб зайчик вижив, як він повинен рятуватися від лисиці, вовка, людини?

Кожна тварина має свої «збраряддя», які допомагають їй вижити. Якими грізними збраряддями боротьби і нападу наділила природа хижих тварин! Вовка і лисицю, шуліку і яструба, осу і шершня... У хижих тварин смілива вдача, зірке око, гострий зуб або міцний дзьоб.

Орел далеко бачить згори. І немає порятунку від нього ні зайцю, ні ягняті. Розумні, сміливі і вмілі мисливці — леви. Від їх пазурів, зубів неможливо боронитися навіть сильному бикові.

На території України найбільш сильними хижими звірами є вовки. Вони полюють на зайців, козуль.

А вовчі зграї обирають своєю їжею навіть диких кабанів, лосів. Можуть вовки нападати на свійських тварин: корів, коней. Багато тварин мусять боронитися від інших, які не проти ними поласувати.

Наприклад, дикий кабан має міцні і гострі ікла... Якщо на нього нападає одинокий вовк, то невідомо, хто буде переможцем.

Деякі тварини рятуються від хижаків завдяки швидкості своїх ніг. Козуля і заєць можуть втекти від вовка.

Тіло їжака вкрите голками. Нехай спробує його покуштувати вовк або лисиця! Згорнеться їжак у колючий клубок. А може підстрибнути і застромити гострі голки прямо в ніс хижаку. Деякі тварини рятуються тим, що можуть стати непомітними для ін-

ших. Такими їх робить забарвлення і будова тіла. Є метелики, схожі на листки або на квіти. Можна побачити гусінь, схожу на сучок.

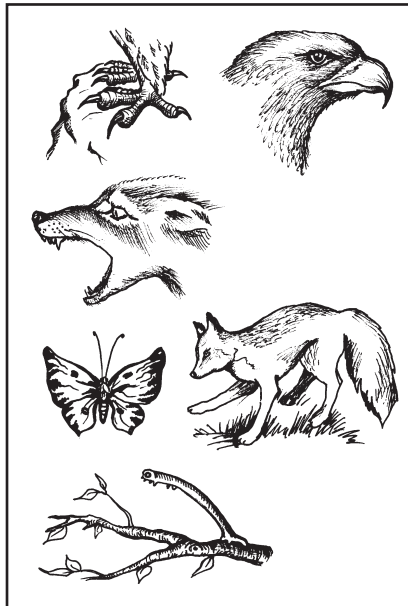
Полюють на інших тварин не тільки звірі чи птахи. Деякі риби, комахи, земноводні, плазуни пристосувалися до живлення іншими тваринами.

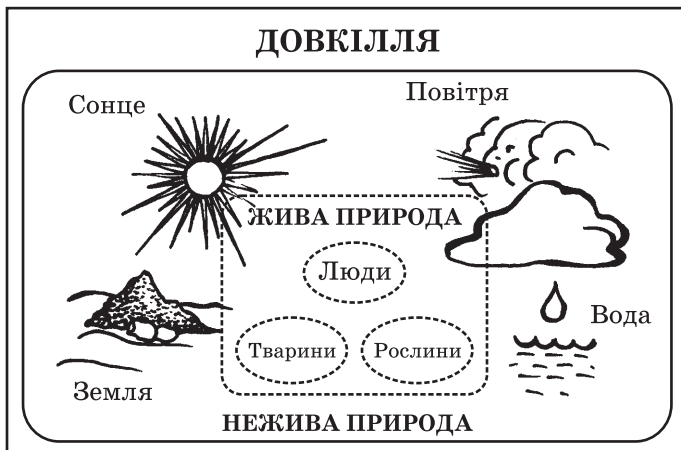
Щука має забарвлення, яке дозволяє їй непомітно зачаїтися у водоростях. Як тільки біля голодної щуки пропливає маленька рибка, хижак кидається на неї — і рибка у його пащі.

Гадюка, оса здобувають собі їжу, використовуючи отруту, яку вводять своїм жертвам за допомогою спеціальних органів. Гадюка має отруйні зуби, а оса «озброєна» отруйним жалом.

Хижими серед плазунів є також вужі, а серед комах — бабка. Жаба зелена також полює на комах за допомогою свого довгого липкого язика. Хижаків можуть вживати в їжу інші хижі тварини: їжаки їдять вужів, а ведмідь може впіймати окуня.

А як рятуються зайці і білки від хижаків? Так, змінюють свій колір у різні пори року. Як ви думаете: чому?

Діти, цікаво? Щоб це знати, треба спостерігати. Спостерігати, досліджувати, бо в природі ще багато невивченого, і тому ми частенько потерпаємо від неї: серед всіх живих об'єктів людина найгірше пристосувалася до життя в природі. Чому? Як їй треба змінити своє ставлення до природи? Подумайте.

Зараз ми підемо на екологічну стежину. Будемо спостерігати: яка погода? Яка довжина тіні? Які зміни відбулися у живій природі?

Працювати спочатку будемо всі разом; потім — по групах. Кожна група має свого командира, який буде керувати роботою, використовуючи план.

Загальний план роботи

Учні спостерігають за птахами, комахами, звірами — досліджують довкілля екологічної стежини. (Учні беруть із собою блокноти, олівці й обладнання, яке приготоване для кожної групи).

Згадайте

2. Правила поведінки на екскурсії.

- Будьте уважними, дисциплінованими.
- Слухайте, що говорить учитель, командир.
- Не відходьте від групи.
- Не ламайте гілок і не рвіть квіти.
- Поводьтеся тихо, щоб нікого не налякати.
- Не руйнуйте нірки, мурашники.

V. Урок серед природи на екологічній стежині

1. Спостереження на екологічній стежині.

Учні відповідають хором: яке небо, вітер, температура, опади?

Запишіть це у блокнотах. Придивіться до рослин (учні розбіглися): які зміни відбулися? Синоптики повідомляють, які корисні справи для об'єктів природи зробили учні класу. А які цікавинки помітили? Повідомляє прогностик-березень.

А тепер розглянемо наше довкілля: побачили шпакка? Назвіть усе, що необхідне йому для життя. А нам?

2. Робота в групах.

Учитель знайомить командирів з планом роботи в групах — дає кожному аркуш-план; перевіряє обладнання, пояснює, як і де його використовувати, показує місце роботи). Учні в цей час спостерігають за довкіллям.

План роботи в групах

1. Розгляньте, які об'єкти є в довкіллі, чим вони корисні для людини, птаха.

2. Знайдіть комаху, гусінь, розгляньте в лупу.

3. За допомогою бінокля прослідкуйте, що вони роблять.

4. Придивіться до рослин на нашій стежині.

5. Порадьтеся, що корисного можна зробити для довкілля.

Після закінчення роботи всі збираються біля вчителя. Доповідають командири: що знайшли, що помітили, про що хочеться розповісти, що є у довкіллі. Учні висловлюють пропозиції, що можна зробити для довкілля.

Учитель акцентує увагу на тому, що екологія — це наука про взаємозв'язки між живими істотами і їх довкіллям, між людиною і природою. І ми вивчаємо ці зв'язки.

VI. Закріплення знань і умінь (у класі)

1. Бесіда з учнями.

Діти, яке у вас відчуття після екскурсії? Чому? Так, кожний має відчувати радість і щастя, бо спілкування

з природою очищує людей від усього поганого, а щире і уважне спілкування з природою — це спілкування з Найрозумнішим, Найпрекраснішим Творцем усього сущого.

2. Робота із щоденником.

Учні відмічають результати спостережень у щоденниках.

3. Дівчинка і Яблунька.

(Учні читають вірш Н. Забіли «Чарівна хустина»).

Дівчинка:

Що це, яблунько, з тобою?
Чом ти хилишся з журбою
І в весняні теплі дні
Сохнеш, наче восени?

Яблунька:

Ох, красуне моя мила,
Я тому така сумна,
Бо була колись рясна,
Зацвітала пишним цвітом
І родила кожне літо
Силу яблук золотих...
А тепер хробак таємний
Піді мною рие землю.
Точить корінь, соки п'є,
В світі жити не дає.
Отже, сохну я і в'яну,
Скоро й жити перестану.

(Показує малюнок — похилене деревце, на якому мало листя).

У довкіллі яблуньки з'явився хижак — кріт. Як врятуватись деревцю? Ваші пропозиції. Може ж таке бути у довкіллі? Скільки завгодно!

Дівчинка:

Що ж я тут робити мушу,
Як дивитися на це?
Пропадає деревце...

(Дістає хустинку)

Вбивче злий!
Пропади, хробак таємний,
У норі своїй підземній!
А ти, яблунько, рости
І по-давньому цвіти.

Яблунька:

(показує малюнок — квітучу яблуньку)

Ой, пекучий біль ізник,
І цілющий, теплий сік
Напува сухе коріння.
Квіти вкривають моє лице...
Дякую тобі за це!
Ти зробила добре діло.

Дівчинка:

Діти, ви думаєте, що так відбувається тільки в казці? Ні, повірте мені, турбота, милосердя потрібні всім, хто живе на цьому світі, кожному, хто її потребує.

І тому придивляйтесь: кому, чим ви зможете допомогти, кого, що врятувати, бо ви все можете, бо ви — Люди.

VI. Домашнє завдання

1. У підручнику: с. 145—147, прочитайте тричі, виконайте практичну роботу; дайте відповіді на всі питання.

2. Підготуйте малюнок: екологічна стежина у березні.

УРОК 28

Тема. Як дикі тварини захищаються. Охорона тварин.

Мета: закріплювати уявлення про ознаки пристосування тварин до захисту від ворогів у природі; формувати уявлення про причини зникнення тварин, про шляхи охорони і збереження тварин у природі; формувати вміння розрізняти ознаки пристосування окремих тварин до захисту від ворогів; формувати вміння самостійно встановлювати функціональні зв'язки (ознака — її функція) в природі, формулювати пізнавальні запитання; виховувати впевненість кожного учня у своїх діях під час пізнавальної діяльності, здатність співпереживати, різнобічно сприймати об'єкти природи, тобто бачити їх різнобічну цінність, прагнення охороняти тваринний світ.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, ручка, кольорові олівці, сигнали — числа від 4 до 12 (бали); на партах — атлас. 2. Карта України з умовними позначками заповідників. 3. У вчителя: план розповіді на тему «Як тварини захищаються», картки-ма-

люнки тварин, завдання для логічної розминки, зразок Червоної книги. 4. Малюнки сороки-білобоки, берези, синички.

Оформлення дошки: 1. Тема, мета уроку. 2. Виставка малюнків учнів на тему «Екологічна стежина у березні». 3. Плани розповіді: а) опису тварини, б) з теми «Довкілля тварин». 4. Схематичний малюнок «Як захищаються тварини?» 5. **Словничок:** *довкілля тварин, необхідні умови життя тварин, пристосувалися захищатися від ворогів* (використовується малюнок).

На переносній дошці: віршик «Хто чого вчить», жартівливий віршик «Летюча квітка».

Хід уроку

I. Логічна розминка

1. Виправ помилки.

- 1) У деяких комах є крила. Значить, це птахи.
- 2) Кит — це риба, бо живе у воді.
- 3) Страус — це звір, бо він не літає.
- 4) З ікри жаби спочатку з'являються мальки, тобто маленькі жабки.

2. Роз'ясни.

- 1) Чому в природі виживає мало плазунів?
- 2) Порівняй розмноження птахів і плазунів. (Назви подібне і відмінне).

3. Гра «Назви друге».

Тема «Як тварини добувають корм».

- зелена жаба — ... .. (довгий липкий язик);
- орел — ... ..;
- дятел — ... ..;
- вовк — ... ..;
- лисиця — ... ..;
- їжачок — ... ..

II. Перевірка домашнього завдання

1. Слово вчителя.

Наступного уроку синоптики будуть повідомляти про підсумки спостереження за погодою за березень. Домовтесь, хто про що буде говорити, підготуйте вірші, прислів'я, загадки. А Прогностик — квітень буде знайомити дітей з прикметами квітня.

2. Конкурс малюнків.

Зверніть увагу на виставку малюнків на тему «Екологічна стежина у березні». Проведемо конкурс, чий малюнок найкращий, але ще заслухаємо захист, тобто розповідь. Хто бажає? (Заслуховується 4—5 розповідей).

3. Фронтальна робота в зошитах.

Виконайте завдання 1 на с. 48.

4. Індивідуальні завдання.

Індивідуальна перевірка знань у трьох учнів: один готується усно описати вибрану тварину за планом; другий — розповісти за планом «Як тварини добувають корм» (план на дошці), а третій пояснює слова із Словничка.

План розповіді «Як тварини добувають корм».

— назва тварини;

— до якої групи належить за зовнішньою будовою тіла;

— чим живиться; до якої групи належить за способом живлення;

— як добуває корм.

Час на підготовку 5 хвилин.

5. Перевірка знань, умінь і навичок.

Доки діти готуються, учні — «вчителі» I варіанту перевіряють і оцінюють знання учнів II варіанту з теми «Довкілля тварини» (питання записані на дошці).

План розповіді з теми «Довкілля тварини».

— Що таке довкілля?

— Назви довкілля... (*конкретної тварини*).

— Які необхідні умови для життя цієї тварини?

— Чому тваринам слід пристосовуватись до життя в довкіллі? Що це означає?

«Вчителі» повідомляють сигналами оцінки.

Клас заслуховує розповіді трьох учнів, діти задають запитання, оцінюють.

6. Поетична хвилинка.

(Жартівливий віршик «Летюча квітка»).

На квітку квітка сіла,
Знялась — і полетіла!
Я квітку наздогнала,
Сачком її спіймала,
Як дорогу прикрасу
До плаття притулила.

А квітка та знялася —
І знову полетіла!
Я квітку наздогнала,
Сачком її спіймала,
І знову, як прикрасу
До плаття притулила.
А квітка та знялася —
І знову полетіла!
Я квітку наздогнала,
Сачком її спіймала...

Чому ви смієтесь? Який це віршик? А що то за квітка? Прочитайте цей віршик удвох (дві дівчинки). Є бажанчі?

III. Фізкультхвилинка

1. Гра «Хто що промовляє?»

Учитель. Зозуля кує.

Учні. Ку-ку, ку-ку, ку-ку!

Учитель. Голуб воркує.

Учні. Гу-гу, гу-гу, гу-гу!

Учитель. Півень кукурікає.

Учні. Ку-ку-рі-ку! Ку-ку-рі-ку!

Учитель. Сова кричить!

Учні. Угу! Угу! Угу!

2. Гра «Ведмідь».

Покажіть, як повільно ходить ведмідь, вайлувато переступаючи з ноги на ногу, як бурчить.

3. Гра «Лисичка».

Покажіть, як лисичка підкрадається до здобичі.

4. Гра «Зайчик».

Учні присідають біля своїх парт. На слова вчителя: «Сірий зайчик сів і жде, спритно вухками пряде», діти, приклавши до вух кисті рук, то розгинають їх, то згинають.

IV. Робота над новою темою

1. Робота з підручником.

Тема «Як тварини захищаються» вам знайома. Прочитайте текст підручника на с. 148—149.

Фронтальна перевірка: учитель показує малюнок тварини і запитує, хто знає, як вона захищається від ворогів (козуля, заєць, їжак, черепаха, ящірка, гадюка, сонечко)?

2. Робота в парах.

Тема — «Охорона тварин». Поміркуйте: яке значення мають тварини в природі? Для чого людям потрібні тварини?

Працюємо в парах. Читайте по абзацах.

Як ви зрозуміли:

1) Як треба поводитись в природі, щоб не зашкодити тваринам? Чому кажуть «Травень — місяць тиші»?

2) Що робиться в нашій країні для збереження рідкісних тварин?

3. Робота з картою.

Учитель, використовуючи карту України, помічає умовними позначками заповідники, учні знаходять на своїх картах.

Учні розглядають малюнки рідкісних тварин на сторінках Червоної Книги України.

V. Закріплення знань і умінь

1. Виправте віршик.

Подумайте, що в вірші В. Фетисова «Хто чого навчить?» переплутано?

лісових звірі в хащах,
в водах річкових риби,
віток поміж птиці
своїх діток учать.

Виправлений віршик:

Звірі в хащах лісових,
Риби в водах річкових,
Птиці поміж віток
Учать своїх діток.

Про кого розповідається в цьому вірші?

Як ви думаєте, чого можуть навчити тварини своїх дітей?

2. Виступи учнів.

1)

Прилетіли гості,
Сіли на помості.
Без сокири, без лопати
Поробили собі хати.

Хто ці гості? Як називаються їхні хатки?

А хто найкраще буде гнізда? (Сорока — майстер вити гніздо).

Сорока — лісовий птах з довгим хвостом і чорнобілим пір'ям, що видає характерні звуки — скреко-тіння, будує дуже гарне гніздо.

2) «Як збирати березовий сік».

Для збирання березового соку потрібно вибирати не молоді, а достиглі дерева. Зробити невеликий отвір у стовбурі старої берези, вставити в нього жолобок. Після закінчення збирання соку отвір у стовбурі треба замазати садовим варом або живицею, якщо їх немає, то навіть глиною чи пластиліном.

Рух соків триває місяць. За цей час рослини перекачують сотні літрів води. Вода розчиняє поживні речовини, що відклалися про запас минулого літа в стеблах і доносить їх до кожної бруньки. Бруньки починають бубнявіти, а сережки — чоловічі суцвіття — збільшуються у довжину. Березовий сік містить 1% цукру.

3. Дідусь Лісовичок.

До нас завітав цікавий гість — дідусь Лісовичок (заходить учень-старшокласник).

Дідусь Лісовичок. Доброго дня, діти!

Учні. Розкажіть нам щось цікаве про природу птахів.

Дідусь Лісовичок. Добре. Послухайте бувальщину про синичку дзвінкоголосу. Одного разу я поставив капкан. Сиджу в кущах, спостерігаю. І раптом в нього попалась пташка. Підійшов, подивився — це була синичка. Я взяв її в руку, а вона... вмерла. Тільки що була жива, пощипувала мене за пальці і раптом — мертва. Вона нерухомо лежала на моїй долоні догори лапками, очі затягнулися білою полудою. Я потримав, потримав, а потім поклав на пенюк. І тільки руку відвів, а вона змахнула крильцями, щось прощобетала і зникла. Ну і хитра пташка! Захотіла — вмерла, захотіла — ожила! Хіба ж вона звичайна синичка? Незвичайна вона! А тепер я вам поставлю кілька запитань.

Чи любите ви природу? Як ви вмієте її берегти?

Діти. Ми садимо дерева, квіти; разом з батьками взимку на річках робимо ополонки, щоб риbam було чим дихати; виготовляємо для пташок годівнички, шпаківні.

Дідусь Лісовичок. А як ви турбуєтесь про птахів весною? Яку користь приносять зелені насадження? *(Діти відповідають).*

Молодці, відповіли правильно. Бачу, ви справжні друзі Природи. Хай вам щастить у добрих справах!

VI. Підсумок уроку

Оцініть свою роботу на уроці. Що було найцікавішого, що ви дізналися нового? Що б ви хотіли взяти з цього уроку, а що б ви порадили мені запланувати на наступний урок?

VII. Домашнє завдання

1. У підручнику: с. 148—150, прочитайте тричі, виконайте завдання «Перевір себе».
2. У робочому зошиті: завдання 2 на с. 48.

УРОК 29

Тема. Гриби. Бактерії.

Мета: формувати уявлення про різноманітність грибів у природі, про їх значення у природі і цінність для людей, їх охорону; про бактерії як живі організми, про профілактику захворювань, що спричиняються мікроорганізмами; формувати вміння розрізняти їстівні та отруйні гриби; уявляти, встановлювати взаємозв'язки в природі; формувати вміння узагальнювати, висловлювати судження і перевіряти їх правильність, працювати з підручником; удосконалювати вміння спостерігати за погодою, бачити красу і цікавинки в природі, встановлювати взаємозв'язки між об'єктами живої і неживої природи; розвивати зв'язне мовлення; виховувати обережність поводження у природі, щоб не зашкодити власному здоров'ю, естетичні почуття під час сприймання об'єктів природи, бажання і вміння охороняти природу, оцінювати ставлення до вчинків інших людей у природі; виховувати санітарно-гігієнічні навички поводження у природі.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, щоденник спостереження, ручка, кольорові олівці, аркуші паперу. 2. Мікроскоп. 3. Плакат «Правила поведінки в природі». 4. Схематичний малюнок «Як тварини захищаються». 5. Магнітофон, аудіокасети з записом пісень «Чом, чом, чом, земле моя» у виконанні Д. Гнатюка, «Чорнобривці» у виконанні В. Павлика.

Оформлення дошки: 1. Тема, мета уроку. 2. Ілюстрації з малюнками грибів — їстівних і отруйних; малюнок «Бактерії у природі» (кефір, ряжанка, оцет, банка огірків і фруктів). 3. Картина «Весна», малюнки весняної природи. 4. Кросворди «Тварини». 5. План розповіді про тварину. 6. **Словничок:** *грибниця, їстівні і отруйні, мікроби, бактерії, мікроорганізми.*

На переносній дошці: віршик для фізкультхвилинки.

Хід уроку

I. Організація класу

1) Звучить пісня «Чом, чом, чом, земле моя» у виконанні Д. Гнатюка (музика Дениса Січинського, слова Віри Лебедової):

Чом, чом, чом,
Земле моя,
Так люба ти мені,
Так люба ти мені?
Чом, чом, чом,
Земле моя,
Чарує так мене
Краса твоя?
Чим, чим, чим
Манить мене
Пташні твоєї спів,
Пахучий цвіт лісів?
Чим, чим, чим
Манить мене
Вода річок твоїх,
Що тут пливе?
Тим, тим, тим,
Дитино, знай,
Що тут ти вперше світ
Уздріла в цвіті літ.
Тим, тим, тим,
Дитино, знай,
Що води ті й ліси —
Твій рідний край.
Тут, тут, тут
Діди твої
Пролили кров свою
За віру й свободу!
Тут, тут, тут
Усі твої
Найближчі серденьку
І дорогі.

- 2) Ранок стукає в віконце.
«Час вставати», — каже сонце.
І промінчиком лоскоче —
Привітатись першим хоче!
Як знайомих я зустріну,
Посміхнусь їм неодмінно!
Гарний настрій принесе
«Добрий день» чи «Здрастуйте».

II. Підсумки спостереження за погодою у березні місяці

1. Спостереження за погодою.

До стендів «Календар погоди», «Природа і ми» підходять учні, які вели спостереження за погодою у березні місяці, про що вони їй повідомляють, а потім відмічають у календарі потрібними умовними знаками. Всі діти відмічають у щоденниках, якою була погода в березні. Хто і які цікавинки знайшов у природі за березень. Прогностики повідомляють, які з прикмет березня підтвердилися.

2. Прислів'я, загадки і вірші про весну.

1) (Читають синоптики).

Весняний день рік годує.

Весна ледачого не любить.

Сій вчасно, вродить рясно.

Грак на горі — весна у дворі.

Як багато птиць, не буде гусениць.

Зимою спить, літом бринить, понад садами літає,
солодку росу збирає. (*Бджола*).

2) (Читають дві дівчинки).

Весняночка

— Весно-весно-весняночко!
— Чого тобі, Оксаночко?
— Хочу пролісків блакитних,
Ранків сонячних, привітних,
Щоб «Весняночка» на полі
Задзвеніла в дружнім колі, —
Усміхнулася весна:
— Ось тобі, Оксанко, на:
Рясти, проліски блакитні,
Ранки сонячні, привітні:
— І «Весняночка» на полі
Задзвеніла в дружнім колі.

3) **Ой весна, весна...** (*народна пісня*).

Ой весна, весна — днем красна,
Що ти нам, весно, принесла?

Принесла я вам літечко,
Щоб родилося житечко,
Ще й озимая пшениця,
Ще й чарівні квіточки,
Щоб квітчались діточки.

4)

Квітень

День у квітні довше сонцем квітне,
Сніг розтав на вигрітій землі.
Малюки на ручаї блакитні
Паперові носять кораблі.
Хоч немає ні дощів, ні зливи,
Квітень-місяць — справжній водолій.
Він вихлюпує річок розливи,
Підмива пісок береговий.
Підпливають верби кучеряві,
І синіють луки заливні,
Та на змоклій лісовій галяві
Засиніли проліски дрібні.
І безлиста розцвіла ліщина,
Загляда сережками в потік.
Заквітчатись поспіша вільщина...
Ліс — неначе весняний квітник.

(В. Ткаченко)

3. Хвилинки — цікавинки.

— Синичка з'їдає за день комах стільки, скільки важить сама.

— Ластівка за літо з'їдає близько мільйона комах.

— В Україні живе близько 360 видів птахів. З них найбільше горобців і шпаків.

4. Засвоєння правил.

Правила поведінки в природі

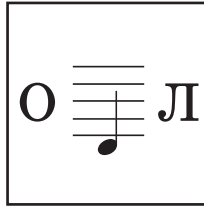
1. У лісі навесні не галасуйте, щоб не злякати пташок, які висиджують малят.
2. Не підходьте до гнізд і не чіпайте їх руками.
3. Не розпалюйте вогнищ.
4. Не залишайте після себе сміття.
5. Для букету зірвіть кілька квіток.
6. Не зривайте квітів, які занесені до Червоної книги.
7. Не ламайте дерев і кущів.
8. Не руйнуйте мурашників.
9. Не ловіть метеликів.

III. Логічна розминка

1. Кросворди «Тварини».

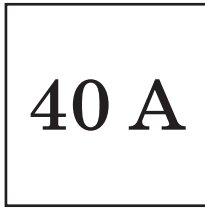
дятел

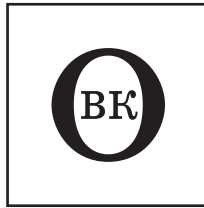
орел

листя

сорока

вовк

білка

2. Гра «Назви друге».

Вчитель називає будь-яку тварину, а учні — певну функцію; пояснює.

Наприклад: орел — літає, зір, кігті, зайчик.

IV. Перевірка домашнього завдання

1. Фронтальна робота.

Згідно з завданням у робочому зошиті на с. 48, учитель перевіряє у кожного малюнки, відзначає з них найкращі. Переможці захищають свої малюнки. Клас оцінює відповіді дітей.

На с. 49: Учні доводять, чому такий знак. Учитель показує малюнок будь-якої тварини і просить підготувати відповідь: «Як захищається від ворогів».

2. Індивідуальна робота.

Два учні розповідають про тварину за планом.

План розповіді:

- назва тварини;
- до якої групи належить за зовнішньою будовою тіла;
- де живе;
- яких ворогів має;
- як захищається від ворогів.

3. Тести.

(Учні пишуть відповіді на аркушах паперу).

1) Чому багато диких тварин стають рідкісними?

- а) гинуть від холоду і голоду;
- б) їх знищують хижаки;
- в) не пристосувалися до природних умов;
- г) людина нерозумно їх знищує.

2) Чому в заповідниках тваринам живеться краще?

- а) створені необхідні умови;
- б) немає ворогів-хижаків;
- в) людина підгодовує.

3) Як треба поводитись в природі, щоб не зашкодити тварині?

- а) оберігати гнізда від тварин-ворогів;
- б) підгодовувати маленьких пташенят;
- в) не заважати, не чіпати, не галасувати.

V. Фізкультхвилинка

(віршик на переносній дощці).

Слухати ми перестали
І тепер всі дружно встали.
Будем ми відпочивати,
Нумо вправи починати!
Руки — вгору, руки — вниз,
І легесенько прогнись.
Покрутились, повертілись,
На хвилинку зупинились.
Пострибали, пострибали,
Раз — присіли, другий — встали.
Всі за парти посідали,
Вчитись знову ми почали.

VI. Робота над новою темою

1. Визначення мети і завдання уроку.

Прочитайте мету уроку і визначте, що ви повинні знати і якими вміннями оволодіти (без відповідної таблиці).

2. Розповідь вчителя з елементами бесіди.

В окрему групу живих організмів виділяють гриби, бактерії (*учитель використовує малюнки і ілюстрації*). Так, гриби — це живі організми: отже, вони дихають, розмножуються, вмирають, народжуються.

Що я пропустила? Так, і живляться, і ростуть. Але це не рослини і не тварини, а особливі живі організми, вони самі по собі. Які ви знаєте гриби? Що в них спільного? Чим вони різняться? Де ви бачили гриби? А бачили цвіль? Це теж гриби. У всіх грибів є шапка, ніжка і грибниця. Грибниця в ґрунті. Яке значення мають гриби, крім того, що людина вживає їх у їжу? Поміркуйте. Гриби — це санітари лісу. А це значить, що вони.... Навіть цвільові гриби корисні: з них виробляють ліки.

Гриби — одна із окрас доквілля. Тому треба їх берегти. Коли зриваєте гриб, то обов'язково залиште в ґрунті грибницю, бо з неї виростає новий гриб.

Існують ще незвичайні живі організми, які можна бачити тільки під мікроскопом (учитель показує). Мікроскоп — це прилад, який збільшує об'єкт у багато разів. Незвичайні живі організми — це мікроби, бактерії, мікроорганізми, тобто маленькі. І оці мікроорганізми дихають, а найголовніше — розмножуються: за 30 хвилин кожна бактерія ділиться навпіл. За добу одна бактерія утворює мільярди нових. Бактерії бувають корисними і шкідливими. Корисні бактерії живляться рештками рослин і тварин. Ось недавно тут були листки бур'яну чи лежали мертві комахи, будь-які тварини — і немає. Так, це робота мікробів або бактерій, тобто мікроорганізмів. Вони очищають доквілля від забруднення і збагачують ґрунт поживними речовинами. Кефір, ряжанку, оцет утворюють оці маленькі живі організми — бактерії. Але є і хвороботворні бактерії.

Вч. Сьогодні, діти, ви самостійно будете працювати з науковим текстом у підручнику.

3. Самостійна робота з текстом.

Прочитайте тексти на с. 152, 153 у підручнику. Підготуйте по одному запитанню вчителю.

У процесі читання підкреслюйте олівцем найважливіші моменти, які треба запам'ятати.

VII. Контроль і оцінювання знань

1. Робота в парах.

Учні I ряду будуть контролювати і оцінювати знання учнів II і III ряду.

Прочитайте тексти за абзацами: учні I ряду читають вдумливо тексти на с. 150–154, бо будуть «вчителями». Учні II ряду читають с. 150–152, III ряду — с. 153–154.

Через 7 хвилин діти — «вчителі» перевіряють і оцінюють знання учнів спочатку II ряду, а потім — III ряду.

VIII. Підсумки уроку

Учитель називає кількість балів, які одержав кожен учень на цьому уроці.

Що нового ви дізналися сьогодні? А що корисного для вас?

IX. Домашнє завдання

Наступний урок — підсумковий. Щоб вам краще підготуватись до нього — прочитайте поради, які є на стенді.

Звучить пісня «Чорнобривці» у виконанні Віктора Павлика (запис на касеті).

Підготовка підсумкового уроку — Свята Фауни і Флори на тему «Знаємо і уміємо, прославляємо і захищаємо»

Учням:

1. Прочитати тексти в підручнику і відповідати на питання «Перевір себе», с. 131—154.

2. Підготувати кожному по одному прислів'ю, загадці про рослину або тварину.

3. Підготувати малюнок будь-якої рослини чи тварини і розповідь-інформацію про неї.

4. Вивчити вірш про рослину чи тварину (*порада вчителя*).

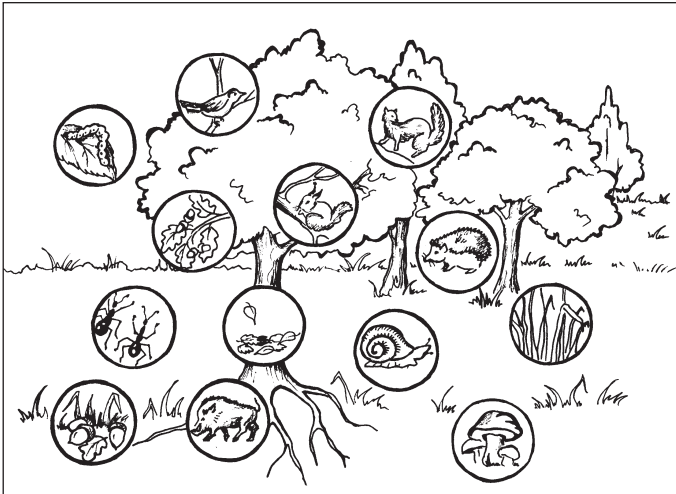
5. Підготуватись до карнавалу тварин: вибрати тварину, зробити шапочку і вивчити віршик (*порада вчителя*).

Учителю:

1. Допомогти дітям вибрати тварину, зробити шапочку і вивчити відповідний віршик.

2. Допомогти дітям підібрати розповідь-інформацію про рослину чи тварину.

3. На уроці музики розучити:
— пісню «Чорнобривці» (*дівчинка і хлопчик*);
— пісню-хоровод «Соловеечку»;
— пісні «Не гасіте сонце», сл. В. Кудрявцева, муз. І. Кириліної; «Прохання», сл. Р. Рождественського, муз. О. Пахмутової;
— танок дівчаток «Синички».
4. Підготувати дітей-старшокласників:
— трьох дітей — членів журі;
— дівчаток на роль Флори і Фауни.
5. Підготувати аудіокасети із записами пісень:
— «Хай щастить вам», «Молитва за Україну»;
— «Зеленеє жито, зелене» у виконанні О. Білозір;
— «Чом, чом, чом, земле моя» у виконанні Д. Гнатюка;
— із музикою вальсу і польки.
6. Запросити батьків на урок — Свято Флори і Фауни.
7. Підготувати красивий, різнокольоровий малюнок, де є дерева, кущі, квіти, метелики, птахи, звірі, небо, сонце, але людей немає.

УРОК 30 — ПІДСУМКОВИЙ, 90 ХВИЛИН

Тема. Знаємо і вміємо, прославляємо і захищаємо.

Мета: узагальнити і закріпити знання і вміння дітей про рослини і тварин, виділяти головне з усіх знань, робити висновки; формувати вміння висловлювати свої судження, встановлювати взаємозв'язки між об'єктами природи; розвивати уяву, зв'язне мовлення, уміння працювати в групі; виховувати пізнавальний інтерес до вивчення природи, почуття любові і захоплення, прагнення пояснити бачене, сприйняте в природі, захистити все живе.

Форма проведення уроку: Урок — свято Флори і Фауни.

(Інтегрований урок: читання, природознавство, музика).

Обладнання: 1. Парти стоять так, щоб діти сиділи групами, в кожній групі по 4 (5) учнів.

2. На партах: альбоми, кольорові олівці, ручки, аркуші паперу, підготовлені малюнки тварин, надруковані вірші-телеграми від ображених тварин. 3. У журі: список дітей по групах, види робіт і кількість балів за кожний вид, три ручки, папір. 4. У вчителя на столику: стрічки паперу для ігор «Назви четвертого», «Назви пару», м'яч, картки № 1—5 для роботи в групах, картки-малюнки тварин, тексти ситуацій для кожної групи, торбинка із заморочками, тести для гри «Естафета». 5. Магнітофон, аудіокасети з записами пісень і мелодій: «Зелене жито, зелене», «Чом, чом, чом, земле моя», «Хай щастить вам», вальс або полька, «Молитва за Україну». 7. Класна кімната прикрашена квітами, малюнками тварин і рослин.

Оформлення дошки: 1. Назва й тема уроку. 2. Кольоровий малюнок «Царство Фауни і Флори». 3. Тести. 4. План розповіді. 5. Малюнки рослин і тварин.

(Підготувати також місце для виставки малюнків).

Хід уроку

I. Організація класу

Чергові учні зустрічають гостей, просять їх зайняти місця, перевіряють готовність класу і наявність обладнання до уроку.

Учитель подає сигнал до початку уроку, включає магнітофон, звучить пісня «Зелене жито, зелене».

1. Слово вчителя.

Шановні гості, любі діти! Дозвольте розпочати урок — свято Флори і Фауни на тему «Знаємо і вміємо, прославляємо і захищаємо», на якому узагальнимо і систематизуємо ваші знання, діти, зробимо це цікаво, розумно, щоб гостям було комфортно у нашій світлиці. Урок буде проходити і як свято, і як змагання між групами. Тому у нас є журі (учитель знайомить присутніх зі складом журі). Допмагають мені Флора і Фауна — володарки цього царства, а також вчитель музики (ім'я, по батькові).

Діти, будьте спокійними, уважними, активними учасниками уроку.

Любі діти! Відкривайте
Серце для добра.
Всім, хто поруч, подаруйте
Крихітку тепла!
Сильні будьте! Не лякайтесь
Боротьби зі злом.
Пам'ятайте — перемога
Завжди за добром.

(Продовжує звучати пісня «Зелене жито, зелене»).

II. Контроль і оцінка якості засвоєння

1. Слово вчителя.

Любі діти! Мабуть, не помилюся, якщо скажу, що ви всі любите мандрувати. Сьогодні я вас запрошую у гості до царства Флори і Фауни.

Ці два царства ніколи не ворогують між собою, а, навпаки, так дружать, що вже давно не можуть жити одне без одного. І знаходяться вони на одній території, і все у них спільне: земля, ріки, моря.

Фауна — це царство тварин, а Флора — це царство рослин. Ми теж живемо разом з ними, і, отже, маємо поважати їхні інтереси, а головне — намагатися дізнатися про них якомога більше. Адже це так цікаво: спостерігати за природою! Треба тільки вміти дивитись — і бачити, слухати — і чути.

Наш дивний світ такий, як казка:
Он в небі хмаронька пливе.
Тож бережи його, будь ласка,
Все в ньому гарне і живе.
Он квітка полум'ям палає,
І ясне сонечко блищить,
Чарівна пташечка співає,
Все в дивосвіт прийшло, щоб жить.

(Звучить пісня «Чом, чом, чом, земле моя»).

Фауна. У своє царство ми пустимо тільки тих, хто добре знає природу, уміє спостерігати, бачити, порівнювати, милуватись і любити природу.

І от вам наші завдання.

2. Логічна розминка.

1) **Фауна.** Гра «Назви четвертого»:

Їжачок → колючки, орел →...?

жабка → язик, дятел →...?

щука → гострі зуби, вовк →...?

ластівка → яйця, щука →...?

2) **Флора.** Гра «Назви пару». Поясни свій вибір.

троянда →? квасоля →? корінь →?

дуб →? бузок →? квітка →?

3) **Флора.** Проведемо гру «Футбол», беруть участь дві групи.

Перша група задає запитання про рослини. Якщо учні другої групи не змогли дати правильну відповідь, то команді зараховується «гол».

(*Флора записує на дошці кількість «голів»*).

4) **Фауна.** А я проведу цю гру з учнями III і IV груп. Виходьте на поле. Отже, починає третя група: задає питання про тварин.

(Журі визначає й записує кількість балів за логічну розминку).

3. **Інформаційні повідомлення від кожної групи.**

1) **Сонечко.**

Цих яскравих жуків можна побачити скрізь.

Найчастіше можна зустріти 7-крапкове червоне сонечко, схожі на нього 5-крапкове і 2-крапкове. Зі сходом сонця, швидко перебираючи лапками, вони об-

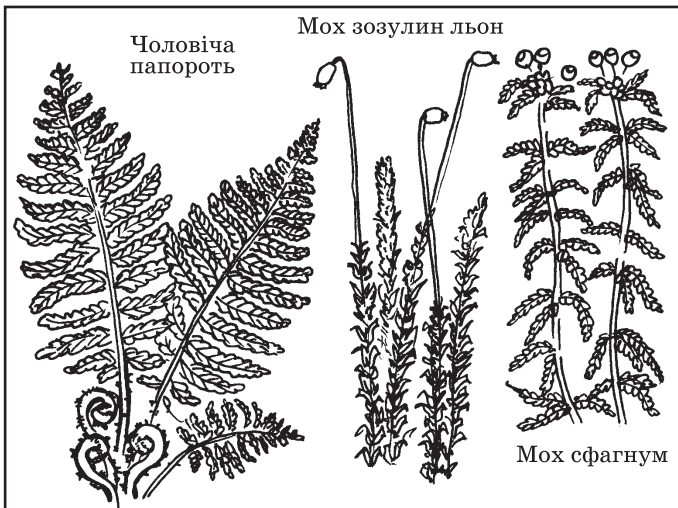
стежують рослини. Спекотної днини спочивають у затінку, а ввечері знову виходять на полювання. Їх їжею є різноманітні шкідники: попелиці, дрібна гусінь, кліщі. За день дорослий жук з'їдає до 17 великих попелиць. Маленьке червоне сонечко і його личинка за життя знищують до 13 тисяч павутинних кліщів!

Зимують сонечка у листяній підстилці садів, лісів. Навесні сонечка пробуджуються одними з перших, коли їжу знайти ще важко. В цей час їх можна підгодувати цукровим сиропом.

2) Види рослин.

На Землі налічують близько півмільйона різних видів рослин, а тварин — майже півтора мільйони!

Щоб легше було вивчати живі організми, вчені розділили їх за певними ознаками. Рослини поділяють на квіткові і безквіткові. До квіткових рослин відносять дерева, кущі, трав'янисті рослини, які цвітуть і дають плоди з насінням. Безквіткові рослини вам теж добре знайомі. Серед них хвойні дерева: ялини, сосни. Ці рослини не цвітуть, насіння у них дозріває в шишках. До безквіткових рослин належать також мохи і папороті. Вони теж не цвітуть і не мають плодів з насінням. То тільки легенди заохочують допитливих шукати цвіт папороті на Івана Купала.

3) *Фітотерапія — це лікування рослинами.*

Каланхое Дегремона (*показує малюнок*). Нариви, захворювання шкіри, свищі лікує ця рослина. А соком рослини алое (*показує*) можна підвищити опір організму інфекційним хворобам, лікувати легені, кишечник, очі, нежить, обпечену шкіру, хворий зуб, вугрі.

4) *Пролісок білосніжний.*

Проліски (*показує малюнок*) дуже рано починають зеленіти. З під снігової ковдри виглядають їх ніжні голівки. Як вони стомились! Як вони натрудилились! Бо ж непросто пробитися через товщу снігу таким тендітним квіточкам!

Як тільки рослина пробилася крізь сніг, квітка здіймається над листочками. А відцвіте, то листочки почнуть видовжуватись. Набиратиметься пролісок сил, щоб визрівало в плодах-коробочках його дорогоцінне насіння. А насіння — на вагу золота. Адже з нього виростуть молоді проліски.

Розмножується пролісок також і цибулинами. Однак цих красивих рослин стало мало в лісах. Бо нищать їх люди повсюди. Вони занесені до Червоної Книги.

5) *Синички.*

Синички — зимуючі птахи. Вони взимку перебираються ближче до людських жител, щоб прогледуватися. Синички знищують численних шкідників рослин. Вони відшуковують комах та їх личинки протягом року. Взимку синички стають всеїдними птахами.

У годівнички треба класти все: крихти хліба, крупу, шматочки сала. Весною птахи віддячують за увагу, винищуючи шкідливих комах у садах, гаях, парках та лісах.

4. Танок «Синички» (виконують дівчата).

III. Прославляємо красу природи

Учні від кожної групи читають вірші, в яких поети славлять рослини і тварин.

1. Карнавал тварин.

(Виходять діти в шапочках тих тварин, яких вибрали. Читають вірші).

Білка скаче — гілка плаче:
— Я тендітна і тонка,
Ну а ти така важка!
Вовк очима блима, блима:
— Взимку з їжею не густо —
В животі три дні вже пусто!
Дятел — стук! Дятел — грюк!
Налякав комашок-злюк.
Жаба зажурилась:
— Чи гарна я — не знаю...
Жаба похвалилась:
— Великі очі маю!
Їжак — смішний дивак,
Вдягнув колючий фрак,
А до спини прилип
Кумедний жовтий гриб!
Кіт муркоче без упину,
Мружить хитрі очі.
Вигинає пружно спину —
Він сметанки хоче.
Лисиця вовчиці
Казала в крамниці:
— Шуба шикарна —
Це вам не дрібниця!
Метелик над квіткою
Пурхає, в'ється:
— Ця квітка — найкраща,
Чи тільки здається?
Собака біга по двору.
Собака любить дівчору.
А хто нагодує смачно,
Тому оближе руки вдячно.
Шпак голосно співає.
Любий шпак!
Весна прийшла! Не сумнівайсь!
Це дійсно так.

(Під звуки вальсу «танцюють», виконуючи певну пантоміму; а потім і всі діти — учасники карнавалу).

(Журі оцінює виступ кожного учасника карнавалу).

2. Конкурс малюнків «Ця квітка найкрасивіша».

Від кожної групи виходять художники (за бажанням). Завдання: намалювати найкрасивішу на ваш погляд рослину з усіма органами. *Флора* допомагає. Всі інші учні працюють колективно: учитель показує

картку-тваринку, учні розповідають за планом (*план на дошці*).

Фауна підбиває підсумки конкурсу малюнків.

3. Музична хвилинка.

Учні виконують пісню-хоровод «Соловечку, сватку, сватку» (*українська народна пісня*).

IV. Знаємо й уміємо

1. Конкурс загадок і прислів'їв про рослини і тварин.

Учні повинні пояснити, чому така відгадка. Найкращою загадкою і прислів'ям будуть ті, в яких точно, дотепно описані ознаки об'єкта і які виразно прочитані.

2. Тести.

1) Рослини дихають:

а) азотом; б) вуглекислим газом; в) киснем.

2) Чим відрізняються рослини одна від одної?

а) способом живлення; б) місцем росту; в) зовнішньою будовою; г) способом дихання.

3) Чому багато дикорослих рослин стали рідкісними?

а) тварини знищили; б) не зуміли пристосуватися; в) людина знищила.

4) Чим різняться тварини різних видів?

а) способом живлення; б) зовнішньою будовою; в) місцями живлення і проживання.

5) За яким ознаками ділять тварин на хижих, всеїдних і рослиноїдних?

а) за зовнішньою будовою; б) способом живлення; в) способом пересування.

3. Конкурс на найкмітливішого.

Учні — учасники конкурсу (по одному від кожної групи) одержують завдання від учителя; готуються; відповіді дають у вигляді твору, письмово.

1) Ти побачив зламане деревце. Як вчиниш?

Як поведешся, коли побачиш, що діти мучать собаку, кішку?

2) Як допомогти пташеняті, яке випало з гнізда?

Що ти зробиш, коли побачиш на подвір'ї маленького їжачка?

3) Діти бігають по клумбі. Як ти вчиниш?

Бабуся продає проліски. Як ти вчиниш?

4) Задумайся над змістом речення: Хто посадив деревце — поставив собі за життя чудовий зелений пам'ятник. Хто чим славиться: соловейко, жаба, квітка?

5) Задумайся над змістом речення: Хто жорстокий до всього живого, той не може бути доброю людиною. Хто чим славиться: бджілка, колосок, листочок?

(Інші діти «ланцюжком» показують тварину і розповідають за планом. План записаний на дошці).

План розповіді про тварину:

— Назва тварини.

— До якої групи належить за зовнішньою будовою тіла.

— Де живе.

— Яких ворогів має.

— Як захищається від ворогів.

4. Музична хвилинка.

Звучить пісня «Чорнобривці» (Виконують дівчинка і хлопчик).

5. Анкетування.

Представники від кожної групи дають відповіді на питання конкурсу-анкети «Як я сприймаю навколишній світ».

(Флора і Фауна допомагають. Після закінчення роботи здають в журі).

Питання:

1) Чи подобається вам бувати на природі?

2) Що вам найбільше подобається робити, буваючи на природі?

3) Чи доводилося вам надавати допомогу тваринам, рослинам? Яку саме?

4) Які книги про природу ви читали?

6. Гра «Ти мені, я тобі».

(Учні задають по одному питанню).

Зразок:

(Демонструють учитель разом з одним із учнів).

Учитель. Яких тварин називають плазунами?

Учень. Тих тварин, що повзають: гадюк, вужів.

Учень. Чому в заповідниках тваринам живеться краще?

Учитель. Там створені необхідні умови для життя. Людина не заважає, не втручається.

7. Найкращі твори.

Фауна і Флора читають найкращі твори учнів — учасників конкурсу на найкмітливішого.

8. Музична хвилинка.

Учні виконують пісню «Не гасіте сонце».

9. Гра «Естафета».

Фауна і Флора проводять цю гру в групах.

Учні 1–3 груп одержують картки № 1–3, де написано: Дерева, кущі, трав'янисті рослини.

Учні 4–5 груп відповідно одержують картки № 4–5: Птахи, комахи.

Учні кожної групи по черзі записують по одному представнику виду рослин чи тварин згідно з завданням. Враховується швидкість і правильність.

(Журі оцінює відповіді учнів під час кожної гри чи конкурсу).

V. Охороняємо, захищаємо природу

1. Слово вчителя.

Прийшли телеграми від ображених тварин. Завдання: якомога виразніше прочитати текст-телеграму, намагаючись яскраво передати образу-біль, відчай, невдоволення тварини. (Може читати один учень від групи або всі).

Завдання журі — визначити найкращі акторські роботи.

2. Поетична хвилинка.

1 група.

Птиця

Тріпоче серце спійманої птиці.
В руках моїх не чує доброти.
— Я дам тобі водиці і пшениці.
Моя пташино, тільки не тремти!
— Хіба потоки загубили воду,
Хіба в полях уже зерна нема?
Пусти мене, мій хлопче, на свободу.
І все, що треба, я знайду сама.
— Я ж лагідно тебе тримаю, пташко,
В своїх руках, легеньких, як вітрець.
Хіба неволя це? Хіба це важко —
Від мене взяти кілька зеренець?

— Пусти мене! Мені, дитино мила,
Дорожча воля, ніж зерно твоє!
Страшна, хоч навіть лагідна, та сила,
Яка розкрити крилець не дає!

— Лети! Співай у небі гомінкому;
Хоч і маленький, зрозумів я все.
Моя рука ніколи і нікому
Ні кривди, ні біди не принесе!

(Дмитро Павличко)

II група.

На волі

На зеленій гілці пташка співала.
Мила, звучна співанка сад звеселяла.
Та зловила дівчинка пташку співучу,
Та й закрила пташку в клітку блискучу.
І дає їй їсти, водичку носить.
— Співай мені співанки! — пташечку просить.
Не їсть, не п'є пташечка, сидить тихенько,
Опустила крильця, ние серденько.
— Чом не хочеш, пташечко, їсти і пити?
Чи в золотій клітці зле тобі жити?
— На зеленій гілці люблю співати,
А в золотій клітці треба вмирати...
Бо в саду на гілочці — вільні крила,
А золота клітка — то могила...
Пожаліла дівчинка пташку співучу,
Відчинила кліточку, гарну, блискучу.
Стрепенула пташечка крильцями над нами,
Задзвеніла співанка полем, лугами.

III група.

Зламана гілка

Зламав Івасик гілку ясеневу
І кинув геть, коли награвся нею.
Веселий він побіг собі додому,
Вона ж лежить на гнилиці рудому.
В самотині зітхає гілка тяжко:
Уже на ній не сяде більше пташка,
Вже вітрець її не захитає,
«Хитати ще?» — її не запитає.
В її прожилках не бродити соку,
Не гріти мрію, ніжну і високу.
Івась у ліжку спить спокійно, тихо.
Невже не знає він, що скоїв лихо?

(А. Вортняк)

IV група.

Чорний жук

Чорний жук очима блима:
Чує кроки за плечима.
Дуже хороше йому
По землі ходити!
Він не хоче, чуєш, хлопче,
У коробці жити!

(В. Лучук)

V група.

Киця

Плакала киця на кухні,
Аж їй очиці потухли.
«Чого ж ти, киценько, плачеш,
Їсти чи питоньки хочеш?»
«Їсти та пити не хочу,
З тяжкої образи плачу:
Сам кухар сметанку злизав,
А на мене, кицюню, сказав».

(Іван Франко)

3. Робота в групі.

Флора. Прослухайте уважно вірш Платона Воронька «Липка», обдумайте відповідь на запитання, обговоріть, хто буде відповідати.

(Флора дає завдання кожній групі на аркушах паперу).

1. Про що просить липка хлопчика? — V група.
2. Що пропонує вдячне деревце взамін? — IV група.
3. Чи зустрічалися вам скривджені, обшморгані дерева? — III група.
4. Що ви відчуваєте, коли зустрічаєте скривджене дерево? — II група.
5. Чи не виникає у вас бажання якось зарадити, виправити скоєний злочин? — I група.

Липка

Я, маленька липка,
Виросту велика,—
Не ламай мене.
Я медовим цвітом
Зацвіту над світом,—
Бережи мене.

Тіль тобі я кину
У гарячу днину,—
Ти шануй мене.
Від дощу сховаю
Вранці серед маю,
Ти полий мене.
Будемо з тобою
Ми рости обое,—
Ти люби мене.
Виростеш за роки,
Підеш в світ широкий,—
Не забудь мене.

(Учні відповідають, журі оцінює правильність, повноту і грамотність зв'язного мовлення).

4. Конкурс художників.

Фауна і Флора. Вам уже знайомі «Правила поведінки в природі» (*Використовується плакат*). Ми їх нагадаємо.

Завдання: намалюйте за змістом цих правил декілька заборонених умовних знаків на альбомному аркуші — один від групи. (*Звучить музика вальсу чи польки*).

Через 3—5 хвилин малюнки прикріплюються на дошці. Захист малюнків. Журі оцінює.

5. Музична хвилинка.

Звучить пісня «Хай щастить».

VI. Знаємо й уміємо

1. Робота в групі.

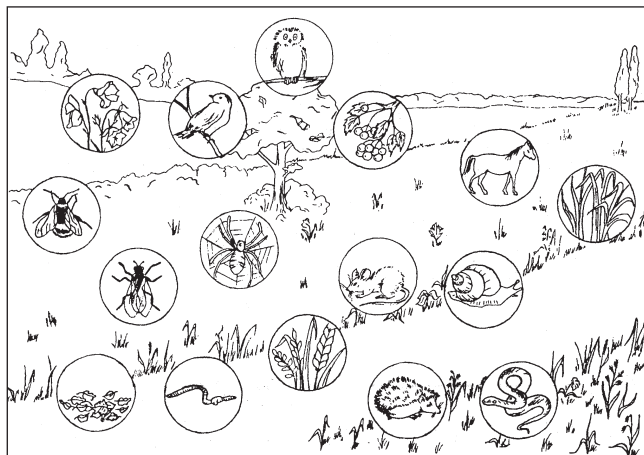
Кожній групі учитель дає схематичні малюнки із завданням. Члени журі слідкують за вмінням працювати в групі: вислуховувати кожного, уміння приймати правильне рішення.

I група

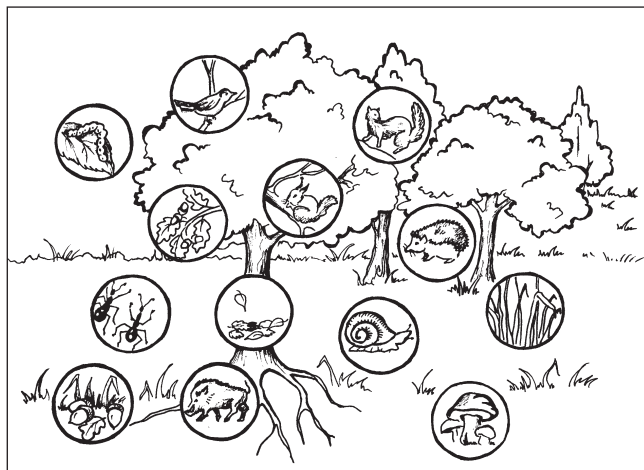
Завдання:

1. Зробіть надписи тварин та рослин.
2. Вкажіть стрілочками хто кого (що) їсть. Скільки ланцюгів живлення ви встановили?

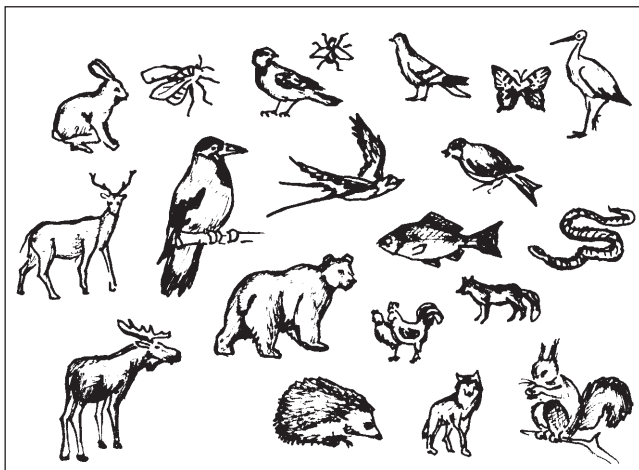
II, IV групи

Завдання:

1. Підпишіть назви тварин.
2. Складіть ланцюги живлення.

III, V групи

Завдання:

1. Зробіть біля кожної тварини позначку «+», якщо її можна зустріти взимку, або «-» — якщо ні.

2. Розподіліть тварин по групах.

2. «Заморочки» з торбинки.

У торбинці є заморочки для кожної групи.

Найрозумніший учень з I групи підходить, вибирає заморочку. (По черзі виходять учні з кожної групи).

1. Назвіть зайве: голуб, ластівка, грак, метелик, шпак.

2. Чому плазунів назвали плазунами?

3. Чому земноводних назвали земноводними?

4. Знайдіть правильний ланцюжок харчування (відмічайте позначкою «+»):

Щука → черв'як → карась

Карась → щука → черв'як

Черв'як → карась → щука

Ластівка → озима пшениця → озима совка

Озима совка → озима пшениця → ластівка

Озима пшениця → озима совка → ластівка

Ластівка → озима совка → озима пшениця

5. До шкідливих тварин належать («+»):

Сова, сорока;

- ластівка, синиця;
- жайворонок, соловей;
- озима совка, миша, довгоносик.

6. До Червоної Книги України занесені такі тварини («+»):

- орел, дрофа, куріпка, сурок.

VII. Хвилинки — веселинки

1. Поетична хвилинка.

1)

Фауна і Флора. Прочитаємо вам байку Леоніда Глібова «Зозуля і Півень». Пам'ятаєте, як герої твору вихваляли один одного? Чи насправді вони такі?

— А ти, Зозуленько, ти, зіронько моя,
Виводиш гарно так і жалібненько,
Що іноді аж плачу я...
Не хочеться й пшениченьки клювати,
Біжиш в садок мерщій...
— Ах ти, голубонько, ти, кралечко моя,
Поки співаєш на калині,
То й весело мені, і забуваю я
Свою недоленьку, життя своє погане
Та безталанне. А тільки замовчиш,
Або куди летиш, зане серденько, неначе на чужині.
І їстоньки — не їм, і питоньки — не п'ю,
Та виглядаю все Зозуленьку мою.
Як гляну на тебе — така ти невеличка,
Моя перепеличко, а голосочок — то який!
Тонесенький, милесенький такий...
Куди той соловей годиться!

2) Жартівливий віршик «Летюча квітка». (*Читає дівчинка*).

На квітку квітка сіла,
Знялась — і полетіла!
Я квітку наздогнала,
Сачком її спіймала,
Як дорогу прикрасу,
До плаття притулила.
А квітка та знялася —
І знову полетіла!
Я квітку наздогнала,
Сачком її спіймала,
І знову, як прикрасу,
До плаття притулила.

А квітка та знялася —
І знову полетіла!
Я квітку наздогнала,
Сачком її спіймала...
і так далі...

VIII. Охороняємо, захищаємо природу

1. Слово вчителя.

Врятує світ краса — завжди так говорили,
Тепер врятує світ лиш доброта.
Бо однієї вже краси занадто мало,
Бо стільки всюди зла — людина вже не та.
Тож, люди на землі! Спішіть добро творити,
Щоб нам не згинути у морі зла,
Щоб кожен міг серед краси прожити
У царстві справедливості й добра.

2. Флора.

В полі, у лісі, над яром —
Квіти, дерева і трави...
Цвіту не вирви задаром,
Гілки не втни для забави.
Оберігайте ж повсюди
Шлях і стежиночку в гаї.
Все те окрасою буде
Нашого рідного краю.

3. Фауна.

Все на землі, все треба берегти:
І птаха, й звіра, і оту травину.
Не чванься тим, що цар природи ти,
Бо, врешті, ти — лише її частина.
Я — землі цієї краса дощова.
Заплелись у мене, проросли до мене
Й жито, й дерево, і квіти, і трава.
Той, хто любить паростки кленові,
Хто діброви молоді ростить,
Сам достоїн людської любові,
Бо живе й працює для століть.

4. Музична хвилинка.

Учні виконують пісню «Прохання».

IX. Підсумки уроку

Журі підбиває підсумки роботи кожного учня, називає групу — переможця.

1. Слово вчителя.

Дякую всім за урок! Ми, дорослі, сподіваємося на вас, любі, бо ви — майбутнє нашої країни: кожну хвилинку зберігайте всяку звірину. Тільки добра їм потрібно бажати, намагатися не ображати.

Встаньте, діти. Зверніться до Бога з молитвою.
(Звучить «Молитва за Україну»).

УРОК 31

Тема уроку. Людина — частина природи. Організм людини. Шкіра — захисник організму. Бережи шкіру.

Мета уроку: формувати уявлення про ознаки людини як живого організму, про відмінні ознаки людини, про орган як частину тіла людини; формувати елементарні поняття про *шкіру як захисний бар'єр організму, гігієну шкіри*; формувати вміння надавати першу допомогу при невеликих ушкодженнях шкіри, дотримуватися правил гігієни, загартовувати шкіру; удосконалювати вміння виконувати практичну роботу з метою вивчення об'єктів природи або перевірки висловлених суджень, узагальнювати, робити висновки: виховувати спостережливість, допитливість, бережливе ставлення до свого здоров'я і здоров'я інших людей.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, ручка, кольорові олівці; на партах лупа, щоденник спостереження.

Оформлення дошки: 1. Тема й мета уроку. 2. Малюнки тварин і людей. 3. Схематичні малюнки: а) будова тіла людини; б) будова шкіри. 4. Бережи шкіру (записується поступоно):
— від ушкодження, опіків, обморожень;
— дотримуйся правил гігієни;
— загартовуй шкіру.

На переносних дошках: № 1: кросворд «Що допомагає нам бути здоровим»; № 2: віршик для фізкультхвилинки.

Хід уроку

I. Організація класу

1. Слово вчителя.

Дорогі діти! Подивіться одне одному в вічі, посміхніться, передайте частинку свого гарного настрою іншому. От бачите, від ваших посмішок затишніше і світліше стало в класі. Як приємно бачити усміхнене обличчя, почути ласкаві, звернені до тебе слова. Добре слово — наче зернятко, що, зійшовши, дарує нам радість. Ось як українська поетеса Тамара Коломієць сказала про це:

Сію дитині в серденько ласку.
Сійся — родися ніжне «будь ласка»,
Вдячне «спасибі», «вибач» тремтливе —
Слово у серце, як зернятко в ниві.
«Доброго ранку!», «Світлої днини!» —
Щедро даруй ти людям, дитино...

Нагадаю вам, діти, вірш Л. Забашти:

Сказав мудрець:
— Живи, добро звершай!
Та нагород за це не вимагай.
Лише в добро і вищу правду віра
Людину відрізня від мавпи і від звіра.
Хай оживає істина стара:
Людина починається з добра!

Такі прекрасні слова поетеса говорить про людину.

II. Повідомлення теми і мети уроку

1. Бесіда з учнями.

Прочитайте тему й мету уроку, записані на дошці. Що вам незрозуміло? Отже, почнемо вивчати людину; дізнаємось, чим людина відрізняється від тварини; будову і дію людського організму; що захищає внутрішні органи.

Поміркуйте: чому ця тема вивчається після вивчення тварин і рослин? Чому для нас важливо вивчати організм людини?

Як зберегти здоров'я? Які фактори негативно впливають на здоров'я людини?

І не менш важливе питання: що значить бути справжньою Людиною?

III. Опрацювання нового матеріалу

1. Індивідуальні завдання.

Виконайте кілька завдань, щоб згадати поняття *природа*.

№ 1.

- 1) До неживої природи належить....
- 2) Чи пов'язані між собою об'єкти живої і неживої природи?

№ 2.

- 1) Що належить до живої природи?
- 2) Які ознаки живої природи?

2. Гра «Хто швидше?»

Поки діти обдумують відповіді, ми пограємо в гру «Хто швидше?» Будуть змагатись учні трьох рядів: I ряд — називають об'єкти живої природи; II ряд — органи рослин; III ряд — групи тварин.

3. Бесіда з учнями.

Отже, людина — це частина живої природи, бо вона ...

Згідно з легендою, Вищий Розум — Творець всього сущого на Землі — створив людину після того, як уже існувала нежива природа, тварини і рослини.

Поміркуйте, чому?

Чим же людина відрізняється від тварини? Так, за зовнішньою будовою (*використовуються малюнки*). Ще чим (згадайте слова поетеси Л. Забашти)?

Головна відмінність — це те, що людина вміє мислити і розмовляти. У людини добре розвинені головний і спинний мозок, який сприяв тому, що людина, розвиваючи мислення, створила і створює те, що не належить до природи. Наприклад? (*Приклади наводять учні*).

Велике значення для людини має мова. За допомогою мови люди спілкуються, передають знання, пишуть книжки і взагалі записують будь-яку інформацію.

Люди — прекрасні батьки. Вони піклуються про своїх дітей. Як?

Здоров'я — це велика цінність для людини. Адже тільки завдяки здоров'ю людина щаслива, радісна, з нею приємно спілкуватись іншим людям. Вона багато чого потрібного може зробити, якщо здорова.

Щоб не втратити здоров'я, зберегти його, слід добре знати свій організм.

IV. Організм людини

1. Слово вчителя.

Зверніть увагу на зовнішню будову тіла: які органи ви зможете назвати?

Організм людини — це складна дія певних груп організму, які між собою взаємозв'язані. Кожна група органів виконує свої певні функції, які залежать від роботи всіх інших органів.

Отже, від дії одного органу залежить робота всіх інших. Злагодженою роботою всіх органів керує головний і спинний мозок.

Знайомитись з дією кожної групи організму будемо поступово.

Почнемо зі шкіри.

2. Практична робота.

Наше тіло покрите *шкірою*.

1) Доторкніться до своєї шкіри. Яка вона на дотик?
(*Учитель записує на дошці: гладенька, м'яка*).

Візьміть пальцями шкіру, відтягніть її, а потім — відпустіть. Що сталося? Отже, шкіра *пружна*. Це важливо. Чому?

Шкіра — ніби мішок, у якому знаходяться наші внутрішні органи.

Розглянемо будову шкіри, використовуючи малюнок. Подивіться через лупу на шкіру своєї руки. Що ви помітили? *Пори, волосини, кровоносні судини; ще є нерви та залози, яких ми не бачимо.*

Як можна довести, що на шкірі є нерви?

Так, ми відчуваємо гаряче, холодне, біль.

Шкіра відіграє важливу роль для всього організму. Тому її треба берегти. Поміркуйте і скажіть, що значить берегти шкіру?

(*Учитель записує пропозиції учнів на дошці*).

V. Фізкультхвилинка

(*Учні імітують дії кожного рядка*)

Добре те, що сонце світить!
Добре те, що віє вітер,
Добре те, що цей ось ліс
Разом з нами ріс і ріс!
Добре гратися надворі!
Добре вчитися у школі!
Добре плавати в ставку!
Добре те, що я живу!

Ведучий.

Я піду на лужок
Та й по квіти на вінок.

Діти (квіти).

Нас не рвіте — просять квіти,
Ми Землі кохані діти.
Землю — матінку квітчаєм,
Всіх милуєм, всіх вітаєм.

VI. Узагальнення та систематизація знань і умінь

1. Робота в парах.

Учні читають текст у підручнику за абзацами, відмічають незрозумілі слова.

I ряд — с. 154—155, II ряд — с. 155, III ряд — с. 156—157.

(Термін виконання — п'ять хвилин).

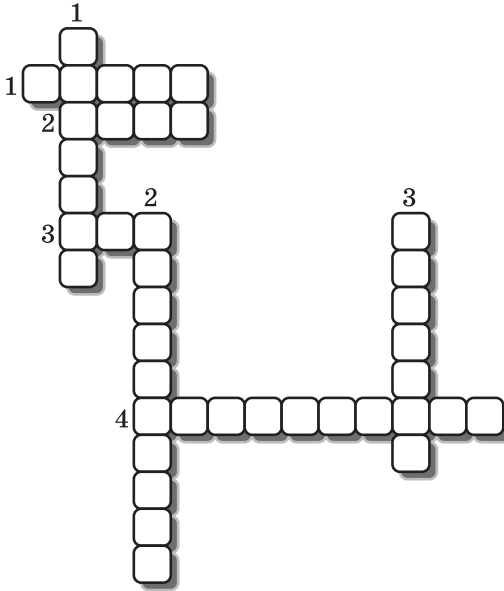
2. Фронтальна робота в зошиті.

Виконайте у зошиті с. 52, завдання 1), 2); с. 53, завдання 1).

3. Гра «Так чи Ні?».

- 1) Людина — частина природи?
- 2) Людина — частина живої природи?
- 3) Людина має багато спільного з твариною?
- 4) Відмінні риси людини і тварини:
  - народження;
  - мова, мислення;
  - живлення.
- 5) Людина залежить від природи?
- 6) Чи може людина допомогти природі?
- 7) Моя роль в житті, як частини природи (*свій варіант відповіді*).

4. Кросворд «Що допомагає нам бути здоровими?»

По горизонталі: 1.... світить і зігріває нас. Воно дає життя всьому на Землі. 2. Чиста... потрібна кожному

з нас. Без цієї рідини людина може прожити лише кілька днів. 3... розвиває м'язи, додає енергії. 4... необхідний для відновлення сил.

По вертикалі: 1. Свіже... дає клітинам кисень. Без... людина не проживе й п'яти хвилин. 2. Правильне... забезпечує організм усім необхідним для нормального життя. 3... допомагає підтримувати чистоту і боротися з мікробами.

Відповіді:

По горизонталі: 1. Сонце. 2. Вода. 3. Рух. 4. Відпочинок.

По вертикалі: 1. Повітря. 2. Харчування. 3 Гігієна.

VII. Підсумки спостереження за погодою за квітень-місяць

1. Доповіді синоптиків і прогностиків.

Синоптики, доповідайте, яким був місяць квітень:

- ясним, хмарним чи похмурим?
- дощовим чи сухим?
- яка температура була найвища і найнижча?
- які зміни відбулися у живій природі?
- які цікавинки знайшли учні?

Прогностики, чи підтвердилися прикмети квітня?

Прогностики називають прикмети травня:
Ластівки прилетіли — скоро грім загримить.
До першої грози жаби не квакають.

2. Поетична хвилинка.

(Учні читають вірші).

Тече вода з-під явора

Тече вода з-під явора
Яром на долину.
Пишається над водою
Червона калина.
Пишається калинонька,
Явір молодіє,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють.
Тече вода із-за гаю
Та попід горою.

Хлюпочуться качаточка
Поміж осокою.
А качечка впливає
З качуром за ними,
Ловить ряску, розмовляє
З дітками своїми.

(Т. Шевченко)

З весняних пісень

Веселиться земля, зеленіють поля,
Розвилися гаї і діброви;
Соловейко в саду тьохка пісню дзвінку;
Од квіток дух несеться чудовий.
А повітря легке і проміння палке
В серці мрії роєм підіймають,
І мов сила нова у грудях прибува,
І в душі якісь співи лунають.
Все збудилось од сну, зустрічає весну...
І розкішна природа України
У величній красі вабить погляди всі,
Наче личко вродливе дівчини.

(В. Самійленко)

А в цім місяці підряд
Маємо багато свят.
Зеленіють буйно трави,
То іде веселий травень.

3. Прислів'я та приказки.

Весна днем красна.

Грак на горі — весна у дворі.

4. Народні прикмети.

Квіти сильніше пахнуть перед дощем.

Перед дощем закриваються квіточки кульбаби,
берізки.

Проліски і підсніжники розкривають свої пелюстки — на хорошу погоду, закривають — на непогоду.

Жайворонок прилетів — настане стійке тепло.

VIII. Підсумки уроку

Учитель оцінює роботу кожного, називає кількість балів.

ІХ. Домашнє завдання

1. У підручнику: с. 154—157, прочитати, дати відповіді на питання «Перевір себе», виконати завдання «Поміркуй» і «Практичне завдання».

2. У робочому зошиті: с. 52, виконати завдання 3), с. 53, завдання 2), с. 54, завдання 1), 2), 3).

УРОК 32

Тема уроку. Скелет — опора тіла людини. Як бути струнким. Як людина рухається? Чому треба тренуватися?

Мета уроку: формувати уявлення про м'язи організму, елементарні поняття: *скелет людини, постава правильна, робота м'язів, тренування м'язів*; формувати вміння розрізняти основні частини скелета на своєму тілі, правильно сидіти за партою, запобігати викривленню хребта і кісток; знаходити м'язи у своєму тілі, правильно стежити за своєю поставою; формувати вміння застосовувати знання у практичній діяльності, логічно мислити, правильно висловлюватися; виховувати бажання піклуватися про своє здоров'я, займатися фізичною працею, спортом.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, аркуш паперу, ручка, кольорові олівці, щоденник спостереження, аркуші паперу, сигнали від 4 до 12 (бали), надрукований текст В. Сухомлинського «Як же все це було без мене?», олівець простий.

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. Індивідуальні завдання для перевірки домашнього завдання. 3. Плакат «Правильна, красива постава». 4. Тести. 5. Завдання для контролю і оцінки нових знань і умінь. 6. **Словничок:** *череп, тулуб, кінцівки, хребет, ребра, м'язи, скорочення, розслаблення.*

Повинні знати

- будову скелета;
- роботу м'язів;
- що таке постава;
- причини викривлення хребта, кісток;
- як піклуватися за своє здоров'я.

Повинні вміти

- розрізняти кістки скелета;
- правильно сидіти за партою, столом;
- логічно мислити;
- правильно висловлюватись;
- піклуватись про своє здоров'я.

На переносних дошках: № 1: віршик для фізкультхвилинки;
№ 2: хибні судження.

Хід уроку

I. Організація класу

Чергові учні повідомляють про готовність класу до роботи.

II. Підсумки спостереження за погодою за тиждень

Доповідають синоптики, всі інші учні відмічають у щоденниках.

Що незвичайного, цікавого ви помітили у весняній природі, йдучи до школи?

III. Перевірка домашнього завдання

1. Гра «Ти мені, я тобі».

Працюємо в парах. Наприклад:

(Учитель разом з одним із учнів спілкуються удвох на тему «Людина — живий організм»).

Учитель. Чим організм людини подібний до інших організмів?

Учень. Людина — частина живої природи, бо народжується, живиться, дихає, росте, старіє, помирає, як і будь-який живий організм.

Учень. Чим людина відрізняється від тварини?

Учитель. Людина, на відміну від тварини, ходить на двох ногах, вміє мислити і розмовляти.

Тема гри «Організм людини. Шкіра — захисник організму».

Сядьте один до одного обличчям. Спочатку обдумайте, сформулюйте питання, домовтесь, хто перший буде запитувати. Оцініть відповідь напарника. Якщо відповіді не знаєте, нехай відповідь той, хто задав запитання.

Через п'ять хвилин діти повідомляють сигналами кількість балів, одержану опонентом.

2. Індивідуальні завдання.

(В таблиці — завдання для трьох учнів; третій пояснює слова із словничка).

№ 1

1. Доведи, що людина належить до живої природи.

2. Яке значення для організму має шкіра?

№ 2

1. Чим людина відрізняється від тварини?

2. Як треба берегти шкіру?

Словничок:

Організм, органи, пори, сальна залоза, потова залоза, кровоносні судини, нерви

3. Бесіда з учнями.

Прочитайте текст В. Сухомлинського «Як же все це було без мене?» Підготуйтеся поспілкуватись з учителем.

1. Що здивувало Яринку?
2. Як ви гадаєте, про що могла думати дівчинка?
3. Чи доводилось вам пережити такі почуття?

Слухаємо тепер відповіді трьох учнів на індивідуальне завдання. Оцініть їх і покажіть сигнали.

4. Тести.

(Виконуються письмово).

1. Шкірою ми відчуваємо: а) запах і смак; б) шум; в) тепло, холод, біль, дотик.
2. Шкіра в людини не розтягується.

5. Поетична хвилинка.

(Учні слухають вірш В. Терен «Як-то гарно, любі діти»).

Як-то гарно, любі діти,
У вікно вам виглядати.
В ньому все — тополі, квіти,
Сонце й поле біля хати.
На оте вікно ранкове,
Що голівки ваші гріє,
Схожа наша рідна мова —
Цілий світ вона відкриє!

Як ви думаєте, чому вам його прочитали?

IV. Ознайомлення з темою і метою уроку

Прочитайте тему уроку. Кому із вас хочеться бути струнками? А для цього що слід знати? Щоб бути сильними, треба тренувати м'язи — це істина. Діти, всім нам треба бути сильними. Отже, слід знати, як працюють м'язи, і вміти їх тренувати.

(Учитель пояснює інші пункти таблиці «Повинні знати, повинні вміти»).

V. Вивчення нової теми

1. Розповідь вчителя з елементами бесіди.

Помацайте свою ліву руку. Що ви відчуваєте під шкірою? Це кістки. І якщо в будь-якому місці тіла ми помацаємо, скрізь відчуваємо кістки.

Розгляньте малюнок у підручнику (с. 158). Назвіть кістки скелета. Знайдіть їх у своєму тілі.

2. Робота з підручником.

Прочитайте текст «Як бути струнким», с. 159.

3. Поміркуй.

Чому відбувається викривлення хребта і кісток грудної клітки? Чому учні повинні носити рюкзаки або ранці, а не портфелі?

Діти, сядьте за партами правильно.

4. Як людина рухається? Практична робота.

Чи замислювалися ви над тим, чому ми можемо рухатися? Знайдіть м'язи на своєму тілі. Які вони? Зігніть ліву руку. Промаячайте м'яз. Який він на дотик? Який завдовжки? Чому рука зігнулася? Мабуть, була дана команда. Від кого, чого?

Розігніть руку. Яким м'яз став на дотик? Яким за довжиною? Чому рука розігнулася? Діти, підніміть праву руку. Чому ви це виконали? Виконайте якийсь рух. Чому ви так зробили? Так, роботою м'язів керує мозок.

Поміркуємо: які дії треба виконати, щоб почати писати? Треба виконати такі рухи: випрямити руку, взяти ручку. Хто давав накази? Мозок по нервах надсилає сигнал до м'язів руки. Складно? Так. Злагоджено? Так, весь організм підкоряється мозку — єдиному керівному центру. Але цей центр повинен бути розумним, здоровим, а всі органи — бути слухняними, натренованими (тобто здоровими).

5. Ситуативні завдання.

Спортсмену треба виконувати гімнастичні вправи на брусах. А в нього болить голова, бо не виспався, не дотримався режиму. Що станеться?

Поміркуйте: чи треба тренувати м'язи? Для чого? Що таке постава? Вийдіть до дошки... (*учитель називає імена двох учнів з різною поставою*). Пройдіться, станьте поряд. На кого приємно дивитися? Чому? Сили всі так, як показано на плакаті. Чому треба за цим слідкувати? Тільки щоб бути красивими? Звичайно, ні. Скажіть, будь ласка, кому нелегко рівно сидіти, щось десь болить? Чому? Тому треба тренуватися.

6. Робота з підручником.

Прочитайте текст «Чому треба тренувати м'язи», с. 100. Читаємо за абзацами, виділяємо олівцем основне.

VI. Фізкультхвилинка

Слухати ми перестали
І тепер всі дружно встали.
Будем ми відпочивати,
Нумо вправи починати!
Руки — вгору, руки — вниз,
І легесенько прогнись.
Покрутились, повертілись,
На хвилинку зупинились!
Пострибали, пострибали,
Раз — присіли, другий — встали.
Всі за парти посідали,
Вчитись знову ми почали.

(Учитель читає віршик, а підготовлений учень виконує вправи біля дошки).

VII. Закріплення знань і умінь

1. Фронтальна робота.

У робочих зошитах виконайте завдання на с. 55. Один учень читає завдання, всі разом розмірковуємо; найточнішу і правильно сформульовану відповідь запишіть, один з учнів коментує.

2. Тести.

- 1) Опора тіла людини — це:
а) шкіра; б) хребет; в) скелет і м'язи.
- 2) Хребет складається з:
а) хребців і хрящів; б) грудної клітки; в) ребер.
- 3) М'язи людини мають властивості:
а) скорочуватись і розслаблятись; б) реагувати на подразнення; в) змінювати положення тіла.

VIII. Контроль і оцінювання знань і умінь

1. Закінчіть речення, вставте потрібне слово.

- а) Кістки утворюють....
- б) Скелет — це... тіла людини.
- в) Хребет складається з ....

г) Рухаються кістки за допомогою....

д) Робота м'язів — це їх... і ....

2. Заміни хибні судження правильними.

а) Людина рухається завдяки кісткам.

б) Роботою м'язів керують нерви.

в) Коли м'язи розслабляються, вони стають коротшими.

г) Коли м'язи скорочуються, вони стають м'якими.

3. Гра «Так чи Ні?»

1) Шкіра захищає внутрішні органи від пошкоджень.

2) Шкіра заважає людині рухатись.

3) Спинний мозок міститься у хребті.

4) Кістки нижніх і верхніх кінцівок тверді, а черепа — гнучкі.

5) Людина рухається завдяки м'язам.

ІХ. Підсумок уроку

Зверніть увагу на стенд «Дзеркало роботи кожного учня». Як ви працювали, про це свідчить кількість балів на певному етапі уроку. Чергові, будь ласка, порахуйте суму балів.

Що нового ви пізнали на уроці? Це важливо вам знати? Чому?

Що треба робити, щоб мати правильну поставу, бути здоровими?

Х. Домашнє завдання

1. У підручнику: с. 157—161, прочитайте тричі, виконайте завдання «Перевір себе», «Поміркуй».

2. У робочому зошиті: всі завдання на с. 56; завдання № 1 виконайте на окремому аркуші паперу.

УРОК 33 (20 ХВИЛИН УРОКУ — В ЇДАЛЬНІ)

Тема уроку. Як відбувається живлення людини. Бережи органи травлення.

Мета уроку: формувати елементарні поняття: *травлення, органи травлення, рослинна їжа, тваринна їжа*, уявлення про взаємозв'язок органів однієї системи, про гігієну харчування і догляд за зубами; формувати вміння розрізняти на своєму тілі місця, де розміщені органи травлення; доглядати зуби, правильно харчуватися; формувати вміння самостійно виконувати практичну роботу, встановлювати функціональні зв'язки (будова органу — його функція); удосконалювати вміння узагальнювати і робити висновки; виховувати бережливе ставлення до свого організму, прагнення берегти здоров'я.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, ручка, кольорові олівці, аркуші паперу, щоденник спостереження, анкети, сигнали від 4 до 12 (бали).

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. Питання для перевірки домашнього завдання. 3. Вірш «Молитва дитини». 4. Плакати: малюнок № 1 «Органи травлення»; малюнок № 2 «Правила гігієни харчування». 5. Криптограма про здоров'я.

Повинні знати

- органи травлення;
- як взаємопов'язані всі органи;
- правила гігієни харчування;
- як доглядати зуби.

Повинні вміти

- розрізняти на своєму тілі місця, де розміщені органи травлення;
- самостійно виконувати практичну роботу;
- узагальнювати, робити висновки;
- виконувати правила гігієни харчування і догляду зубів.

Хід уроку

I. Організація класу

(Звучить пісня «Україно моя!» у виконанні Р. Мустафаєва).

Україно моя! Україно, любове моя!
Догоркнутися дай до лица і чола.
Ми ж родина одна, однієї ми крові...

1. Слово вчителя з елементами бесіди.

Грудочка землі

Ще в дитинстві я ходив у трави,
В гомінливі трепетні ліси,
Де дуби мовчали величаво
У краплинках ранньої роси.
Бігла стежка в далеч і губилась,
А мені у безтурботні дні
Назавжди, навіки полюбились
Ніжні і замріяні пісні.
Ті пісні мене найперше вчили
Поважати труд людський і піт,
Шанувать Вітчизну мою милу,
Бо вона одна на цілий світ.
З нею я ділити завжди буду
Радощі, турботи і жалі,
Бо у мене стукотить у грудях
Грудочка любимої землі.

(В. Симоненко)

Як ви гадаєте, чому вам на початку уроку запропоновані такі прекрасні твори?

(*Виступи дітей*).

Так, ви люди. І поети В. Симоненко та Л. Кучерява, і я звичайно хочемо, щоб ви росли справжніми людьми, які люблять свою Вітчизну, хочуть знати, розуміти, любити і берегти безцінне багатство, яке дарував людям Бог — Природу.

2. Поетична хвилинка.

(*Кожний учень читає пошепки*).

Молитва дитини

Зішли, Боже, ласки
На дітей маленьких,
Щоб ми виростили
На потіху ньєнки.
Май, Боже, в опіці
Всю нашу родину,
Глянь ласкавим оком
Ще й на Україну.

(К. Перелісна)

II. Підсумок спостережень за тиждень

1. Погода за тиждень.

Будь ласка, повідомте, якою була погода за тиждень, що незвичайного ви помітили в природі, які

зміни побачили у тваринному і рослинному світі.

Прогностики повідомляють, як підтверджуються прикмети травня.

2. Хвилинка-цікавинки.

Повідомляють діти. (Якщо немає цікавих повідомлень від дітей, вчитель повинен обов'язково мати про запас будь-які цікавинки).

III. Перевірка домашнього завдання

1. Індивідуальна перевірка.

Здайте робочі зошити з виконаним домашнім завданням.

Сьогодні «вчителями» будуть діти I варіанту. На дошці записані питання, а відповіді — у пакетах на с. 2, а на с. 3 записаний алгоритм оцінювання. (*Пакети видає учитель*).

Питання для перевірки домашнього завдання

1. Яке значення мають м'язи в організмі людини?
2. Як змінюються м'язи під час скорочення і розслаблення?
3. Що потрібно робити, щоб розвивати м'язи?
4. Яке значення має скелет в організмі людини?
5. До чого призводить викривлення хребта і кісток грудної клітки?
6. Що необхідно робити, щоб запобігти викривленню хребта і кісток грудної клітки?

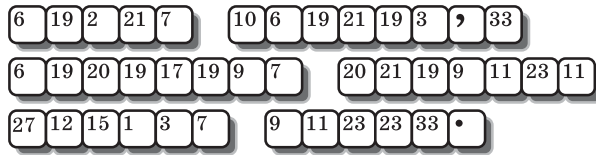
(*На перевірку домашнього завдання відводиться 7 хвилин*).

2. Криптограма про здоров'я.

Зверніть увагу на цю криптограму (*криптограма* — таємний запис). В ній речення зашифроване за допомогою цифр: однакові цифри відповідають однаковим літерам алфавіту.

Спробуйте розшифрувати, яке речення заховане в криптограмі, запишіть речення на аркуші паперу і здайте вчителю.

Криптограма:

Відповідь: Добре здоров'я допоможе прожити цікаве життя (*речення закрито*).

Коли майже половина учнів здадуть роботи, вчитель відкриває речення. Діти пояснюють зміст речення.

Учитель на стенді «Дзеркало результату роботи кожного учня» відмічає кількість балів за ці два види роботи.

3. Читання текстів.

Два учні читають тексти «Як бути струнким» і «Чому треба тренувати м'язи» вголос. Інші учні уважно слухають.

IV. Ознайомлення з темою і метою уроку

Діти, прочитайте тему нового матеріалу.

Як ви вважаєте, треба вам цю тему вивчати, чому? Які знання ви хотіли б засвоїти, якими вміннями оволодіти? (*за допомогою учнів заповнює таблицю «Повинні знати, повинні вміти»*).

Більшість дітей внесли пропозицію провести цей урок у їдальні.

Отже, через п'ять хвилин чекаю на вас у їдальні.

V. Опрацювання нового матеріалу

1. У їдальні.

Столи приготовлені для прийому їжі: хліб, ложки і виделки, прибори, все красиво розставлено.

Перш ніж сісти за стіл, учні обов'язково миють руки.

Учитель запитує кухаря, що приготовано на обід, з яких продуктів приготовані страви. Чому кухар вибрав ці продукти?

2. Виступ кухаря.

Борщ приготований з продуктів тваринного походження: м'ясо, сало; та з продуктів рослинного по-

ходження: буряк, капуста, морква, томатний сік (або помідори).

Борщ слід їсти з хлібом. Ці продукти потрібні для вироблення в організмі поживних речовин: жирів, вуглеводів, різних вітамінів.

Крім борщу хочу вас, діти, пригостити гречаною кашею, смачним молоком і не менш смачною булочкою. Ці продукти додадуть вашому організму білків.

Дітям потрібні ці поживні речовини для росту і розвитку організму, для того, щоб вони працювали, думали, були здоровими і розумними.

Приємного всім апетиту. (Дівчинка-помічниця пригощає учнів).

3. Слово вчителя.

Діти, вам хочеться їсти? Чому? Бо у вас з'явився апетит, у роті багато слини. Чому? Бо прийшов той час, коли ви обідаєте, приємно пахне, все навколо викликає апетит — красиво і чисто!

Людський організм любить чистоту і порядок.

Їжте спокійно, охайно, добре пережовуйте.

Скажіть, яку роль, на вашу думку, у перетравленні їжі виконують слина, язик, зуби?

Приємного апетиту, смачного вам.

(Учні, нарешті, обідають...)

Діти, смачний був обід? Чому, яка ваша думка?

Дякуємо вам, ..., ...! *(імена та по батькові кухаря і помічників).*

Діти! Чекаю на вас у класі через 7 хвилин!

4. Робота з підручником.

Прочитайте у підручнику с. 162. Виконайте самостійно практичну роботу.

(Учитель запрошує двох учнів вийти до дошки).

Перший з учнів, використовуючи малюнок № 1 на плакаті, називає по черзі органи травлення, а інші з місця говорять, яку функцію кожен з органів виконує.

Другий учень показує на тілі місця, де розміщені стравохід, печінка, шлунок, кишечник).

Прочитайте текст «Бережи органи травлення», с. 163–164.

VII. Підсумок уроку

Як ви оціните наш урок? Чому? Що вдалося? А що ні?

Чи засвоїли ви знання, чи оволоділи вміннями, перевіримо на наступному уроці.

Яким би ви хотіли бачити наступний урок, ваші пропозиції?

IX. Домашнє завдання

Спостерігайте за змінами в природі, любіть і бережіть її, допомагайте всьому живому в природі.

У підручнику: с. 161–164.

УРОК 34

Тема уроку. Для чого і як людина дихає. Для чого людині органи кровообігу. Бережи органи дихання, органи кровообігу.

Мета уроку: формувати елементарні поняття про *органи дихання, органи кровообігу, пульс*; уявлення про *газообмін в легенях*, про необхідність чистого повітря для дихання, про звички, які шкодять органам дихання, про шляхи збереження органів дихання здоровими; формувати уявлення про *кровообіг крові в організмі*, про шляхи збереження органів кровообігу здоровими; удосконалювати вміння висловлювати судження, встановлювати взаємозв'язки і залежності між органом і умовами його функціонування; розвивати увагу; формувати вміння моделювати взаємозв'язки між органом і умовами його функціонування; виховувати охайність, допитливість, пізнавальний інтерес до вивчення свого організму; розуміння необхідності берегти власне здоров'я, прагнення знати, як берегти серце, судини і вміти це робити, доброзичливо ставитися до інших людей.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, аркуші паперу, ручка, кольорові олівці, щоденник спостереження, сигнали 4–12;

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. Плакат «Органи травлення». 3. Тести для перевірки домашнього завдання. 4. Ребус «Що допомагає нам бути здоровими». 5. **Словничок:** *гортань, трахея, бронхи, легені, артерії, капіляри, серце.*

Повинні знати

- органи дихання;
- органи кровообігу;
- які звички є шкідливими;
- шляхи збереження органів здоровими;
- правила гігієни.

Повинні вміти

- розрізнати на своєму тілі місця, де знаходяться серце і судини; органи дихання;
- визначати пульс;
- дотримуватись правил гігієни;
- встановлювати взаємозв'язки між системами органів, моделювати ці зв'язки;
- дотримуватись режиму дня.

На переносних дошках: № 1: віршик для фізкультхвилинки;
№ 2: алгоритм роботи в парях; ребус «Молодці!»

Хід уроку

На урок запрошені лікарі: терапевт, стоматолог, педіатр. Вони принесли плакати про бережливе ставлення до здоров'я (профілактика захворювання зубів, серця; правила харчування).

I. Організація класу

(Звучить пісня «Україно моя!» у виконанні Р. Мустафаєва).

Добридень тобі, Україно моя!
Струмок серед гаю, як стрічечка,
На квітці метелик, як свічечка.
Хвилюють, маюють, квітують поля —
Добридень тобі, Україно моя!

1. Слово вчителя.

Яка прекрасна наша Україна: її ліси, ріки, поля, луки! Спілкуйтесь, діти, з об'єктами природи, спостерігайте, навчайтесь, бо ви — Люди.

У нас в Україні є багатство, яким Людина повинна володіти, користуватись, яке удосконалювати — це мова, мелодійна і чарівна, як і навколишня Природа.

Пам'ятайте завжди: кожен край має свою неповторну природу, а кожна країна — свою мову.

Буду я навчатися мови золоті
У трави-веснянки, у гори крутої,
В потічка веселого, що постане річкою,
В пагінця зеленого, що зросте смерічкою.
...Щоб людському щастю дбанок свій надбати,
Щоб раділа з мене Україна-мати.

II. Ознайомлення з темою, метою уроку

1. Слово вчителя з елементами бесіди.

Сьогодні у нас на уроці присутні лікарі (імена та по батькові): педіатр, терапевт, стоматолог. Шановні! Ми вдячні, що ви погодились допомогти дітям зрозуміти нелегкі питання; переконати третьокласників у тому, як важливо для всіх дорослих, для нашої країни, щоб діти росли здоровими і освіченими.

Адже «Здорові діти — здорова нація!»

Тема уроку «Для чого і як людина дихає. Для чого людині органи кровообігу».

Вам зрозуміла тема? Ваші думки, міркування, що повинні знати і що повинні вміти. (Діти висловлюють свої міркування — вчитель записує; див. таблицю).

Перш ніж говорити про органи дихання і кровообігу, згадаємо про органи травлення.

III. Контроль і оцінювання знань, умінь і навичок

Шановні гості, прошу вас бути активними учасниками уроку: слухати, задавати запитання, давати пояснення, оцінювати.

Учитель перевіряє й оцінює засвоєння учнями теми «Як відбувається живлення людини».

Один з учнів, використовуючи плакат, розповідає про органи травлення і функції кожного органу.

1. Тести (записані на дошці).

1. Травлення — це:

а) розщеплення їжі під дією слини і шлункового соку;

б) споживання людиною їжі для її росту і розвитку;

в) подрібнення їжі та перетворення її на поживні речовини, необхідні нашому організму.

2. Скільки зубів у дорослої людини?

а) 20;

б) 32;

в) 30.

(Учитель перевіряє самостійну роботу, повідомляє результат).

2. Діти, у кого із вас є питання до шановних лікарів? Маєте право задати.

Наприклад:

— (ім'я, по батькові), скажіть, будь ласка, яку роль відіграє печінка у травленні їжі?

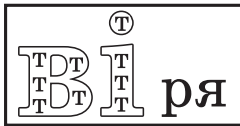
2. Бесіда з лікарями.

Шановний (ім'я, по батькові лікаря-стоматолога), прошу Вас розповісти дітям, як зберегти зуби від карієсу. Наприкінці уроку лікар погодився оглянути ваші зуби. Будь ласка, прислухайтесь до його порад.

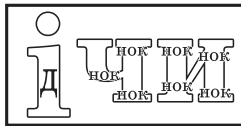
3. Ребус «Що допомагає нам бути здоровими».

вода

повітря

відпочинок

їжа

рух

Отже, щоб бути здоровими, нам допомагають (*хором*): вода, повітря, відпочинок, їжа, рух.

IV. Фізкультхвилинка

Раз, два! Всі присіли,
Потім вгору підлетіли.
Три, чотири! Всі веселі
Крутимось на каруселі.
Сім, вісім! Діти милі
Ніжками затупотіли.
Дев'ять, десять! Відпочили
І за парти сіли.

V. Робота над новою темою

1. Робота в парах.

У підручнику: с. 164, дати відповіді на проблемні питання з рубрики «Пригадай».

(Один учень читає питання, інший відповідає).

Отже, людина — частина живої природи, бо вона дихає. Необхідним газом для дихання являється кисень. Без дихання, без кисню людина не може прожити і кілька хвилин. Дихати чистим повітрям — це так важливо для життя людини.

Удвох учні виконують практичну роботу.

Який висновок ви зробили? Чому під час дихання грудна клітка рухається? Хто керує диханням?

2. Слово вчителя з елементами бесіди.

Які ж органи беруть участь у диханні?

Розгляньте малюнок на с. 165.

Повітря потрапляє у **ніс**. Яку роль виконує ніс у процесі дихання? Повітря очищається від пилу і мікробів та нагрівається. Це важливо? Так, і тому треба дихати носом, а не ротом. Рот виконує іншу функцію.

Далі повітря потрапляє у **гортань**. Знайдіть місце на тілі, де проходить гортань. Через **трахею** і **бронхи**

(знайдіть відповідні місця на тілі) очищене повітря потрапляє в **легені**.

Розгляньте легені (місця на тілі, де розміщені легені) — це велика кількість пухирців, вони пронизані кровоносними судинами: «кровоносними» — кров носять; так, це судини, що носять кров. Зверніть увагу на те, що судини позначені чорним і синім кольорами. Про що це говорить? Судини різні. Молекули кисню проникають у кров. Кров розносить кисень до всіх органів. А вуглекислий газ, його молекули проникають у легеневі міхурці. Людина видихає його.

Щоб виконати будь-яку роботу, треба більше кисню. І тому треба тренувати м'язи грудей, розвивати легені, щоб якнайбільше в організм надходило кисню.

(Лікар-педіатр, використовуючи плакат, розповідає дітям «Як берегти органи дихання»).

Учні читають удвох текст «Для чого людині органи кровообігу». Учитель нагадує алгоритм роботи в парах.

Алгоритм роботи в парах

1. Читайте текст за абзацами.
2. Один учень читає перший абзац, а другий учень слідкує.
3. Другий абзац читає той учень, який слідкував, а учень, який читав, слідкує.
4. Відмічаєте олівцем незрозумілі слова для обох.
5. Так працюєте над всіма абзацами тексту.
6. Якщо ніхто не зміг відповісти на питання, читають удруге.
7. Виконуєте завдання під рубрикою «Перевір себе».

(В класі тиша, крім читання-шепоту).

Через п'ять хвилин закінчіть роботу. Хто не встиг, зробіть висновки: де ви загубили хвилини або ще не досить швидко читаєте.

3. Робота з текстом.

Працюємо з текстом, науковою статтею колективно: які слова незрозумілі? Хто пояснить? Діти, хто із вас попрацює удвох? Ось приклад.

(Сидячи за партою, смілива пара працює так: один задає питання, інший відповідає; потім — навпаки. Якщо один з них не зміг відповісти, відповідає той учень, який задавав питання.

Якщо ця пара не змогла відповісти на будь-яке питання, допомагають діти класу).

Діти, оцініть роботу цих учнів — найвищий бал 10.

4. Практична робота.

Лікар-терапевт проводить з дітьми практичну роботу — вимірювання частоти пульсу до виконання фізичних вправ і після.

Діти роблять висновки.

5. Робота з текстом.

Прочитайте самостійно текст «Бережи органи кровообігу», приготуйте по одному запитанню, яке ви задасте лікарю-педіатру.

VI. Закріплення й узагальнення знань і умінь

1. Фронтальна робота.

У підручнику с. 166, 168, рубрика «Поміркуй». (Учитель читає питання, діти думають, а потім повідомляють, що хочуть відповісти).

2. Колективна робота в зошитах.

Завдання на с. 59, 60.

Діти читають питання, обмірковують, формулюють відповідь. Правильну, грамотно сформульовану відповідь записують, коментуючи.

3. Гра «Так чи Ні?»

а) У свіжому повітрі, яке ми вдихаємо, більше:

— поживних речовин;

— кисню;

— вуглекислого газу.

б) По венах тече:

— кров, насичена киснем;

— кров, яку виштовхує серце;

— кров, яка повертається до серця.

в) У носі повітря очищається.

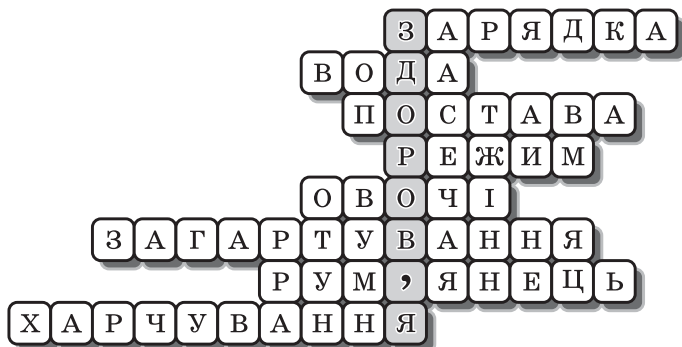
г) Легеням не шкодить тютюновий дим.

д) У легенях молекули проникають у кров.

е) Серце керує рухом крові в організмі.

4. Кросворд.

1. Комплекс фізичних вправ, що виконується вранці після сну.
2. Прозора рідина для пиття, умивання.
3. Звичне положення тіла людини у стані спокою та у русі.
4. Розпорядок добової діяльності.
5. Городні плоди та зелень, що вживаються, як їжа, містять вітаміни.
6. Заходи щодо підвищення опору організму шкідливим впливам за допомогою використання сил природи: Сонця, повітря і води.
7. Здоровий колір шкіри.
8. Процес споживання їжі.

Відгадаємо слово, яке є найважливішим для кожної людини.

Так, це *Здоров'я*.

VII. Підсумок уроку

Діти, уважно вислухайте побажання наших гостей.

Всі дякуємо вам! Любі діти, я дуже хочу, щоб ви сказали добрі слова від щирого серця нашим гостям.
(Діти висловлюють подяку гостям-лікарям).

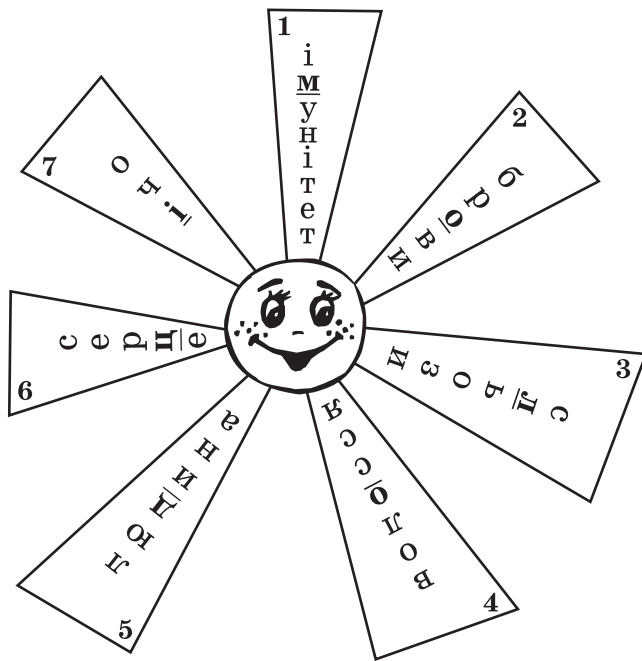
Відгадайте ребус.

Слова-відгадки записуються, учитель зафарбовує букви, які складають слово «*молодці*».

1. Опір організму хворобам.

2. На одному камені дві змії лежать.
3. Прийшла біда — тече вода.
4. Ношу його багато років, а ліку йому не знаю.
5. Стоять вилка, на вилках брилка, на брилці — клубок, на клубку — лісок.
6. Що воно за штука, що день і ніч стука?
7. Два брати через гору живуть, один до одного в гості не ходять.

Молодці!

VIII. Домашнє завдання

1. Синоптикам підготуватись до підведення підсумків спостереження за погодою за весняні місяці.
2. Прогностику ознайомити дітей з прикметами літа.
3. Дітям чергової групи підготувати прислів'я, загадки, вірші про літо.

4. У підручнику: тричі прочитати статті на с. 164—168, відповісти на питання рубрики «Перевір себе».

5. У зошиті: завдання на с. 81.

Всім бажаю міцного здоров'я і радісного настрою.

Любі діти! Відкривайте серце для добра!

Всім, хто поруч, подаруйте крихітку тепла!

УРОК 35

Тема уроку. Мозок і нерви. Як людина сприймає.

Мета уроку: формувати елементарні поняття *нервова система, органи чуття людини*; уявлення про роботу нервової системи і органів чуття, про шляхи збереження нервової системи і правила збереження органів чуття; формувати вміння розрізняти на своєму тілі ті місця, де знаходяться головний і спинний мозок, нерви; розрізняти органи чуття, дотримуватися режиму дня; чергувати розумову працю з фізичною та відпочинком; формувати вміння встановлювати взаємозв'язки між усіма органами тіла людини, доводити судження «Організм — єдине ціле», «Нервова система об'єднує організм в єдине ціле»; виховувати допитливість, пізнавальний інтерес до власного організму, прагнення берегти власне здоров'я, розуміння його цінності для людини, залежності життя людини від стану здоров'я.

Обладнання: 1. У кожного учня: підручник, робочий зошит, аркуш паперу, ручка, кольорові олівці, щоденник спостереження, сигнали-бали від 4 до 12. 2. У вчителя: 1) три аркуші паперу з записаною темою для гри «Естафета». 2) Різноманітні дитячі музичні інструменти. 3) Мішечок з різними предметами. 4) Малюнок та пам'ятка «Лікарські рослини». 3. На столику для кожної групи: лупа, пакети для рослин.

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. Кросворд «Здоров'я». 3. Прислів'я. 4. Питання для роботи в парах. 5. Картина «Весна». 6. Тести: 1) для перевірки домашнього завдання; 2) для закріплення нової теми.

Повинні знати

- органи чуття;
- органи нервової системи;
- як зберегти органи чуття, нервову систему.

Повинні вміти

- розрізняти на своєму тілі ті місця, де знаходяться головний і спинний мозок, нерви, органи чуття;
- встановлювати взаємозв'язки між усіма органами тіла людини;
- дотримуватись режиму дня;
- чергувати розумову працю з фізичною та відпочинком.

На переносній дошці: віршик для фізкультхвилинки.

Хід уроку

I. Організація класу

Чергові доповідають про готовність дітей і класу до роботи.

II. Мотивація навчально-виховної діяльності

1. Слово вчителя.

Прочитайте вдумливо прислів'я «Мудрим ніхто не родився, а навчився», «Чого навчився, того за плечима не носити». Поясніть, будь ласка, для чого ці прислів'я складено?

Послухайте вірш поета Д. Гулія «Розум, знання і сила», який має дуже повчальний зміст. Поясніть, що поет цінує в людині?

Знання — це гість, а розум — це хазяїн,
У добрій спілці треба жити їм.
Хто має розум та багато знає, —
Той буде завше сильним і міцним.
А сила, що без розуму, — недужа,
Бо все робити буде навмання.
Тож для творіння, для роботи, друже,
Виховуй розум і бери знання.

(Діти висловлюють власні міркування).

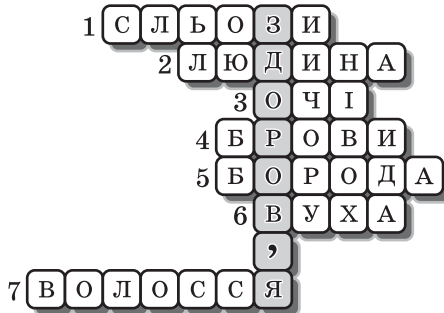
Отже, ви зрозуміли: людині потрібні знання, щоб розумно керувати всіма органами нашого тіла.

А коли людина буде з охотою навчатись, працювати, веселитись? Правильно, коли вона здорова. Від чого це залежить?

Можна так сказати: здоров'я знаходиться в руках людини.

2. Кросворд.

Якщо правильно відгадаєте загадки, то у зафарбованій рамочці з'явиться важливе слово.

1. Прийшла біда — тече вода.

2. Стоять вилка, на вилках брилка, на брилці — клубок, на клубку лісок.

3. Два брати через гору живуть, один до одного в гості не ходять.

4. На одному камені дві змії лежать.

5. У вовні, а не вівця, літо й зиму труситься.

6. Двоє лисенят завжди поруч сидять.

7. Ношу його багато років, а ліку йому не знаю.

III. Перевірка домашнього завдання

1. Гра «Естафета».

Змагаються учні кожного ряду: для I ряду — тема «Органи травлення і їх функції», II ряду — тема «Органи дихання і їх функції», III ряду — Словничок: пояснить, яку функцію виконує кожен орган?

А три учні (по одному від кожного ряду) будуть експертами.

Словничок

серце —

артерії —

вени —

капіляри —

пульс —

кисень —

частота пульсу —

(Учитель передає аркуші паперу, на яких записані теми, на останню парту кожного ряду. За сигналом діти починають працювати).

2. Гра «Закінчи речення».

1) Людина дихає ... .

2) Робота м'язів — це ... і ... .

3) Перетворення їжі в організмі людини на поживні речовини — це ... .

4) Поживні речовини — це ..., ..., ...

5) Щоб бути завжди здоровим — ... .

6) У носі повітря ..., ...

7) Від серця кров з киснем рухається по ... .

9) Кров з вуглекислим газом повертається до серця по ... .

10) Позитивно впливають на серце ... .

3. Тести.

(виконуються на аркушах паперу).

1) Трахея, бронхи, легені належать до:

а) органів кровообігу;

- б) органів травлення;
- в) органів дихання.
- 2) У свіжому повітрі, яке ми вдихаємо, більше:
  - а) кисню;
  - б) вуглекислого газу;
  - в) поживних речовин.
- 3) По артеріях тече:
  - а) кров, насичена киснем;
  - б) кров, яку виштовхує серце;
  - в) кров, яка повертається до серця.
- 4) По венах тече:
  - а) кров, насичена киснем;
  - б) кров, яку виштовхує серце;
  - в) кров, яка повертається до серця.
- 5) Найтонші кровоносні судини називаються:
  - а) венами;
  - б) капілярами;
  - в) артеріями.

IV. Ознайомлення з темою і метою уроку

1. Слово вчителя з елементами бесіди.

Тема нового матеріалу сьогодні — «Мозок і нерви. Як людина сприймає».

Що вам відомо з цієї теми? Що ви уже знаєте?

Прочитайте, що ви повинні знати? Якими вміннями володіти? (див. таблицю).

Як ви гадаєте, чому важливо про це знати?

V. Опрацювання нового матеріалу

1. Слово вчителя з елементами бесіди.

Організм людини — надзвичайно складна розумна машина. Можна так назвати наш організм? Чому? З яких органів складається наш організм? Як працюють всі органи? Якщо людина здорова, всі органи працюють злагоджено, розумно, в певному ритмі, кожен орган виконує свою роботу, яка тісно пов'язана з роботою всіх інших органів. Хто ж керує роботою всього організму? Головний і спинний мозок, які знаходяться: перший — у черепі, другий — у хребті. Свої накази будь-якому органу мозок передає через нерви.

(Використовується малюнок «Нервова система» у підручнику).

Нерви схожі на білі блискучі нитки. Вони розгалужуються і пронизують майже всі органи людини. По нервах від органів тіла через спинний мозок до головного надходять сигнали. Ці сигнали повідомляють, як працює кожен орган тіла. Одержавши сигнали, головний мозок думає, аналізує і приймає рішення про роботу всього організму. Потім по інших нервах передає сигнали органам про те, як їм діяти.

Головний і спинний мозок, нерви — це нервова система людини.

2. Робота в парах.

Прочитайте вдвох текст «Бережи нервову систему» (у підручнику, с. 169) за абзацами, задайте один одному питання, які записані на дошці.

1. Що потрібно для роботи мозку? Нервів?
2. Яка причина хвороби головного мозку?
3. Яка причина порушення роботи нервової системи?
4. Чому нервовій системі необхідний відпочинок?
5. Що є найкращим відпочинком?
6. Що зміцнює нервову систему?

(Учні оцінюють відповіді один одного і повідомляють сигналами).

3. Органи чуття. Практична робота.

Людина має органи, які все відчують. Подивимось на практиці, як це діється.

Перед вами картина. Якого кольору ця квітка? Якого розміру це дерево, кущ? Якої форми цей пенюк? Як далеко від вас розташована дошка? Що робить зайчик? А ведмідь?

Що допомогло вам відповісти на ці питання? Так, ви бачили, тобто це... (*очі*).

Очі — орган зору. Що ви бачили? Колір, розмір, форму предметів, відстань. А ще що ви можете бачити?

*(Учитель записує на дошці: **Очі — орган зору**).*

Заплющіть очі: прислухайтесь. Що ви почули? Який орган тіла допоміг вам у цьому? Звичайно, вуха.

*(Учитель записує на дошці: **Вуха — орган слуху**).*

Чи ця квітка пахне? Що вам треба зробити? Так, понюхати.

(Учитель записує на дошці: **Ніс** — орган нюху).

Учитель показує сіль і цукор. Як відрізнити сіль від цукру? За допомогою якого органу?

(Учитель записує на дошці: **Язик** — орган смаку).

Які ще є смаки, крім солодкого і солоного?

Учитель запрошує одного з учнів підійти до нього.

— Тут, у мішечку, серед багатьох предметів лежить коробочка з кнопками. Чи можна, не дивлячись, дістати її? Що тобі допомогло?

(Учитель записує на дошці: **Шкіра** — орган дотику).

Ще що ми відчуваємо шкірою?

VI. Фізкультхвилинка

Хто це, хто це так втомився
І наліво похилився?
Треба дружно всім нам встати,
Фізкультпаузу почати.
Руки — вгору, руки — вниз,
На сусіда подивись!
Руки — вгору, руки — в боки,
А тоді чотири скоки.

VII. Закріплення і узагальнення нового матеріалу

1. Робота в зошитах.

Виконайте завдання в робочому зошиті:

— на с. 62, фронтальна робота;

— на с. 63, самостійна робота.

(Учні здають зошити на перевірку).

2. Тести (відповідайте усно).

1. Що називається пульсом?

а) Рух стінок кровоносних судин, коли серце виштовхує у них кров;

б) рух крові в організмі;

в) процес частішого скорочення серця.

2. Що таке нервова система?

а) Головний і спинний мозок;

б) усі нерви в організмі людини;

в) головний і спинний мозок та всі нерви.

3. Скільки органів чуття має кожна людина?

а) 5; б) 4; в) 6.

4. Нервова система працює:

- а) безперервно;
- б) тільки вдень;
- в) коли людина працює.

VIII. Урок серед природи на екологічній стежині

1. В класі.

Людина сама відповідає за своє здоров'я і тільки сама зможе його зберегти. І тому ми зараз йдемо «за здоров'ям у довкілля».

Але крім зміцнення свого здоров'я у довкіллі ми ще будемо спостерігати за погодою, природою.

— Пригадайте правила поведінки на екскурсії.

— Візьміть блокнот, олівець, лупу, пакети для збору лікарських рослин.

2. Колективна робота на екологічній стежині.

Синоптики розказують, якою була весна:

— ясною, хмарною, похмурою? Чому?

— дощовою, сухою? Доведіть.

— яка зараз висота сонця?

— які зміни відбулися у живій природі?

Слухаємо прогностика.

— Діти, що цікавого ви побачили в природі за цей місяць?

Починається літо. Що ви знаєте про цю пору року?

(Діти висловлюються, читають вірші).

Літо — це червень, липень, серпень.

а) Чому вони так називаються?

— А місяць червень проміні косить,

Червоним соком ягідки зрсить.

— А місяць липень гарячим літом

Обсипле липи пахучим цвітом.

— А місяць серпень серпом задзвонить,

Достиглий колос додолу схилить.

б) Прикмети літа.

— Над луками та озером вранці легка пелена туману — дощу не буде.

— Вискочили на берег і гучно кумкають жаби — незабаром почнеться дощ.

— Кури в землі купаються — на непогоду.

Добре бути здоровим! Але здоров'я потрібно берегти і зміцнювати.

Що нам допомагає зміцнювати наше здоров'я? Це підкажуть вам прислів'я.

— Держи голову в холоді, живіт у голоді, а ноги в теплі — будеш жити вік на землі.

— Чиста вода для хвороби біда.

— Вода все очищає.

— Чисте повітря — ворог хвороб.

— Ходи більше — проживеш довше.

— Гостре словечко коле сердечко.

Отже, подумки зверніться до Всевишнього з проханням зміцнити здоров'я.

— Боже! Дай нам здоров'я на славу тобі!

Звернулися до всього довкілля з проханням:

— Миле Довкілля, допоможи нам зміцнити наше здоров'я Господу на славу, а нам на радість.

Зробіть декілька фізичних вправ, щоб грудна клітка розширилась і вмістила більше свіжого повітря. Зробіть вдих — видих.

Походіть, пострибайте, підіміть голівки до неба.

3. Робота в групах.

(Місце визначене заздалегідь).

Подивіться на малюнок «Лікарські рослини». Які ви знаєте? *(Учитель дає кожному записничок про лікарські рослини).* Розходьтесь по своїх місцях і відшукуйте лікарські рослини: зривайте обережно листочки, квіточки і кладіть в пакети.

(Учитель дозволяє учням також декілька хвилин побігати, походити, поспілкуватись з рослинами, тваринами).

ІХ. Підсумок уроку (в класі)

Як ви себе почуваєте? Так, ті люди, що багато часу перебувають на природі, спілкуються з нею — здорові і духом, і тілом.

Будьте такими!

Зміцнити здоров'я вам допоможуть лікарські рослини. *(Один з учнів розповідає, коли і як краще збирати лікарські рослини).*

Діти, намагайтесь в день на Івана Купала (7 липня) збирати лікарські рослини, в цей день вони мають найбільшу силу.

(Учитель роздає всім учням пам'ятку).

Пам'ятка (кожному учневі)

ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ		
Дерева	Липа	Липовим цвітом лікують простуду.
	Дуб	Відваром кори дуба полощуть хворе горло.
Кущі	Бузина	Ягодами бузини лікують захворювання зору.
	Шипшина	Плоди шипшини використовують при хворобах печінки.
Трав'яністі рослини	Кропива	Настій із листя кропиви п'ють при послабленні організму та при кровотечах.
	Лопух	Корінь і листя лопуха використовують для зміцнення волосся.

Х. Домашнє завдання

У підручнику (с. 168–172) тексти прочитайте тричі, опрацюйте питання і завдання під рубриками «Перевір себе», «Поміркуй». Готуйтеся до останнього уроку в цьому році.

Підготовка до підсумкового уроку на тему «У природі все взаємопов'язано» (за тиждень до уроку).

Учням:

1. Підготувати (разом з учителем) усний журнал «Природа — наш дім, а ми — господарі в нім».
2. Підготувати наукове інформаційне повідомлення про об'єкт неживої природи, рослину, тварину.
3. Добрати прислів'я, загадки, вислови про рослину, тварину, здоров'я людини.
4. Знайти цікавинку про об'єкт неживої природи, рослину, тварину.

Учителю:

1. Поділити дітей на групи, вибрати командира.
2. Підготувати усний журнал із п'яти сторінок:
«Природа — наш дім, а ми — господарі в нім»
(малюнки об'єктів природи).

I сторінка — «Нежива природа — комора багатства».

II сторінка — «Рослини — краса і годувальники Землі» (малюнки).

III сторінка — «Тварини — брати наші менші» (малюнки).

IV сторінка — «Людина — найрозумніша і найчуттєвіша частина природи» (малюнки).

V сторінка «Природа — найкраща лікарня для людини. Рослини — найефективніші ліки» (малюнки).

3. Підготувати трьох дітей — старшокласників, які увійдуть до складу журі: ознайомити їх з планом уроку і критеріями оцінювання, підготувати для них списки дітей по групах. Разом з ними підготувати в дарунок книжки дітям-переможцям.

4. Якщо в класі більше, ніж 20 дітей, то підготувати ведучого, а якщо 20 і менше — ведучим буде учитель.

5. Домовитись з травником, який буде розповідати, як і коли краще збирати лікарські рослини; як їх сушити і зберігати. Підготувати рецепти деяких водяних настоїв із лікарських трав.

6. На уроці музики повторити пісні:

— «Хай живе надія», сл. К. Гнатенка, муз. І. Білик;

— «Прохання», сл. Р. Рождественського, муз. О. Пахмутової;

— «Не гасіте сонце», сл. В. Кудрявцева, муз. І. Киріліної.

— Танці «Синички», «Вальс».

7. Запросити вчителя музики взяти участь у проведеному уроку.

УРОК 36 — ПІДСУМКОВИЙ, 90 ХВИЛИН

Тема уроку. У природі все взаємопов'язано.

Мета уроку: систематизувати й узагальнювати знання про неживу і живу природу; встановити взаємозв'язки й залежності між компонентами неживої природи, живої природи, між живою і живою природою; удосконалювати вміння встановлювати причиново-наслідкові зв'язки, узагальнювати, застосовувати засвоєні знання, спілкуватись з опонентами; розвивати зв'язне мовлення, навички виразного і свідомого читання; виховувати бережливе ставлення до природи, бажання охороняти і примножувати її багатства, гордість за красу і багатство природи своєї країни.

Тип уроку: Нетрадиційний, інтегрований урок — музика, природознавство, читання.

Форма проведення уроку: усний журнал. Групова форма.

Обладнання: 1. Парти для кожної з п'яти груп (на які розділені учні). 2. На парті: альбом, кольорові олівці, ручки, аркуші паперу. 3. Столики (парті, що стоять окремо) для трьох дітей-старшокласників — членів журі. 4. Місця для самостійної роботи дітей із кожної групи. 5. Магнітофон, аудіокасети із записом пісень: «Хай сонечком світить українська душа», «Одна», «Вальс», «Полька», «Молитва за Україну», «Голоси птахів». 4. У вчителя: картки-номерки, вірші до сторінок № 1, 2, 4, зміст ситуацій, зміст тематичних пакутинок, малюнки для побудови ланцюжків живлення.

Оформлення дошки: 1. Тема уроку. 2. Картини природи України. 3. Усний журнал.

Хід уроку

I. Організація класу

Учні сідають по групах за раніше розставлені парти, перевіряють, чи все готове до уроку.

Чергові учні зустрічають гостей.

II. Мотивація навчально-виховної діяльності

1. Музична хвилинка.

Звучить пісня «Хай сонечком світить українська душа» у виконанні М. Гнатюка.

2. Слово вчителя.

Діти, сьогодні у нас останній урок у цьому році.

Ми з учителем музики проведемо його разом. Послухайте вірш Л. Костенко «Усе моє, все зветься Україна».

...Буває, часом спіпну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво, —
Оці степи, це небо, ці ліси,
Усе так гарно, чисто, незрадливо,
Усе як є — дороги, явори,
Усе моє, все зветься Україна.
Така краса, висока і нетлінна,
Що хоч спинись і з Богом говори...

3. Поетична хвилинка.

(Вірші читають учні).

1)

Може, десь земля є краща й вища,
А над нею — небо золоте,
Та мені найкраща та, де вишня,
Та, де вишня мамина цвіте.

(Б. Радив)

2)

Звертання

До вас, мої рідні, звертаюся я —
найменший у нашій сім'ї,
Стоїть на узліссі ялинка моя —
не зрубайте її!...
На озері плаває пташка моя —
не убийте її!
Яскравіє на небі зірка моя —
не згасить її!
Світ-казку буде мрія моя —
не спиняйте її!

(Д. Павличко)

4. Слово вчителя.

Природа вчить мудрості, не промовивши ні слова, сповнює ваші серця якоюсь дивною любов'ю, яку оберігатимеш, як своє життя. Людина і природа — вони постійно пов'язані між собою.

Торкнись краси природи усім серцем,
Немов руками ніжних пелюсток.
І пригорни хоча б одну до себе,
Неначе мати любих діточок.

Як приємно вас бачити, коли ви радієте від зустрічі з природою, умієте бачити її красу. Але нам не слід забувати, що природа не тільки для милування — вона

потребує захисту. Ви всі не раз чули слово — Чорнобиль. Це лихо було передбачене ще 2000 років тому:

«І впала з неба велика зоря. Ім'я цієї зорі — Полин...» («Одкровення Іоанна», глава 8, вірш 10).

Природі України завдано непоправних збитків. Важко плаче хвора Земля.

Чорнобиль — тривожний набат — закликає до розуму, і в пам'яті спливає пророцтво великого Кобзаря:

«Схаменіться, люди! — бо лихо вам буде!»

Природа України чудова (*малюнки, картини природи*).

Якби люди не нищили її, вона була б ще кращою. Ми ж маємо дбати про неї і молити Господа, щоб він почув щирий голос:

(діти нахилили голівки, руки поклали на коліна — тиша)

Грішні діти — діти не чужі,
Отче наш, почув їх щирий глас.
Боже, Україну бережи,
Господи, помилуй нас!

5. Музична хвилинка.

Діти співають пісню «Не гасіте сонце!»

В рідної планети запитали діти —
У кого ж іще їм запитать?
— Нащо це на світі є іще ракети,
Ті, що хочуть сонце розтоптать?

Приспів:

Не гасіте сонце, не гасіте,
Хай воно сіяє без кінця,
Не для горя й вибухів відкриті
Наші юнії серця.

Ранку прохолода і цвітіння саду —
Всім на світі треба дорожить!
Під свинцевим градом не бажаєм падать,
Ми для майбуття повинні жити!

Приспів.

III. Ознайомлення з темою, метою і планом уроку

Тема уроку «Все в природі взаємопов'язано».

Урок ми з вами проведемо у вигляді усного журналу «Природа — наш дім, а ми — господарі в нім», в якому п'ять сторінок, які мають свою назву — тему,

свої види робіт, яких теж п'ять. П'ять. Тому, що працює п'ять груп дітей.

Це урок підсумковий. Ви, діти, продемонструєте свої знання й уміння з усіх тем. Які у вас знання й уміння, будуть вирішувати уже знайомі вам діти-старшокласники — це шановне журі. Воно оцінює вашу роботу. Хто ж переможе, одержить у нагороду книгу про природу з підписом членів журі.

Успіху вам, третьокласники!

IV.

Усний журнал «Природа — наш дім, а ми — господарі в нім»

	—1—	—2—	—3—
Природа — наш дім, а ми — господарі в нім (малюнки)	Нежива природа — комора багатства (малюнки)	Рослини — краса і годувальники Землі (малюнки)	Тварини — брати наші менші (малюнки)
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Науково-інформаційне повідомлення 2. Поетична хвилинка 3. Гра «Ти мені, а я тобі» 4. Хвилинка-цікавинки 5. Музична хвилинка 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Аукціон цікавих рішень 2. Конкурс малюнків «Квітучий степ» 3. Поетична хвилинка 4. Науково-інформаційне повідомлення 5. Побудувати тематичну павутинку 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Науково-інформаційне повідомлення 2. Вікторина «Чи знаєте ви тварин?» 3. Побудуй ланцюжки живлення 4. Поетична хвилинка 5. Музична хвилинка

—4—	—5—
Людина — найрозумніша і найчуттєвіша частина природи	Природа — найефективніша лікарня
1. Поетична хвилинка 2. Поміркуйте! 3. Побудуй тематичні павутинки 4. Конкурс малюнків «Людина серед природи» 5. Музична хвилинка	<i>(для всіх груп)</i> 1. Конкурс прислів'їв, загадок, висловлювань про здоров'я 2. Слухаємо травницю 3. Конкурс малюнків «Заборонені знаки» 4. Наукове повідомлення про лікарську рослину 5. Музична хвилинка

Господарі повинні бути не тільки розумними, а й терплячими, кмітливими, люблячими, всерозуміючими — справжніми Людьми. Будьмо такими!

I. «Нежива природа — комора багатства»

Сторінка перша усного журналу, як і всі інші, має п'ять завдань.

Командири груп, підійдіть до столу, виберіть один номерок. На дошці записані завдання. Виконуйте всі колективно.

(На підготовку — п'ять хвилин).

Як працювати в групах, вам нагадає алгоритм, який записаний на переносній дошці № 1.

Алгоритм роботи в групах

1. Працюєте тихо, спокійно.
2. Командир читає завдання, всі слухають.
3. Обговорюєте, вислуховуєте думку кожного.
4. Домовляєтесь, хто буде писати чи малювати, відповідати.
5. Слово командира повинно бути вирішальним.

Звучить тиха музика — вальс чи полька.

1. Інформаційне повідомлення про Сонце.

Золота тарілочка вранці покотилася,

Не впала, не розбилася.

А як накрусувалася — за темний ліс сховалася.

(Сонце)

Сонце і Веселка (казка)

Якось після дощу виглянуло Сонечко. І з'явилася кольорова Веселка. Хто не гляне на Веселку, всяк замилується нею. Запишалася Веселка та й почала вихвалитися, що вона красивіша від самого Сонця. Почуло таку мову Сонце і каже: «Ти красива — це правда, але ж без мене і веселки не буває».

А веселка тільки сміється та ще дужче вихваляється. Тоді Сонечко розсердилося і сховалося за хмару — веселки як і не бувало.

(К. Ушинський)

2. Поетична хвилинка.

Діти читають вірш «Вечірня пісня» В. Самійленка.

Тихесенький вечір на землю спадає

І сонце сідає в темнесенький гай.

Ой, сонечко ясне, невже ти втомилось,

Чи ти розгнівилось? Іще не лягай!

3. Гра «Ти мені, а я тобі».

Виходять двоє учнів із групи. Один задає запитання про об'єкти неживої природи, а інший — відповідає, а потім — навпаки. Учитель задає по одному запитанню кожному.

4. Хвилинки-цікавинки.

Учні групи розповідають цікавинки про об'єкти неживої природи; можуть всі, а може один розповісти — на оцінку це не впливає.

5. Музична хвилинка.

Звучить пісня «Одна» в виконанні С. Ротару.

II. «Рослини — краса і годувальники Землі»

Командири груп підходять до столу і витягують номерки. (У кого № 1 — одержує ситуативні завдання).

1. Аукціон правильних рішень.

Учні повинні придумати рішення ситуацій, яке повинно бути і правильним, і добрим.

Інші діти теж беруть участь.

Ситуативні завдання:

1. Ви бачите скривджене дерево. Що ви зробите?

2. Діти бігають по клумбах. Ваші дії?

3. Дорослі ламають куці, бо вони їм заважають. Ваші дії?

4. Бабуся продає проліски. Що ви їй скажете?

(Час на підготовку — п'ять хвилин. Звучить тиха музика).

2. Конкурс малюнків «Квітучий степ».

Малюнки прикріплюють на переносну дошку магнітами.

(Може бути будь-яка кількість малюнків, від 1 до

5. Журі оцінює).

3. Поетична хвилинка.

Пісня квітів

Виростаєм на віконці,
Зацвітаємо на сонці,
Від водиці зеленієм,
Ми екологам радієм.
Ви нас, діти, доглядайте
І водою поливайте.
Щоб могли ми воду пити,
Треба землю розпушити.
Любі діти! Час не гайте —
Наше листя протирайте.
В школі вашій для нас, квітів,
Найщиріші друзі — діти.

4. Наукове повідомлення про лілію лісову.

Лілія лісова, лілія кучерява, маслянка, саранка.

Росте в лісах красуня-царівна з золотими кучерями — лілія лісова. У неї великі запашні, яскраво-пур-

пурові з фіолетовими плямами квітки, опущені до низу на прямостоячому стеблі. Стебло лілії під час плодоношення стає схожим на старовинний підсвічник-канделябр. Тоді плоди-коробочки піднімаються вгору, а з них, як ядра з гармати, розлітається насіння. Під землею лілія приховує золотаву цибулину.

Легенда розповідає, що лілія виросла із серця козака, який поліг у бою за Батьківщину. З того часу квітка надає хоробрості та стійкості воїнам.

Наукова назва її (*лілія мартагон*) перекладається як «лілія з планети Марс». А Марс, як відомо, вважався богом війни та покровителем воїнів.

Лілія лісова має багато народних назв: *маслянка, масляночка, сарана, саранка*. Всі вони вказують на те, що лілія — їстівна рослина. Народи, що населяють Сибір, їли її цибулини вареними як кашу, печеними як картоплю або сирими. Якути висушували цибулини, перемелювали на борошно і пекли хліб.

В Україні лілію називають лісовою, бо росло її в наших лісах колись дуже багато. В давні часи цибулини згодовували коровам, щоб молоко було жирнішим.

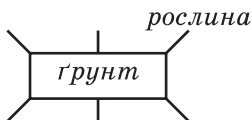
Лілії вирощували ще за дві тисячі років до нашої ери. У Стародавньому Римі вважали, що після троянди немає квітки прекраснішої за лілію.

Розповідають ще таку легенду. Пурпурна лілія колись була сніжно-білою й дуже пишалася своєю красою. Якось усі квіти, що є на Землі, прийшли привітати Ісуса Христа. Вони в пошані схилилися перед Ним, лише лілія залишалася стояти з гордовито піднятою головою. Коли ж Спаситель подивився на неї, вона зашарілася і опустила голову.

Росте лілія надзвичайно повільно. Вперше вона зацвітає аж на сімнадцятому році життя!

Про лілію можна сказати, що її... «з'їли». Як прикро це чути про таку красуню!

5. Тематична павутинка.

Учні прикріплюють на магнітну дошку аркуші паперу, на яких намальовані тематичні павутинки, поясняють.

Звучить вальс, полька. Діти під музику імітують рослини (за бажанням).

III. «Тварини — брати наші менші»

Командири вибирають номерки. Хто вибрав № 2, отримує завдання для вікторини «Чи знаєте ви тварин», картки-малюнки тварин. Хто вибрав № 3, візьміть малюнки, щоб побудувати ланцюжки живлення (на альбомному аркуші).

(Час на підготовку — п'ять хвилин. Звучить тиха музика).

1. Наукове повідомлення про сову.

Що воно за дивна птиця?

Світла денного боїться.

Дзьоб гачком, великі очі,

І не спиться їй щоночі.

«Ху-ху-ху» — кричить, співа,

Відгадали, хто?... (*Сова*).

«Пернаті кішки». Так іноді називають сов. Великі очі, що світяться вночі, нічний спосіб життя у багатьох, безшумні рухи — все, як у кішок. Вчені давно цікавилися цими птахами, і все ж ми знаємо про них дуже мало. Одна з найрозповсюдженіших легенд: сова бачить тільки в темряві, а вдень вона сліпа. Так навіть зоологи вважали.

Сови дійсно полюють уночі, але не всі, деякі і вдень. Адже сови розповсюджені по всьому світу. Живуть вони й на Півночі, а там півроку буває день і стільки ж ніч. То як же сова може півроку не полювати? Вона полює і вдень, і чудово все бачить. Вночі ж її зір загострюється так, що вона може полювати на маленьких гризунів і навіть на жуків. Є кілька різновидів сов: *сова-сплюшка, сич, біла чи полярна сова, болотяна сова, сова вухаста, пугач*. Спосіб життя у них приблизно однаковий. Всі вони приносять користь людині, поїдаючи шкідливих жуків, гризунів.

2. Вікторина «Чи знаєте ви тварин?»

Діти проводять вікторину за завданнями, одержаними командиром групи:

а) Це — звір. Живиться рослинною їжею. Добуває корм в лісі. Народжує малят і годують їх молоком. Залежно від пори року міняє колір шубки.

б) Це — земноводна тварина. Живиться рослинами і тваринами. Ловить комах на довгий і липкий язик. Відкладає ікринки, з яких з'являються пуголовки.

в) Це — птах. Має товстий, міцний дзьоб. Живиться комахами, яких добуває із-під кори. Це — «лікар» рослин.

г) і д) картки-малюнки тварин. Їх треба описати за планом:

1) назва тварини; 2) до якої групи належить за будовою тіла; 3) де живе; 4) яких ворогів має; 5) як захищається.

а), б) в) учні читають для всіх; г), д) розповідають про тварин за планом.

3. Ланцюжки живлення.

Малюнки для побудови ланцюжків живлення: зайчик, капуста, лисиця; колоски жита, миша, орел; комашка, лелека, жаба; попелиця, ягоди, сонечко.

Учні прикріплюють на магнітну дошку альбомні аркуші паперу, на яких вони побудували ланцюжки живлення.

4. Поетична хвилинка.

Учні читають вірш «Щоглик» П. Грабовського.

— Щоглик! Щоглик! — дітки раді:

— Щоглик! — тільки і слівця.

А він тріпавсь на принаді,

Марно рвався із сильця.

Визволяють, — скільки сміху!

— Глянь, дідусю, глянь, чи ба?

— Бачу, дітки, вашу втіху,

Зате щоглику журба!

Зна, що буде нудить світом;

Не про нього ваш куток...

Щебетав би собі літом

Та згодував діток.

Тож послухайте старого:

Не держіть узаперті

Цього щоглика малого,

Бо загине в самоті!

Позирнули дітки вгору —

Пурхнув щоглик з рукава:

Знов літає по простору,

В небі ясному співає!

5. Музична хвилинка.

Танок «Синички».

IV. «Людина — найрозумніша і найчуттєвіша частина природи»

Командири вибирають номерки.

Хто вибрав № 2, одержує завдання до рубрики «Поміркуй». Хто вибрав № 3 — завдання для побудови тематичних павутинок.

(Час на підготовку — п'ять хвилин. Звучить тиха музика).

1. Поетична хвилинка.

Учень читає вірш «Людина починається з добра»

Л. Забашти.

Сказав мудрець:

— Живи, добро звершай!

Та нагород за це не вимагай.

Лише в добро і вищу правду віра

Людину відрізня від мавпи і від звіра.

Хай оживає істина стара:

Людина починається з добра!

2. Поміркуй!

Завдання до рубрики «Поміркуй»:

а) Чому найменша ранка є небезпечною для людського організму?

б) Для чого треба тренувати м'язи?

в) Чому треба дихати через ніс?

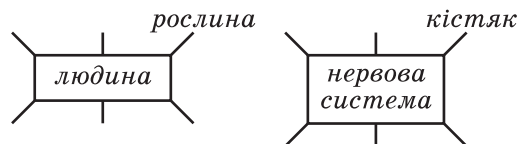
г) Чому паління є небезпечним для здоров'я?

д) Чому в людини змінюється частота пульсу?

Один з учнів групи задає питання, а інший — відповідає; може відповідати і будь-який учень з класу.

3. Тематична павутинка.

Завдання для побудови тематичних павутинок:

Учні прикріплюють на магнітну дошку аркуші паперу, на яких намальовані тематичні павутинки, пояснюють.

4. Конкурс малюнків «Людина серед природи».

Малюнки (або один) прикріплюють на магнітну дошку. Якщо їх декілька, журі вибирає кращий, оцінює.

5. Музична хвилинка.

Пісню «Хай живе надія», сл. К. Гнатенка, муз. І. Білик, виконують діти.

Мріє росточок явором стати,
Пташка маленька — в небі літати.
Вірить у диво кожна людина,
Вірить матуся в доньку і сина!

Приспів:

Хай живе, хай живе надія!
Хай земля, хай земля радіє!
Хай печаль серце обминає;
І добро всіх людей єднає!

Ночі вишневі в зоряній тиші
Вітер блакитно жито колише.
Ми збережемо нашу єдину
Рідну Україну — славу родину!

Приспів.

V. «Природа — найефективніша лікарня»

(Учні всього класу працюють колективно).

1. Конкурс прислів'їв, загадок і приказок.

Оголошується конкурс на краще прислів'я, загадку, висловлювання про здоров'я. Журі, враховуйте і виразність читання.

2. Слухаємо травницю.

У нас у гостях бабуся Орина. Вона збирає лікарські трави і вміє робити з них настої і чаї. Послухайте її.

Бабуся розповідає, які лікарські рослини є у нашій місцевості, про те, коли які рослини краще збирати; як і де сушити і зберігати рослини.

Бабуся дає рецепти водяних настоїв і чаїв.

3. Конкурс малюнків «Заборонені знаки».

Люди — істоти розумні. Але щоб жити, людина використовує природу і завдає їй шкоди. Люди забруднюють повітря, ґрунт, воду.

А погіршення стану природи зумовлює погіршення здоров'я людини. Поміркуйте, чому? Так, в природі все взаємопов'язане.

Від кожної групи художники намалюють «Заборонені знаки». Це для людини безсердечної, безвольної.

(Доки художники малюють, звучать голоси птахів).

Малюнки прикріплюють на магнітну дошку. Журі вибирає кращий, оцінює.

4. Наукове повідомлення *(про будь-яку лікарську рослину).*

5. Музична хвилинка.

Звучить «Молитва за Україну». *(Учні можуть промовляти).*

VI. Підсумок уроку

1. Слово вчителя.

Природа — найефективніша лікарня. Діти, частіше спілкуйтесь із нею. І відчуєте, як здоров'я вливається у ваше тіло від дерева, з чистої води, зі свіжого повітря. А Сонце промінням пестить вас, робить вашу шкіру засмаглою, не тільки красивішою, а і неприйнятною до різних хвороб. Природа очищає і вашу душу: вам стає весело, радісно, ви щасливі.

Кожна рослина, пташка хоче з вами спілкуватись, допомагати вам, але тільки тоді, як ви їм хочете добра, не шкодите їм.

Любі діти! Відкривайте
Серце для добра!
Всім, хто поруч, подаруйте
Крихітку тепла!
Сильні будьте! Не лякайтесь
Боротьби зі злом.
Пам'ятайте — перемога
Завжди за добром.

2. Підбиття підсумків.

Члени журі підбивають підсумки роботи кожного учня. Переможцям вручають книги.

3. Слово вчителя.

Діти, закінчили уроки. Настала найкраща пора — літо. Не забувайте: ви — юні захисники природи, читайте цю цікаву й загадкову книгу — Природу.

Якомога частіше ходіть за здоров'ям до Природи.
Добра і здоров'я всім вам!

4. Музична хвилинка.

Закінчимо рік піснею «Прохання» (музика О. Пахмутової, сл. Р. Рождественського)

Зранена пташка в руки не давалась,
Зранена пташка гордою лишалась.
Сон мені той давній сниться і донині:
Помирає пташка на траві в долині.

Приспів:

Птахи, риби і звірі нам серце відкрили,
Їх не вбивайте, люди, вас закликаю я.
Бо небо без птиць — не небо!
А море без риб — не море!
І без звіра землі — не землі! (Зр.)

Люди — непоборні велетні-титани,
Є у вас рушниці, сіті і капкани,
Є у вас відвага і правічна сила,
Мусить бути серце, що любов зігріла.

Приспів.

Люди — життєлюби, всі земні народи,
Ми тепер навіки боржники природи.
Треба нам природі борг оцей сплатити,
Щоб могла пташина в небеса злетіти.

Приспів.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ПРОВЕДЕННЯ УРОКІВ ПРИРОДОЗНАВСТВА

1. Майже до кожного уроку дається більше матеріалу, ніж можна використати за 45 хвилин.

2. Природознавство доречно ставити в розкладі у п'ятницю (на останній урок після читання), тоді в разі потреби можна об'єднати два уроки (читання і природознавства), провести урок серед природи, в ідальні і т. п.

3. Перші два уроки обов'язково повинні бути проведені на теми «Ознайомлення з підручником, наочністю», «Як вести і відмічати спостереження за погодою», на цих уроках ознайомити дітей з тим, як працювати зі стендом «Природа і ми». Інакше весь рік учні будуть робити помилки. А навчити спостерігати, бачити, — це важливо!

4. Уроки серед природи доречно проводити в кожному пору року (восени — 2, взимку — 1, весною — 2) і обов'язково на одній і тій же екологічній стежині.

5. Уроки природознавства мають високу пізнавальну-виховну цінність. На цих уроках учні оволодівають важливими інструментами навчання (за В. О. Сухомлинським): вмінням читати науковий текст, спостерігати, узагальнювати і робити висновки; висловлювати свою думку і спілкуватись.

6. Природа — виховує, очищає душу, лікує тіло і дух, не промовивши ні слова. І тому уроки природознавства мають винятково важливе значення.

7. До підсумкових уроків слід готуватись за тиждень до проведення.

Інтегровані підсумкові уроки слід проводити 90 хвилин (за Ш. А. Амонашвілі): спокійно об'єднуйте два уроки — природознавства і читання, бо на уроках природознавства обов'язково удосконалюються навички свідомого читання.

8. Нехай на уроках звучить поетичне слово і українська пісня. Діти чують прекрасну, мелодійну, літературну рідну мову, а це сприяє вихованню у учнів національного почуття патріотизму і любові до рідної країни.

9. Записати на касету пісні у виконанні українських співаків і співачок не так складно в наш час.

МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УРОКІВ ПРИРОДОЗНАВСТВА

1. Термометри: кімнатний, для вимірювання температури повітря надворі (прикріплений), для вимірювання температури води, медичний.
2. Пробірки, колби, склянки, лупи, сухий спирт.
3. Колекція гірських копалин.
4. Гербарій, таблиці рослин, тварин.
5. Атласи на кожну парту.
6. Карта України.
7. Люстрації картин природи різної пори року.
8. Магнітофон з набором аудіокасет: записи пісень українських композиторів у виконанні українських співаків про природу України, молитви за Україну, вальси, польки, голоси птахів.
9. Картки «Прогностик» (помісячно).
10. Роздаткові картки з природознавства, 3 клас.

ПРИРОДНИЙ МАЙДАНЧИК — ЕКОЛОГІЧНА СТЕЖИНА

1. Гномон для вимірювання довжини тіні — визначення висоти сонця.
2. Флюгер для визначення напрямку вітру.
3. «Дубки» або лавки для проведення уроку серед природи кожної пори року.

ОФОРМЛЕННЯ КЛАСНОЇ КІМНАТИ

1. Крім тристулкової дошки необхідно мати дві переносні, одна з яких для користування магнітами.
2. Крім парт необхідно мати два столики з шістьма стільцями або ще три запасні парти.
3. Перед очима дітей: карта України, текст «Молитва за Україну», малюнок Сонця, проміння якого обігріває Україну.
4. Два стенди: «Календар погоди», «Природа і ми».
5. Шафа або полицки, де знаходиться матеріал, наочність до уроків природознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Програма «Крок за кроком». — Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2001.
2. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. — Київ: «Радянська школа», 1983.
3. Амонашвили Ш. А. «Как живете, дети?» — Москва: «Просвещение», 1986.
4. Сухомлинський В. А. Сердце отдаю детям. — Киев: «Радянська школа», 1972.
5. Дзяченко В. К. Сотрудничество в обучении. — Москва: «Просвещение», 1991.
6. Байбара Т. М. та ін. Я і Україна, 3 клас. — Київ: «Форум», 2003.
7. Скрипченко Н. Ф., Савченко О. Я. Читанка, 3 (2). — Київ: «Освіта», 2001.
8. Скрипченко Н. Ф., Савченко О. Я., Волошина Н. Й. Читанка, 4 (3). — Київ: «Освіта», 1993.
9. Хитяєва Л. П. та ін. Я і Україна. Робочий зошит. — Харків: «Ранок», 2003.
10. Довкілля, 2-й клас. Під редакцією професора В. І. Ільченко. — Полтава: «Постметодика», 1998.
11. Журнал «Початкова школа»: №№ 1, 2, 2001; №№ 1, 3, 4, 5, 6, 10, 2002; №№ 3, 4, 6, 9, 11, 2003; №№ 1, 2, 4, 2004.

ЗМІСТ

УРОК 1	3
Введення в курс предмету природознавства. Готуємось вести спостереження.	
УРОК 2	8
Що таке природа. Якою буває природа. Охорона природи.	
УРОК 3	13
Якою буває природа. Спостереження за предметами і явищами природи.	
УРОК 4	18
Тіла. Речовини. Молекули.	
УРОК 5	24
Сонячне світло і тепло.	
УРОК 6	31
Термометр.	
УРОК 7	37
Повітря навколо нас. Властивості повітря. З чого складається повітря.	
УРОК 8	43
Повітря. Збережемо чистим повітря.	
УРОК 9	48
Без води немає життя. Властивості води — рідини. Вода — розчинник.	
УРОК 10	54
Перетворення води. Кругообіг води в природі.	
УРОК 11	
УРОК ДОБРОТИ	59
Вода має бути чистою.	

УРОК 12	67
Що таке гірські породи. Що таке корисні копалини. Гірські породи потребують охорони.	
УРОК 13	75
Що таке ґрунт. З чого складається ґрунт.	
УРОК 14 (20 хвилин — серед природи)	81
Охорона ґрунту.	
УРОК 15 (90 хвилин)	89
Нежива природа.	
УРОК 16	100
Зелене диво землі. Як розрізняють рослини.	
УРОК 17	108
Будова рослини. Рослини — живі організми.	
УРОК 18	115
Дерева, кущі, трав'янисті рослини. Якими бувають дерева, кущі, трав'янисті рослини.	
УРОК 19	120
Різноманітність рослин у природі.	
УРОК 20	126
Розмноження квіткових рослин. Як виростити нову рослину з насінини. Як виростити нову рослину без насіння.	
УРОК 21	134
Довкілля рослин. Як рослини пристосувалися до різних умов життя.	
УРОК 22 (90 хвилин)	
ПІДСУМКОВИЙ УРОК	140
Чи можуть рослини захищатись? Охорона рослин. Рослини — частина живої природи.	

УРОК 23	153
Тварини в природі. Як розрізняють тварин. Тварини — живі організми.	
УРОК 24	161
Різноманітність тварин у природі.	
УРОК 25	167
Чим живляться тварини. Ланцюги живлення.	
УРОК 26	175
Як розмножуються тварини.	
УРОК 27	183
Довкілля тварин. Як тварини добувають корм.	
УРОК 28	191
Як дикі тварини захищаються. Охорона тварин.	
УРОК 29	197
Гриби. Бактерії.	
УРОК 30 (90 хвилин)	
ПІДСУМКОВИЙ УРОК	206
Знаємо і вміємо, прославляємо і захищаємо.	
УРОК 31	223
Людина — частина природи. Організм людини. Шкіра — захисник організму. Бережи шкіру.	
УРОК 32	231
Скелет — опора тіла людини. Як бути струнким. Як людина рухається? Чому треба тренуватися?	
УРОК 33 (20 хвилин уроку — в їдальні).....	237
Як відбувається живлення людини. Бережи органи травлення.	
УРОК 34	243
Для чого і як людина дихає. Для чого людині органи кровообігу. Бережи органи дихання, органи кровообігу.	

УРОК 35	252	
Мозок і нерви. Як людина сприймає.		
УРОК 36 (90 хвилин) ПІДСУМКОВИЙ УРОК	262	
У природі все взаємопов'язано.		
МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ПРОВЕДЕННЯ УРОКІВ ПРИРОДОЗНАВСТВА		276
МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УРОКІВ ПРИРОДОЗНАВСТВА		277
ПРИРОДНИЙ МАЙДАНЧИК — ЕКОЛОГІЧНА СТЕЖИНА		278
ОФОРМЛЕННЯ КЛАСНОЇ КІМНАТИ		278
ЛІТЕРАТУРА		279

Навчальне видання

Дяченко Людмила Миколаївна

**Матеріали до уроків
Я І УКРАЇНА
3 клас**

Відповідальний редактор *Т. М. Косолапова*

Редактор *Т. В. Проскуріна*

Коректор *Н. О. Матюх*

Комп'ютерне макетування *О. М. Тельнов*

Художній редактор *М. С. Жубр*

«ТОРСІНГ ПЛЮС»

Свідоцтво серія ДК №2143 від 01.04.05

Підписано до друку 15.08.2005

Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Шкільна

Формат 60x84 $\frac{1}{32}$. Обл. вид. арк.

Замовл. №

З питань оптових поставок звертатися:

Україна, 61057, Харків, вул. Сумська, 13

Тел. (057) 7-199-873, т./факс 7-171-026

E-mail: torsing_or@rider.com.ua

www.torsing.com.ua

Книга — поштою:

61057, м. Харків, а/с «Книжкова ліга»